

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra**

Monikos Gražėnaitės,
V kurso, Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**POVANDENINIO KULTŪROS PAVELDO APSAUGA: TARPTAUTINIS
REGLAMENTAVIMAS IR ĮGYVENDINIMO PROBLEAMOS**

Vadovė: doc. dr. Indrė Isokaitė-Valužė
Recenzentė: doc. dr. Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė

Vilnius

2020

TURINYS

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	3
ĮVADAS	4
DĖSTOMOJI DALIS.....	7
1. Povandeninis kultūros paveldas: samprata ir reguliavimo pagrindai	7
1.1 Povandeninio kultūros paveldo samprata	7
1.2 Povandeninio kultūros paveldo apsaugos teisinis reglamentavimas ir raida	10
1.2.1 1982 m. JT konvencija.....	12
1.2.2 Pokyčiai Europos Taryboje	15
1.2.3 2001 m. UNESCO konvencija.....	19
2. Pagrindiniai povandeninio kultūros paveldo apsaugos principai.....	25
2.1 Išsaugojimas <i>in situ</i> kaip pirmoji galimybė	26
2.1.1 Pagrindiniai povandeninio kultūros paveldo vietų <i>in situ</i> išsaugojimo būdai	27
2.2 Komercinio eksploatavimo draudimas	30
2.3 Poveikio ribojimas	33
2.4 Žmonių palaikai ir garbinamos vietos.....	36
2.5 Reguliavimo poreikis	38
2.6 Dalijimasis kaip principas.....	40
2.7 Tarptautinis bendradarbiavimas.....	42
3. Povandeninio kultūros paveldo santykis su kitais institutais: probleminiai aspektai ..	45
3.1 Moksliniai jūros tyrimai.....	45
3.2 Laivų nuolaužų šalinimas	48
3.3 Turto gelbėjimas vandenyse ir radiniai.....	52
4. Tarptautinėje teisėje įtvirtintos jurisdikcijos taisyklės ir reglamentavimo Lietuvos nacionalinėje teisėje pagrindai	58
4.1 Tarptautinėje teisėje įtvirtintų jurisdikcijos taisyklių taikymas povandeninio kultūros paveldo kontekste.....	58
4.1.1 Teritorinė taisyklė.....	58
4.1.2 Pilietybės taisyklė.....	59
4.2 Teisės, jurisdikcija ir pareigos pagal Jungtinių Tautų jūrų teisės konvenciją.....	60
4.2.1 Įsipareigojimai pagal 1982 m. JT konvencijos 303 straipsnio 1 dalį	61
4.2.2 Jūrų erdvės, kurios priklauso pakrančių valstybių suverenitetui	62
4.2.3 Gretutinė zona.....	63
4.2.4 Kontinentinis šelfas ir išskirtinė ekonominė zona.....	66

4.2.5 Už nacionalinės jurisdikcijos ribų	68
4.3 Nacionalinis reglamentavimas: pagrindiniai aspektai	70
IŠVADOS	73
LITERATŪROS SĄRAŠAS	75
SANTRAUKA (lietuvių kalba)	80
SUMMARY (užsienio kalba)	82

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

1982 m. JT konvencija	1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija
2001 m. UNESCO konvencija	2001 m. Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija
2007 m. Nairobio konvencija	2007 m. Nairobio tarptautinė konvencija dėl nuolaužų šalinimo
Turto gelbėjimo jūroje konvencija	1989 m. Tarptautinė turto gelbėjimo jūroje konvencija
1954 m. Hagos konvencija	1954 m. UNESCO kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija
ILC	(angl. <i>UN's International Law Commission</i>) Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisija
ILA	(angl. <i>International Law Association</i>) Tarptautinės teisės asociacija
ISA	(angl. <i>International Seabed Authority</i>) Tarptautinė jūros dugno tarnyba
CAHAQ	(angl. <i>Ad Hoc Committee of Experts</i>) Ad Hoc Ekspertų Komitetas
1992 m. Valetos konvencija	1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija
ITLOS	(angl. <i>International Tribunal for the Law of the Sea</i>) Tarptautinis Jūrų Teisės Tribunolas

ĮVADAS

Nagrinėjamos temos aktualumas. Povandeninis kultūros paveldas, dėl tam tikrų specifinių požymių, kurie yra siejami su pažeidžiamumu, prieinamumu ir povandenine aplinka, yra mažai pažįstamas, sunkiau suvokiama jo vertė. Visgi, povandeninis kultūros paveldas turi išskirtinę istorinę bei kultūrinę reikšmę, akivaizdžiai liudija žmonijos istoriją, jos kultūrinės veiklos raidą ir papildo ją vertingais archeologiniais artefaktais.

Povandeninio kultūros paveldo išsaugojimu iš esmės susirūpinta po Antrojo pasaulinio karo. Siekiant esamoms ir būsimoms kartoms išsaugoti unikaliausius ir vertingiausius gamtos ir žmonijos kūrinius, XX a. antrojoje pusėje sukurtais tarptautinėmis teisinėmis ir institucinėmis priemonėmis siekiama užtikrinti pasaulio paveldo vertybių apsaugą. Kiekviena valstybė, prisijungdama prie šių tarptautinių susitarimų, kuria savo nacionalinę paveldo apsaugos sistemą, padedančią išsaugoti jos teritorijoje esančius vertingiausius paveldo objektus.

Vis didėja grėsmė povandeniniam paveldui, tačiau šis paveldas turi būti ne tik saugojamas, bet ir prieinamas atsakingai turizmo veiklai taip, kad būtų gaunama naudos visiems. Didėjančios grėsmės, kylančios dėl pramoninės gavybos darbų, infrastruktūros plėtros ar komercinio naudojimo kviečia tarptautinę bendruomenę susiimti ir atitinkamai sureguliuoti kylančias problemas. Tuo tikslu priimamos įvairios konvencijos, kad būtų apibrėžti šalių narių bendradarbiavimo principai, įtvirtinami tarptautiniai apsaugos standartai, palengvinamas bendradarbiavimas tarp valstybių, teikiamos metodinės rekomendacijos ir dalykinė pagalba.

Darbo tikslas. Pagrindinis šio darbo tikslas yra nustatyti kaip vykdoma povandeninio kultūros paveldo apsauga, išanalizuoti tarptautinį reglamentavimą, kylančias įgyvendinimo problemas bei pasiūlyti galimas jų sprendimo priemones.

Darbo uždaviniai. Magistro darbo tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- 1) Išanalizuoti povandeninio kultūros paveldo apsaugos teisės raidą ir ją reglamentuojančius teisės aktus;
- 2) Išskirti ir įvertinti pagrindinius povandeninio kultūros paveldo apsaugos principus;
- 3) Atriboti povandeninį kultūros paveldą nuo laivų nuolaužų šalinimo, turto gelbėjimo vandenyse, radinių bei mokslinių jūrų tyrimų;

- 4) Išskirti ir aptarti bendruosius tarptautinės jurisdikcijos principus ir jų taikymą povandeninio kultūros paveldo kontekste, valstybių teises, jurisdikciją ir pareigas pagal Jungtinių Tautų jūrų teisės konvenciją bei pakrantės valstybei numatytas pagrindines teises ir pareigas pagal tarptautinę jūrų teisę bei reglamentavimo pagrindus Lietuvos nacionalinėje teisėje.

Darbo objektas. Siekiant įgyvendinti išsikeltus tikslus bei nurodytus uždavinius, esminis šio darbo objektas yra povandeninio kultūros paveldo apsaugos analizė.

Darbo metodai. Siekiant visapusiškos nagrinėjamos temos analizės, darbe taikyti šie mokslinio tyrimo metodai: loginės analizės, sisteminės analizės, lyginamasis, istorinis metodai. Loginės analizės metodas buvo naudojamas viso tyrimo metu siekiant nuosekliai iširti povandeninio kultūros paveldo apsaugos teisinį reguliavimą, struktūriškai jungti argumentus, grupuoti nagrinėjamas problemas ir jų sprendimo būdus, suformuoti tyrimo koncepciją, įvykdyti išsikeltus tyrimo uždavinius. Sisteminės analizės metodas pasitelktas, interpretuojant povandeninio kultūros paveldo apsaugos teisinį reguliavimą tarptautinių teisės aktų kontekste. Lyginamasis metodas buvo naudojamas analizuojant skirtingas povandeninio kultūros paveldo apsaugos tarptautinio teisinio reguliavimo ypatybes. Lyginamojo metodo taikymą šiame darbe papildė ir istorinis tyrimo metodas. Jis taikytas siekiant atskleisti povandeninio kultūros paveldo apsaugos raidą nuo pirmųjų tarptautinio teisinio reglamentavimo užuomazgų iki šiandienio povandeninio kultūros paveldo apsaugos teisės reguliavimo.

Darbo originalumas ir naujumas. Povandeninio kultūros paveldo apsaugos problematika mokslininkų darbuose pasitaiko dažnai, nemažai darbų lygina dvi pagrindines konvencijas: 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvenciją ir 2001 m. Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvenciją. Lietuvoje ši tema nagrinėjama itin retai, vis dėlto, pastebima, jog elaba.lvb.lt duomenimis 2014 m. buvo rašytas magistro darbas¹ ir 2016 metais buvo rašytas bakalauro darbas² povandeninio kultūros paveldo apsaugos tema. Užsienio literatūroje galime rasti daugiau rašto darbų šia tema. Teisės mokslininkai, tokie kaip Aznar-Gómez, M., Bederman, D., Jeffery, B., Forrest, C., Maarleveld, T. nuolat rašo povandeninio kultūros paveldo apsaugos problemų tematika, o ypač daug mokslo darbų yra parašiusi Dromgoole, S.

Svarbiausi šaltiniai. Šio darbo svarbiausiais šaltiniais tapo 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija ir 2001 m. Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Be konvencijų, didžiausias dėmesys buvo skiriamas knygoms Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*, Aust A. *Handbook of International Law*, Churchill R.R. and Lowe A.V. *The Law of the Sea*.

¹ Gabrielaitytė, J. *Whether the unesco convention on the protection of the underwater cultural heritage (2001) provides a sufficient legal framework for the protection of the underwater cultural heritage?:* Magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2014.

² Raudonytė, S. *Jūrinis kultūrinis paveldas. Teisinis reglamentavimas ir archeologija:* Bakalauro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016.

DĖSTOMOJI DALIS

1. Povandeninis kultūros paveldas: samprata ir reguliavimo pagrindai

1.1 Povandeninio kultūros paveldo samprata

Sąvokos „povandeninis“, „kultūra“ ir „paveldas“ gali būti interpretuojamos įvairiai, todėl jas sujungti nėra lengva. Konkrečiai, sąvoka „kultūra“ yra visa apimantis terminas, taikomas visiems šiuolaikinės visuomenės aspektams. Nors terminas „paveldas“ reiškia tai, kas gaunama iš pirmtakų, tai nesusiaurina termino „kultūros paveldas“ taikymo sričių.

Atsižvelgiant į subjektyvumą apibrėžiant sąvoką „kultūros paveldas“, nėra lengva nustatyti, koks paveldas turi būti skirtingai vertinamas. Vis dėlto buvo susitarta dėl daugybės tarptautinių konvencijų ir rekomendacijų, kuriomis siekiama išsaugoti kultūros paveldą. Remiantis šiais tradiciniais „kultūros paveldo“ apibrėžimais, kultūros paveldui priskiriamoms vertybėms suteikiama teisinė vertė, iškelianti šią pasirinktą vertybę aukščiau kitos³.

Kultūros paveldo apraiškos tradiciškai teisėje buvo vertinamos kaip nuosavybė. Sąvoka „kultūros vertybė“ pirmą kartą buvo pavartota tarptautiniame teisiniame kontekste 1954 m. UNESCO kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencijoje, kurioje kultūros vertybė apibrėžta taip: kilnojamosios ir nekilnojamosios vertybės, kurios yra ypatingai svarbios kiekvienos tautos kultūros paveldui, tokios kaip religiniai ir pasaulietiniai architektūros, dailės ir istorijos paminklai; archeologinės vietovės; istorinės arba meninės vertės pastatų ansambliai; meno kūriniai; meninės, istorinės ar archeologinės reikšmės rankraščiai, knygos ir kiti objektai; bei mokslinės arba reikšmingos knygų, archyvinių dokumentų arba anksčiau išvardytų vertybių reprodukcijų kolekcijos⁴.

Šis apibrėžimas įvedė reikšmingumo reikalavimą, kad „kultūros vertybė“ turėtų „didelę reikšmę“ ne tik tai tautai, kurios teritorijoje yra turtas, bet ir visai žmonijai. Tai neišvengiamai labai apribojo apibrėžimą. Tačiau kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, turėjo nustatyti šį reikalavimą ir paskirti saugotiną turtą. Taip pat pažymėtina, kad turtas turėjo būti „svarbus“, o ne „vertingas“, nes pastarasis gali pasiūlyti komercinę, o ne kultūrinę vertę. Į saugotiną turtą

³ Forrest, C. J. S. *Defining 'underwater cultural heritage'*. The International Journal of Nautical Archaeology, 2002, p. 4

⁴ UNESCO kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija. Valstybės žinios, 1998-11-20, Nr. 102-2806

jeina pastatai, kuriuose yra kilnojamųjų kultūros vertybių, pavyzdžiui, bibliotekos, muziejai ir archyvai. Nors 1 straipsnio a punkte numatyta individuali objektų apsauga, 1 straipsnio c punkte numatyta apsauga pastatų grupėms, tokioms kaip istoriniai miestų centrai⁵. Šiuo atžvilgiu saugomas objektas yra didelė teritorija, kuri gali apimti daugybę svarbių atskirų kultūros paveldo vietų ir atskirų - kilnojamųjų ir nekilnojamųjų - objektų.

1954 m. Hagos konvencija⁶ buvo pirmoji tikrai tarptautinė konvencija, kuria buvo siekiama apsaugoti kultūros paveldą, todėl ši „kultūros vertybės“ apibrėžtis buvo pirmoji, pasiekusi tarptautinį sutarimą dėl to, kas turėtų būti saugoma. Kadangi apibrėžimas buvo skirtas „kultūros vertybių“, kurios gali būti sugadintos karo metu, apsaugai, apibrėžimas natūraliai buvo apribotas, kad apimtų tik tuos objektus, kuriems karo metu galėjo kilti pavojus. Tolesni ribojimai buvo suteikti tik tiems objektams, kurie yra svarbūs – užtikrinant, kad saugomų objektų kiekis neužgoštų apsaugos santvarkos ir neretai nesukeltų „karinės būtinybės“ išimties. Ši išimtis leidžia valstybei, šios Konvencijos Šaliai, nepaisyti savo pareigų sulaikant rastą kultūrinį paveldą, tokiais atvejais jeigu tai sukelia karo būtinybę.

Sąvoka „kultūros vertybė“ yra 1968 m. UNESCO rekomendacijoje dėl kultūros vertybių, kurioms kyla grėsmė dėl viešųjų ar privačių darbų⁷. Ji apibrėžta gana siaurai, nes rekomendacijos tikslas yra apsaugoti kultūros paveldą, ypač nekilnojamąjį kultūros paveldą, kuriam gali turėti įtakos statybos darbai. Pavadinimas „turtas“ ypač išryškėja tose sutartyse ir rekomendacijose, kurių tikslas - sustabdyti neteisėto kultūros paveldo srautus. 1970 m. UNESCO nelegalaus kultūros vertybių įvežimo, išvežimo ir nuosavybės teisės perdavimo uždraudimo priemonių konvencijoje⁸ buvo bandoma išvardyti keletą kultūros paveldo kategorijų, kurios gali būti svarbios valstybei ir kurios galėtų būti neteisėtai iškastos ir perduotos kitai valstybei. Šis apibrėžimas buvo kritikuojamas dėl to, kad yra per platus ir neaiškus⁹. Panašiai 1995 m. UNIDROIT konvencija dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros

⁵ Forrest, C. J. S. *Defining 'underwater cultural heritage'*. The International Journal of Nautical Archaeology, 2002, p. 4

⁶ UNESCO kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija. Valstybės žinios, 1998-11-20, Nr. 102-2806

⁷ 1968 Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private works (1968 m. UNESCO rekomendacija dėl kultūros vertybių, kurioms kyla grėsmė dėl viešųjų arba privačių darbų) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 5 d.] Prieiga per internetą: <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13085&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>

⁸ UNESCO nelegalaus kultūros vertybių įvežimo, išvežimo ir nuosavybės teisės perdavimo uždraudimo priemonių konvencija. Valstybės žinios, 1998-11-20, Nr. 102-2807

⁹ Forrest, C. J. S. *Defining 'underwater cultural heritage'*. The International Journal of Nautical Archaeology, 2002, p. 5

vertybių objektų, nors ir nurodo daiktus, o ne turta, juos apibrėžia kaip: tie objektai, kurie religiniu ar pasaulietiniu požiūriu svarbūs archeologijai, priešistorijai, istorijai, literatūrai, menui ar mokslui ir kurie priklauso vienai iš kategorijų, išvardytų šios Konvencijos priede¹⁰.

Povandeninis kultūros paveldas yra tik aplinkosaugos požiūriu ribota kultūros paveldo kategorija. Taigi pradinio išsaugojimo režimai tiesiog įtraukė jį į sausumos kultūros paveldo apibrėžimą. Pavyzdžiui, 1956 m. UNESCO rekomendacija dėl tarptautinių principų, taikomų archeologiniams kasinėjimams¹¹, įtraukė povandeninį kultūros paveldą į jo taikymo sritį ir yra pirmoji tarptautinė priemonė, suteikianti tam tikrą būtinybę išsaugoti povandeninį kultūros paveldą. Šios formulės buvo laikomasi daugelyje vėlesnių dokumentų, pavyzdžiui, 1985 m. Europos konvencijoje dėl nusikaltimų, susijusių su kultūros vertybėmis¹². Šioje konvencijoje yra išsamiai apibrėžta, kokie objektai sudaro „kultūros paveldą“, ir konkrečiai nurodoma, kad konvencija bus taikoma neatsižvelgiant į tai, ar šie objektai yra ant žemės ar po vandeniu. Povandeninis kultūros paveldas ten buvo laikomas būtinu jurisdikcijos išplėtimu siekiant išsaugoti sausumos kultūros paveldą. Panašus režimas buvo taikomas 1992 m., kai iš dalies dėl to, kad Europos Taryba nepriėmė 1985 m. Europos povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijos projekto, buvo pataisyta 1969 m. Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija¹³ (pasirašyta 1992 m. pataisyta Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija¹⁴ – toliau 1992 m. Valetos konvencija), išplėčiant archeologinio paveldo apibrėžimą ir įtraukiant po vandeniu randamąjį.

Povandeninio kultūros paveldo pripažinimas išsaugojimo poreikiais, viršijančiais sausumos kultūros paveldo poreikius, buvo svarbus žingsnis kuriant tarptautinį išsaugojimo režimą ir kilo kaip klausimas per derybas dėl 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencijos¹⁵

¹⁰ UNIDROIT konvencija "Dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros vertybių objektų". Valstybės žinios, 1997-01-29, Nr. 8-

¹¹ 1956 Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations (1956 m. UNESCO rekomendacija dėl tarptautinių principų, taikomų archeologiniams kasinėjimams) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13062&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>

¹² 1985 European Convention on Offences Relating to Cultural Property (1985 m. Europos konvencija dėl nusikaltimų, susijusių su kultūros vertybėmis) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 9 d.]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680079d34>>

¹³ 1969 European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (1969 metų Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/1680072318;>>

¹⁴ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1999-11-25, Nr. 100-2895

¹⁵ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

(toliau – 1982 m. JT konvencija). Į 1982 m. JT konvenciją buvo įtraukti du straipsniai, nagrinėjantys „archeologinio ir istorinio pobūdžio objektų“ apsaugą.

Povandeninis kultūros paveldas naujojoje 2001 m. Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijoje¹⁶ (toliau – 2001 m. UNESCO konvencija) yra apibrėžtas kaip visi žmogaus egzistavimo pėdsakai, turintys kultūrinį, istorinį ar archeologinį pobūdį, kurie buvo dalinai ar visiškai povandeniniai, periodiškai ar nuolat, bent 100 metų¹⁷, tokie kaip:

- i) vietovės, konstrukcijos, pastatai, dirbiniai ir žmonių palaikai kartu su jų archeologine ir gamtine aplinka;
 - ii) laivai, orlaiviai, kitos transporto priemonės ir jų dalys, jų kroviniai arba kitoks turinys kartu su jų archeologine ir gamtine aplinka; ir
 - iii) priešistoriniai objektai.
- b) Jūros dugne pakloti vamzdynai ir kabeliai nelaikomi povandeniniu kultūros paveldu.
- c) Be vamzdynų ir kabelių, kitos jūros dugne paklotos ir dar naudojamos instaliacijos nelaikomos povandeniniu kultūros paveldu¹⁸.

Paprastai tariant, „paveldas“ yra tai, ką visuomenė nusprendžia saugoti įstatymais. Kultūros sąvoka turi tarpdisciplininį pobūdį, nes ji susieja teisę su kitomis humanitarinių mokslų sritimis, tokiomis kaip antropologija, menas ir archeologija. Todėl rengėjai, peržiūrėję įvairius nacionalinius teisės aktus, povandeninio kultūros paveldo apibrėžimą sudarė iš trijų pagrindinių elementų: (1) „visi žmogaus egzistavimo pėdsakai“ (apibrėžimo kriterijus); 2) „mažiausiai 100 metų“ (laiko kriterijus); 3) „kultūrinis, istorinis ar archeologinis pobūdis“ (charakterio kriterijus). Povandeninio kultūros paveldo ateitį lemia aiškinimas, kas yra povandeninis kultūros paveldas¹⁹.

1.2 Povandeninio kultūros paveldo apsaugos teisinis reglamentavimas ir raida

Nacionalinių įstatymų, kuriais siekiama kontroliuoti žmonių veiklą, poreikis siekiant išvengti povandeninio kultūros paveldo pažeidimo ar sunaikinimo, ėmė aiškėti šeštajame ir

¹⁶ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

¹⁷ Forrest, C. J. S. *Defining 'underwater cultural heritage'*. The International Journal of Nautical Archaeology, 2002, p. 8

¹⁸ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

¹⁹ Forrest, C. J. S. *Defining 'underwater cultural heritage'*. The International Journal of Nautical Archaeology, 2002, p. 8

septintajame dešimtmečiuose, kai nardymas pirmiausia tapo populiariu užsiėmimu²⁰. Kai kurios valstybės jau buvo priėmusios bendruosius kultūros apsaugos įstatymus, kurie buvo skirti apsaugoti sausumos archeologines liekanas, tačiau buvo taikomi ir jūrų bei vidaus vandenims. Taip buvo daugelyje valstybių, besiribojančių su Viduržemio jūra, pavyzdžiui, Graikijoje ir Turkijoje. Šių valstybių teisės aktuose numatyta apsaugoti visą medžiagą, kuri laikoma apimančia vartojamas sąvokas „antikvariniai daiktai“ arba „paminklai“²¹. Kituose pasaulio regionuose iš pradžių vieninteliai taikytini teisės aktai, susiję su trukdziais jūrų aplinkos medžiagoms, buvo sukurti atsižvelgiant į gana skirtingus tikslus nei į kultūros paveldo apsaugą. Daugelyje bendrųjų normų valstybių vienintelė svarbi teisė buvo bendroji jūrų teisė, skirta pastarosioms jūrų avarijoms spręsti. Buvo numatyta galimybė išgelbėti jūrinį turtą ir nustatyti teises susigrąžinti „nuolaužas“ remiantis prieš šimtmečius kilusiais principais. Skandinavijoje ir kitose Šiaurės Europos dalyse egzistavo lygiavertės senovės kilmės sistemos, susijusios su nuolaužomis ar piniginės vertės „radiniais“.²² Nei vienoje sistemoje nebuvo jokių priemonių, leidžiančių apriboti medžiagos atgavimą; priešingai, įstatymas teigiamai skatino tokį atgavimą, jį apdovanodamas.

Septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose keletas valstybių priėmė specialius įstatymus, reglamentuojančius veiksmus, kuriais siekiama daryti poveikį nuolaužų teritorijoms jų pakrančių vandenyse. Devintojo dešimtmečio antroje pusėje nacionaliniai įstatymų leidėjai ėmėsi naujos bangos ir atsirado naujų požiūrių į materialinę teisės aktų taikymo sritį, įskaitant laipsnišką perėjimą nuo dėmesio laivų avarijoms.

Ankstyvosiose stadijose tarptautinės teisės plėtra šioje srityje vyko dviem atskirais procesais: vienas globaliu, o kitas regioniniu lygmeniu. Abu šie procesai turėjo didelę įtaką 2001 m. UNESCO konvencijos formai ir turiniui. 2001 m. UNESCO konvencija buvo kulminacija daugiau nei keturis dešimtmečius vykusio tarptautinės teisės povandeninio kultūros paveldo apsaugos srityje vystymosi proceso.

Dėl tarptautinio teisinio režimo, skirto apsaugoti ir valdyti povandeninį kultūros paveldą, kyla nesutarimų. Nesankcionuotas gelbėjimas ir plėšimas kelia nuolatinę grėsmę. Papildomi iššūkiai yra ginčai dėl nuskendusiu laivų nuosavybės teisių, pasaulinės povandeninių kapinių apsaugos politikos nebuvimas ir povandeninio kultūros paveldo išnaudojimas kaip priemonė

²⁰ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 67-68

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, p. 68

reikalauti ginčijamos teritorijos. Praėjo daug laiko nuo UNESCO povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijos pasirašymo (2001 m.) ir įsigaliojimo (2009 m.). Dalis valstybių atsisakė pasirašyti konvenciją, nes buvo susirūpinusios, kad tai sužlugdys tarptautinės teisės principus, ypač jūrų jurisdikciją ir valstybinių laivų imunitetą.

1.2.1 1982 m. JT konvencija

Pirma pastebima nuoroda į povandeninį kultūros paveldą tarptautiniame forume buvo 1956 m. Ji buvo padaryta Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (toliau - ILC) parengtoje pirmosios Jūrų teisės konferencijos ataskaitoje²³. Šioje ataskaitoje buvo septyniasdešimt trijų straipsnių projektai kartu su komentarais apie kiekvieną iš jų. Straipsniai sudarė 1958 m. Ženevos konvencijų tekstų pagrindą, o komentarai buvo pagrindas aiškinti tuos straipsnius.

Savo ataskaitoje ILC sutiko su paprotinėje tarptautinėje teisėje jau susiformavusia mintimi, kad pakrantės valstybė gali kontroliuoti ir valdyti kontinentinį šelfą, kad galėtų ištirti ir eksploatuoti savo gamtos išteklius. Vis dėlto, sutinkant su šia idėja, buvo padaryta aiški išlyga, kad teisėmis turėtų būti naudojamasi vieninteliam tikslui ir jos neturėtų daryti jokios įtakos atviros jūros laisvei labiau nei „absoliučiai neišvengiama“²⁴. Ši mintis buvo įtvirtinta 68 straipsnio projekte ir joje buvo vartojama formuluotė „suverenios teisės“, kad nurodytų susijusias teises. Savo komentare dėl 68 straipsnio projekto ILC paskelbė: aišku suprantama, kad aptariamoms teisėms netaikomos tokie objektai kaip sudužę laivai ir jų kroviniai (įskaitant tauriuosius metalus), gulinčius ant jūros dugno ar padengtus žemės gelmių smėliu²⁵. Šis pareiškimas leido suprasti, kad ILC tvirtai laikėsi nuomonės, kad laivų nuolaužos nebuvo įtrauktos į pakrantės valstybės suverenias teises kontinentiniame šelfe ir todėl šiame kontekste neturėtų būti laikomos gamtos ištekliais.

Pirmosios Jūrų teisės konferencijos ataskaitos 68 straipsnio projektas tapo Ženevos konvencijos dėl kontinentinio šelfo²⁶ 2 straipsnio 1 dalimi. Atsižvelgiant į ILC sprendimą,

²³ Report of the International Law Commission to the General Assembly, 11 UN GAOR Supp. (No. 9), UN Doc A/3159 (1956), reprinted in (1956) Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, p. 265–301

²⁴ *Ibid.*, p. 295–296

²⁵ *Ibid.*, p. 297

²⁶ 1958 Geneva Convention on the Continental Shelf (1958 m. Ženevos konvencija dėl kontinentinio šelfo) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20499/volume-499-I-7302-English.pdf>>

buvo visuotinai priimta nuomonė, kad pakrantės valstybių suverenios teisės į gamtos išteklius, nurodytos tame straipsnyje, negali būti aiškinamos kaip apimančios laivų nuolaužas. Ši išvada turėjo daryti didelę įtaką povandeninio kultūros paveldo tarptautinės teisės plėtrai.

1968 m. povandeninio kultūros paveldo klausimas vėl sulaukė tarptautinio dėmesio. Tais metais Jungtinių Tautų Generalinė asamblėja įsteigė Taikaus jūros dugno ir vandenyno dugno už nacionalinės jurisdikcijos ribų naudojimo komitetą (toliau - Jūros dugno komitetas) imtis parengiamųjų darbų, susijusių su nauja sutartimi, kuri nustatytų giliojo jūros dugno teisinį režimą. Jūros dugno komitetui buvo pavesta sudaryti dalykų, kurie turėtų būti įtraukti į tą režimą, sąrašą. Graikijos valstybės, kuriai labai rūpėjo povandeninio kultūros paveldo padėtis Viduržemio jūroje, dėka „Archeologinių ir istorinių vertybių“ tema buvo įtraukta į galutinį sąrašą, kurį 1972 m. patvirtino Jūros dugno komitetas.

1973 m., veikla buvo padalinta į tris pagrindinius komitetus. Iš pradžių povandeninis kultūros paveldas priklausė Pirmajam komitetui, kuriam rūpėjo jūros dugno režimas. Vis dėlto, artėjant derybų pabaigai buvo pripažinta, kad taip pat reikia dėti pastangas, kad povandeninio kultūros paveldo klausimas būtų sprendžiamas bendresnėmis prasmėmis ir imtasi neatidėliotinių klausimų ieškant arčiau kranto kylančios veiklos kontrolės priemonių. Todėl šis klausimas buvo iškeltas Antrajame komitete, kuris rūpinosi kitų jūros erdvių, išskyrus jūros dugną, įskaitant kontinentinį šelfą ir išskirtinę ekonominę zoną, režimais. Šių diskusijų rezultatas - į 1982 m. JT konvenciją įtrauktos dvi su povandeniniu kultūros paveldu susijusios nuostatos, nurodytos 149 ir 303 straipsniuose.

149 straipsnio tekstas atsirado iš Graikijos ir Turkijos 1972 ir 1973 m. pateiktų pasiūlymų ir buvo plėtojamas keliais etapais. Straipsnis, iš dalies keičiantis pasiūlymus, buvo pateiktas derybų tekste, kurį 1975 m. parengė visų trijų komitetų pirmininkai ir konferencijos pirmininkas. Vėliau Pirmajame komitete buvo atlikti dar esminiai pakeitimai, o pataisytas straipsnis pasirodė vėlesniame 1976 m. derybų tekste. Visuose paskesniuose tekstuose tas straipsnis beveik nepakito. Pasibaigus šiam brandinimo laikotarpiui, pradinių pasiūlymų esmė buvo žymiai susilpninta.²⁷

149 straipsnis nustato, kad visi Rajone rasti archeologinio ir istorinio pobūdžio objektai yra saugomi arba panaudojami visos žmonijos labui, didelį dėmesį skiriant į kilmės valstybės

²⁷ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 31

arba kilmės krašto, arba kultūrinės kilmės valstybės, arba istorinės ar archeologinės kilmės valstybės pirmenybės teises.²⁸

149 straipsnis yra 1982 m. JT konvencijos XI dalyje, kurioje nustatytas Rajono režimas, kitaip tariant, jūros dugnas ir jo gelmės, esantys už nacionalinės jurisdikcijos ribų. XI dalyje išdėstyta labai techninė erdvės ir jos išteklių valdymo sistema. Jis skelbia, kad yra „bendras žmonijos paveldas“, ir numato, kad veikla, susijusi su Rajono ištekliais, turi būti vykdoma visos žmonijos labui. Ji įsteigia instituciją, vadinamą Tarptautine jūros dugno tarnyba (toliau - ISA), kuri vykdys valdymo procesą.²⁹

Akivaizdūs du dalykai: pirma, Rajone rasti archeologinio ir istorinio pobūdžio objektai nėra teritorijos išteklių dalis. Ištekliai apibrėžti griežtai ir apima tik mineralinius išteklius, todėl, nepaisant to, kad tokius objektus reikia saugoti ar šalinti „visos žmonijos labui“, jie nėra įtraukiami į bendrą žmonijos paveldo principą, įtvirtintą XI dalyje. Antra, akivaizdu, kad ISA, įsteigta pagal XI dalį, funkcijos apsiriboja klausimais, susijusiais su Rajono mineralinių išteklių žvalgymu ir eksploatavimu, jai nesuteikiamas tiesioginis vaidmuo archeologinio ir istorinio pobūdžio objektų atžvilgiu.

1982 m. JT konvencijos **303 straipsnis** kilo iš Graikijos 1979 m. Antrajame komitete pateikto pasiūlymo išplėsti pakrantės valstybės suverenias teises tiek kontinentinio šelfo, tiek išskirtinės ekonominės zonos atžvilgiu, kad apimtų teises, susijusias su bet kokio „archeologinio ar istorinio pobūdžio objekto jūros dugne ir gelmėse“ atradimo ir išgelbėjimo galimybe. Vėliau tais pačiais metais Graikija peržiūrėjo savo pasiūlymą, iš dalies pakeistą formą, kurioje daroma nuoroda tik į kontinentinį šelfą. Ši versija sulaukė dar šešių valstybių palaikymo, tačiau netrukus tapo aišku, kad nepavyks pasiekti bendro sutarimo: 1980 m. sesijose Graikija susitiko su trijų jūrų valstybių, būtent Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV), Jungtinės Karalystės ir Nyderlandų, opozicija.³⁰

Kaip minėta aukščiau, būtent mažos valstybių grupės pastangų dėka (kurių daugiausia motyvavo noras rasti Viduržemio jūroje esančio povandeninio kultūros paveldo atkūrimo reguliavimo priemonės), 1982 m. JT konvencijoje atsirado keletas ribotų nuostatų, susijusių su povandeninio kultūros paveldo apsauga. Tačiau net prieš baigiant rengti sutarties tekstą šios nuostatos buvo kritikuojamos. Kalbant apie 149 straipsnį, pagrindinė problema yra tai, kad

²⁸ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

²⁹ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p.

32

³⁰ *Ibid.*, p. 36

nepaskyrė agentūros, kuri įgyvendintų jo įtvirtintą apsaugos principą. Kalbant apie 303 straipsnį, šio straipsnio 1 dalyje nurodytos pareigos yra „per daug bendro pobūdžio ir neaiškios, kad turėtų reikšmingą normatyvinį turinį“, ir plačiai paplitęs poreikis 2 dalyje nurodyti „konstruktyvų neaiškumą“ - vienintelę 1982 m. JT konvencijos nuostatą, suteikiančią konkretų mechanizmą, skirtą kontroliuoti povandeninio kultūros paveldo trikdžius, viršijančius teritorines ribas, yra savaime suprantama klaida.³¹ Vis dėlto akivaizdžiausia abiejų straipsnių, problema, yra ta, kad atrodo, kad jie palieka tam tikrą geografinę „spragą“ jų teikiamose nuostatose. Šis atotrūkis susijęs su kontinentiniu šelfu už gretutinės zonos, kitaip tariant, kontinentinio šelfo plotu nuo dvidešimt keturių jūrmylių iki teisinio kontinentinio šelfo išorinės ribos (kuri sudaro teritorijos ribą). Ši geografinė sritis, kurios plotis yra ne mažesnis kaip 176 jūrmylės - nepatenka į 303 straipsnio 2 dalyje ir 149 straipsnyje nurodytų specialiųjų zonų nuostatų taikymo sritį. Vietoj to, jai taikomos tik bendrosios nuostatos, išdėstytos 303 straipsnio 1 ir 3 dalyse. Dėl šios priežasties sąmoningą kišimąsi į povandeninį kultūros paveldą spragoje didžiąją dalimi reglamentuoja bendrosios 1982 m. JT konvencijos taisyklės. Iš esmės tai reiškia, kad povandeninio kultūros paveldo paieškai ir atkūrimui taikomas atviros jūros laisvės principas, o vienintelė valstybė, turinti kompetenciją kontroliuoti tokią veiklą (bent jau tai daryti veiksmingai) yra vastybė, su kurios vėliava laivas plaukioja.

1.2.2 Pokyčiai Europos Taryboje

1977 m. sausį, per debatus Europos Tarybos parlamentinėje asamblėjoje buvo iškeltas klausimas dėl povandeninio kultūros paveldo. Buvo pažymėta, kad nuolaužos aplink Europos krantus atspindėjo „unikalius istorinius Europos kultūros paveldo įrašus“. Pripažindama, kad mažai tikėtina, jog sutartis, dėl kurios deramasi bus greitai įgyvendinta, Asamblėja nurodė Kultūros ir švietimo komitetui pradėti šios temos tyrimą.³²

³¹ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 35

³² *Ibid.* p. 36-37

Roperio ataskaita ir rekomendacija 848 (1978)

1978 m. Komitetas paskelbė savo išvadas ataskaitoje. Ataskaitoje pateiktas pranešėjo, tuometinio komiteto pirmininko pavaduotojo Johno Roperio, aiškinamasis memorandumas ir dvi atskiros ekspertų konsultantų parengtos ataskaitos apie archeologinius ir teisinius aspektus. Į jį taip pat įtraukta oficiali rekomendacija³³, pavadinta „848 rekomendacija dėl povandeninio kultūros paveldo“. Ataskaita, plačiai vadinama Roperio ataskaita, kurioje buvo nuodugnai iširtas povandeninės archeologijos kaip disciplinos pobūdis; teisinė povandeninio kultūros paveldo apsauga (bendrieji punktai); ir Europos Tarybos valstybių narių įstatymai. Viena iš šios ataskaitos rašymo priežasčių buvo vis didėjantis nusivylimas 1977 m. lėta vykstančia Trečiosios JT jūrų teisės konferencijos eiga, rengiant tarptautinę jūrų teisės sutartį ir žema archeologijos būkle diskusijų, susijusių su ekonominiais, ekologiniais ir strateginiais sumetimais, kontekste³⁴, buvo vienas iš pirmųjų išsamių tyrimų, susijusių su povandeniniu kultūros paveldu ir jo teisine apsauga, ir pasirodė turintis didžiulę įtaką. Tyrime akivaizdžiai atsispindėjo faktas, kad yra išties didelis susidomėjimas povandeniniu kultūros paveldu tiek Europoje, tiek ir už jos ribų. Ataskaitoje kaip „pagrindinis pavojus“ yra minimas tyčinis žmonių įsikišimas į povandeninį kultūros paveldą, kurį daro profesionalūs ir mėgėjų lobių medžiotojai ir veikla, kuri vadinama „šiuolaikiniu piratavimu“.³⁵ Ataskaitoje povandeninė archeologija nepripažįstama kaip tinkama mokslo priemonė ir tai, kad buvo nedaug specializuotų jūrų archeologų, paliko praeities materialias liekanas, esančias jūros aplinkoje. Toliau ataskaitoje pažymima, kad tinkama archeologija jūros aplinkoje yra labai brangi, ir pabrėžiama, kad kišimasis neturėtų vykti tol, kol nebus įdiegta techninė ekspertizė ir priemonės, užtikrinančios, kad darbai būtų tinkamai atliekami.³⁶ Tuo tarpu rekomendacijoje 848 dėl povandeninio kultūros paveldo Europos Tarybos valstybės narės raginamos persvarstyti savo vidaus įstatymus ir prireikus juos pataisyti, kad būtų laikomasi daugelio būtinausių reikalavimų.

³³Recommendation 848 (Rekomendacija 848) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 5 d.]. Prieiga per internetą <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14882&lang=en>>

³⁴ Caminos H. and McCorquodale R. *Law of the Sea*, Routledge, 2001, p. 498-499

³⁵ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p.

37

³⁶ *Ibid.*

1985 m. Europos konvencijos projektas

1979 m. Europos Tarybos ministrų komitetas nusprendė priimti Parlamentinės asamblėjos rekomendaciją sudaryti Europos sutartį dėl povandeninio kultūros paveldo ir įsteigti Ad Hoc Ekspertų Komitetą (toliau - CAHAQ), kuris atliktų užduotį. CAHAQ surengė šešis plenarinius posėdžius nuo 1980 iki 1985 m. Europos povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijos projektas buvo baigtas rengti 1985 m. kovo mėn. ir pateiktas Ministrų komitetui tvirtinti. Tačiau, atsižvelgiant į Turkijos prieštaravimus dėl nuostatų, susijusių su konvencijos teritorine taikymo sritimi, projektas niekada nebuvo priimtas.³⁷

Nepaisant to, kad Europos konvencijos projektas kilo iš rekomendacijos 848, jis nepriėmė šio dokumento požiūrio į gelbėjimą ir nuolaužas nacionalinėje jurisdikcijoje ir įstatymuose. Vietoj to, Europos konvencija laikėsi 1982 m. JT konvencijos požiūrio.³⁸ Kalbant apie povandeninio kultūros paveldo nacionalinės jurisdikcijos apimtį, atrodo, kad buvo apsvarstyti trys variantai: apriboti teritorinę konvencijos taikymo sritį iki dvylikos jūrmylių teritorinės jūros; priimti požiūrį, pagrįstą kontinentiniu šelfu arba 200 jūrmylių išskirtinės ekonominės zonos; arba pasirinkti požiūrį, pagrįstą gretutinėmis zonomis. Atrodo, kad antrąją iš šių galimybių atmetė kelios valstybės, trečiasis variantas, kuris galėtų būti laikomas kompromisiniu variantu, sulaukė plačiausio palaikymo. Nepaisant sprendimo naudoti gretutinę zoną kaip teritorinės konvencijos taikymo srities pagrindą, kontinentinis šelfas, esantis už šios ribos, nebuvo visiškai ignoruotas.³⁹ Kita nuostata, susijusi su pakrančių valstybės jurisdikcija, buvo išdėstyta 2 straipsnio 5 dalyje.

Nepaisant nesėkmės rengiant Europos konvenciją, Europos Tarybos iniciatyva labai prisidėjo prie tarptautinės teisės raidos povandeninio kultūros paveldo apsaugos srityje. Tai parodė, kad politiniu lygmeniu, be abejo, Europoje, buvo pripažinta būtinybė sudaryti sutarčių sistemą, kad būtų galima apsaugoti povandeninį kultūros paveldą neteritoriniuose vandenyse; ji padėjo nepaprastai vertingą pagrindą tokiai sistemai, ypač su jurisdikcija nesusijusiais aspektais; ir tai parodė, kad ginčijamose srityse, tokiose kaip turto gelbėjimo įstatymai, galima pasiekti priimtinių kompromisų. Tai taip pat pateikė aiškų perspėjimą, kad jurisdikcijos klausimas gali būti pagrindinė kliūtis siekiant visapusiško apsaugos režimo.

³⁷ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 40

³⁸ *Ibid.*, p. 42

³⁹ *Ibid.*, p. 43

1992 m. Valetos konvencija

Devintojo dešimtmečio viduryje atsisakius Europos konvencijos projekto, Europos Tarybos bandymai sudaryti povandeniniam kultūros paveldui skirtą sutartį baigėsi. Devintojo dešimtmečio pabaigoje ji pradėjo persvarstyti palyginti seną sutartį - 1969 m. Europos archeologinio paveldo apsaugos konvenciją. 1969 m. Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija povandeniniam kultūros paveldui buvo taikoma tik netiesiogiai. Tarp teksto peržiūros motyvų buvo pripažinimas, kad atsižvelgiant į akivaizdžiai neišsprendžiamą 1985 m. sutarties projekto aklavietę, povandeninio kultūros paveldo klausimas buvo tas, kurį dar reikėjo išspręsti, todėl į pataisytą tekstą povandeninis kultūros paveldas buvo aiškiai įtrauktas.⁴⁰ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija buvo pasirašyta Valetose, Maltoje, 1992 m. ir vėliau ji tapo žinoma kaip Valetos konvencija. Pagrindinis jo tikslas yra apsaugoti archeologinį paveldą kaip Europos kolektyvinės atminties šaltinį ir kaip istorinių bei mokslinių tyrimų įrankį.

Per du dešimtmečius po 1969 m. Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencijos priėmimo įvyko nemažai reikšmingų pokyčių. Visų pirma, buvo pereita nuo archeologinio paveldo tyrinėjimo kasinėjimų ir atkūrimo metu prie sudėtingesnių ir mažiau intriguojančių metodų naudojimo. Kasinėjimai dabar buvo laikomi paskutiniu ir jokių būdu neišvengiamu archeologinių tyrimų etapu. 1992 m. Valetos konvencija pripažįsta, kad kasinėjimai iš esmės yra griauanti veikla, ir įtvirtinta pirmenybė archeologinio paveldo apsaugai *in situ*. Antra, archeologinio paveldo suvokimas tapo daug sudėtingesnis ir nutolo nuo į objektą orientuoto požiūrio į tą, kuris pripažino, kad kontekstas, kuriame buvo rastas objektas, yra vienodai svarbus turint mintyje informaciją apie praeitį, kurią jis gali išaiškinti. Trečia, buvo suvokta įvairesnė grėsmė archeologiniam paveldui. Nors pirminė 1969 m. Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencija buvo skirta tik kovai su neteisėtais ir slaptais kasinėjimais, asmenys, atsakingi už Valetos konvencijos rengimą, turėjo omenyje platų pavojų spektrą: „pagrindinės planavimo schemas, gamtos pavojai, nelegalūs ar nemoksliniai kasinėjimai ir nepakankamas visuomenės informuotumas“⁴¹. Dėmesys buvo perkeltas nuo klausimo, kaip

⁴⁰ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p.

45

⁴¹ *Ibid.*

elgtis su objektais ir vietomis po jų atsitiktinio atradimo, iki klausimo, kaip valdyti visą archeologinį paveldą.

1.2.3 2001 m. UNESCO konvencija

Devintojo dešimtmečio viduryje tapo aišku, kad jūrų technologijų srityje buvo imtasi svarbiausių žingsnių, ypač kuriant povandeninius įrenginius, galinčius pasiekti didelį gylį. Todėl jeigu dar prieš maždaug dešimtmetį iškilo abejonių dėl grėsmės povandeniniam kultūros paveldui, dabar abejoti nebuvo kur: buvo akivaizdu, kad bet kurioje kontinentinio šelfo dalyje ar iš tikrųjų giliame jūros dugne esantis povandeninis kultūros paveldas yra pažeidžiamas sąmoningo žmogaus įsikišimo.

1985 m. vyraujanti tarptautinė teisė šia tema buvo šiek tiek neapibrėžta. Nors daugelis 1982 m. JT konvencijos nuostatų galėjo atstovauti paprotinei tarptautinei teisei, to tikrai negalima pasakyti nei apie 149, nei apie 303 straipsnius. Vis dėlto buvo pripažinta, kad šie straipsniai turi „simbolinę reikšmę“ ir jų negalėjo būti nepaisoma.⁴² Konkrečiai kalbant, 303 straipsnio 1 dalis įpareigojo valstybes saugoti povandeninį kultūros paveldą ir tuo tikslu bendradarbiauti, o 303 straipsnio 4 dalis numatė, kad toks bendradarbiavimas gali pasireikšti visuotinės sutarties forma, kad būtų panaikintos spragos 1982 m. JT konvencijos režime. UNESCO buvo akivaizdi tarptautinė organizacija, turinti kompetenciją imtis šios užduoties.

1988 m. Tarptautinė teisės asociacija (toliau – ILA) susidomėjo povandeninio kultūros paveldo apsaugos tema. Augant supratimui, kad reikia ką nors padaryti, kad būtų užtikrinta povandeninio kultūros paveldo apsauga, tarptautinėje bendruomenėje, ILA įsteigė naują kultūros paveldo komitetą. Įstatymas nusprendė savo pirmąją užduotimi imtis naujos povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijos projekto parengimo. 1990 m. ILA parengė projektą, o po to dar du projektus - vieną 1992 m., kitą - 1994 m. 1994 m. projektas buvo priimtas 66-oje ILA konferencijoje Buenos Airėse tais pačiais metais. Šis projektas vėliau buvo perduotas svarstyti UNESCO ir tapo 2001 m. UNESCO konvencijos plėtros planu.

UNESCO valstybės narės 2001 m. priėmė Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvenciją siekdamas kovoti su dideliu povandeninio kultūros paveldo plėšimu, komerciniu išnaudojimu. Tai yra išsami priemonė, visiškai išsprendžianti šias problemas visuose

⁴² Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 49

vandenyse. Tai žymiai padidina teisinę teritorijų apsaugą vietoje ir draudžia neteisėtą ar neetišką artefaktų atgavimą ir judėjimą.⁴³ Konvencija taip pat reaguoja į poreikį gauti mokslines gaires ir palengvinti valstybių bendradarbiavimą. Tai nenagrinėja paveldo nuosavybės ir nekeičia jūrų erdvių. 2001 m. UNESCO konvencija yra ilgų ir daug pastangų reikalaujančios tarptautinės bendruomenės pastangų patvirtinti išsamią ir veiksmingą taisyklių sistemą, kuria būtų galima išsaugoti povandeninį kultūros paveldą, išvada. Pagal bendrą požiūrį konvencija veikia panašiai kaip istorinio miesto centro apsaugos planas. Tai numato bendrą kultūros paveldo apsaugą, nustato etines ir mokslines taisykles, tačiau nesilaiko „geriausio požiūrio“. Tai taip pat neliečia savininkų teisių jokių kitu klausimu, išskyrus klausimą, ar reikia saugoti žmonijai svarbias kultūros vertybes. Nors mokslo bendruomenė labai palankiai vertina konvenciją, ją jau ratifikavo ir veiksmingai įgyvendino daugybė valstybių, kai kurios valstybės vis dar nesilaiko konvencijos, įskaitant tas, kurios bijo galimo neatitikimo didelę galią turinčiai sutarčiai, 1982 m. JT konvencijai. Todėl ir siekiant palengvinti šių valstybių prisijungimą prie 2001 m. UNESCO konvencijos, svarbu išsamiai paaiškinti ir paaiškinti 2001 m. UNESCO konvencijos suderinamumą su 1982 m. JT konvencija.

2001 m. UNESCO konvencija yra svarbi ir techniškai sudėtinga sutartis. Pagrindiniame teksto tekste yra trisdešimt penki straipsniai, o priede yra papildomos trisdešimt šešios taisyklės. Tradicinį režimą reglamentuoja keletas pagrindinių tikslų ir bendrųjų principų. Jie yra aprašyti 2 straipsnyje ir priedo I dalyje bei nurodyti preambulėje ir kitose teksto dalyse. Sutartimi siekiama užtikrinti ir sustiprinti povandeninio kultūros paveldo apsaugą, o bendras jos tikslas yra povandeninio kultūros paveldo išsaugojimas žmonijos labui. Preambulėje pripažįstama, kad valstybių, tarptautinių organizacijų, mokslo įstaigų, profesinių organizacijų, archeologų, narų, kitų suinteresuotų šalių ir plačiosios visuomenės bendradarbiavimas labia svarbus povandeninio kultūros paveldo apsaugai, o principas, kad valstybės, šios konvencijos šalys, bendradarbiauja saugodamos povandeninį kultūros paveldą, nustatytas 2 straipsnio 2 dalyje, yra esminis.

⁴³ Comments on the question of the harmony of the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage with the UN Convention on the Law of the Sea [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/The-harmony-of-the-2001-Convention-with-UNCLOS_EN.pdf>

Kalbant apie materialinę taikymo sritį, 2001 m. UNESCO konvencija laikosi 1994 m. ILA projekto požiūrio.⁴⁴ Povandeninis kultūros paveldas yra plačiai apibrėžtas taip, kad apimtų visus kultūrinius, istorinius ar archeologinius žmogaus egzistencijos pėdsakus, kurie iš dalies arba visiškai, su pertraukomis arba nepertraukiamai po vandeniu yra išbuvę ne mažiau kaip 100 metų. Kalbant apie du konkrečius materialinės taikymo srities aspektus, 2001 m. UNESCO konvencija nesilaiko ILA požiūrio. Pirma, siekiant išvengti galimai sunkių klausimų, susijusių savininkų, kurių tapatybes galima nustatyti, teisėmis, 1994 m. ILA projektas buvo taikomas tik povandeniniam kultūros paveldui, „kuris buvo pamestas ar apleistas“.⁴⁵ Dėl šio požiūrio atsisakymo, nes sunku apibrėžti atsisakymo sąvoką, galutinis konvencijos tekstas nieko nesako apie privačias ar viešas nuosavybės teises. Tačiau ji pripažįsta, kad kai kurios valstybės gali būti ypač suinteresuotos tam tikru povandeniniu kultūros paveldu, ir patenkina šį interesą įvesdama naują sąvoką: supratimą, kad valstybės gali turėti patikrinamą ryšį su povandeniniu kultūros paveldu. Antra, skirtingai nuo 1994 m. ILA projekto, 2001 m. UNESCO konvencija taikoma nuskendusiams karo laivams ir kitiems valstybiniams laivams bei orlaiviams, tačiau joje numatytos specialios nuostatos, kurios skiriasi priklausomai nuo jūrų erdvių, kuriose jie yra.

2001 m. UNESCO konvencijoje yra dvi veiklos formos, turinčios įtakos povandeniniam kultūros paveldui: „su povandeniniu kultūros paveldu susijusi veikla“ ir „netyčia povandeninį kultūros paveldą paveikianti veikla“. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusi veikla, yra apibrėžta kaip „veikla, kurios pagrindinis objektas – povandeninis kultūros paveldas ir kuri tiesiogiai ar netiesiogiai gali fiziškai pakenkti povandeniniam kultūros paveldui arba kitaip padaryti jam žalos“⁴⁶. Tuo tarpou, netyčia povandeninį kultūros paveldą paveikianti veikla, yra apibrėžta kaip „veikla, kuri gali fiziškai pakenkti povandeniniam kultūros paveldui arba kitaip padaryti jam žalos, nors povandeninis kultūros paveldas nėra pagrindinis jos objektas arba vienas iš jos objektų“⁴⁷.

2001 m. UNESCO konvencijos priedo II – XIV dalyse pateikiamos išsamios taisyklės, apimančios visus archeologinių projektų valdymo aspektus. Siekiant užtikrinti vienodą pridedamų taisyklių taikymą visose jūros erdvėse, numatomos nuostatos dėl kiekvienos

⁴⁴ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 60

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

⁴⁷ *Ibid.*

pripažintos jūrų erdvės, įskaitant teritorinę jūrą ir kitas pakrantės valstybių suvereniteto zonas. Tačiau sutarties centre yra nuostatos dėl kontinentinio šelfo ir išskirtinės ekonominės zonos bei Rajono. 9 ir 10 straipsniais sukuriama sudėtinga kontinentinio šelfo ir išskirtinės ekonominės reguliavimo sistema, apimanti ataskaitų teikimo ir pranešimo tvarką bei įvairių formų apsauginius veiksmus, kurių imasi valstybės, šios konvencijos Šalys, veikiančios atskirai ir kartu. 11 ir 12 straipsnių nuostatos, susijusios su Rajonu, atspindi 9 ir 10 straipsnių formą, jei ne visą turinį.

2001 m. UNESCO konvencija nesukuria nuolatinio organo, pavyzdžiui, ISA, kuri įgyvendins konvenciją valstybių, šios konvencijos Šalių, vardu, taip pat nėra tokios institucijos, kuri galėtų peržiūrėti jos įgyvendinimą. Vietoj to, įgyvendinimas paliekamas pačiai valstybei narei, padedamai UNESCO sekretoriato. Taip pat numatyta, kad reguliariai sušaukiamas valstybių, šios Konvencijos Šalių, susitikimas ir kad šis susitikimas galėtų nuspręsti dėl savo funkcijų ir atsakomybės. Kai kuriuose procedūriniuose konvencijos aspektuose 1982 m. JT konvencijos įtaka yra akivaizdi. Kaip ir 1982 m. JT konvencijos, 2001 m. UNESCO konvencijos išlygos yra draudžiamos (išskyrus atvejus, kai tai aiškiai numatyta), o nuostata dėl ginčų sprendimo apima 1982 m. JT konvencijos sudėtingą privalomą ginčų sprendimo mechanizmą. Be to, 2001 m. UNESCO konvencijos pakeitimo procesas yra sunkus ir tam tikru mastu atspindi 1982 m. JT konvencijoje įtvirtintas pakeitimo procedūras.

2001 m. UNESCO konvencijos ir 1982 m. JT konvencijos santykis

Pirmiausia reikia paminėti, kad 2001 m. UNESCO konvencijos objektas yra povandeninis kultūros paveldas, esantis didelėje dalyje vandenynų, todėl 2001 m. UNESCO konvencija turi sąsajų su jūrų teise. Ji taikoma srityje, kurioje pagal jūrų teisę kyla klausimas, kas turi teisinę galią teritorijai ar laivui. Jūrų teisės normos yra kodifikuotos 1982 m. JT konvencijoje.

Kai kurie teisės ekspertai, abejodami 2001 m. UNESCO konvencijos poreikiu, vadovaujasi numanoma prielaida, kad 1982 m. JT konvencijos nuostatos yra beveik „konstitucinio” pobūdžio ir kad jos turi aukštesnį statusą nei kitos sutartys ar susitarimai,

įskaitant 2001 m. UNESCO konvenciją.⁴⁸ Taigi 2001 m. UNESCO konvencija turėtų antraeilį statusą ir negalėtų sureguliuoti nieko, ką reglamentuoja 1982 m. JT konvencija, ar net priartėti prie jos turinio.

Pirmiausia reikia paminėti bendrąsias sutarties aiškinimo taisykles (jose aptariamas santykis su kitais / specialiais susitarimais ir pan.), tokias kaip *lex specialis* arba *lex posterior*. Šiose taisyklėse numatyta, kad konkretnė sutartis ar vėlesnė sutartis, sudaryta tarp tų pačių Šalių, turės pirmenybę prieš bendresnę ar ankstesnę sutartį tuo pačiu klausimu. 2001 m. UNESCO konvencijos priešininkų požiūriu, tokios sutarčių aiškinimo taisyklės netaikomos santykiuose tarp 1982 m. JT konvencijos ir 2001 m. UNESCO konvencijos, todėl visos kitos tarptautinės sutartys ar sutartys dėl povandeninio kultūros paveldo apsaugos turėtų būti vykdomos laikantis 1982 m. JT konvencijoje nustatytų taisyklių. Todėl tai, ką jie gali padaryti, apsiriboja 1982 m. JT konvencijos paaiškinimu ar papildymu. Tokiu atveju vėlesni susitarimai ar sutartys neturėtų bandyti pakeisti ar panaikinti 1982 m. JT konvencijos nuostatas.

Jokia sutartis ar konvencija neturi būti apsaugota nuo pokyčių, kai susiduria su nuolat besikeičiančiu realiu gyvenimu ir faktais. Nėra tokio dalyko kaip nuolatinės sutartys. Antra, pačioje 1982 m. JT konvencijoje yra keletas nuostatų, susijusių su jos pakeitimu (312–316 straipsniai). Trečia, 303 straipsnio 4 dalyje numatytas kitų (būsimų) tarptautinių susitarimų ir įstatymų, susijusių su archeologinės vertės objektų apsauga, vaidmuo.

Kitas klausimas yra tas, ar 1982 m. JT konvencija yra normatyviniu požiūriu aukštesnio lygio, palyginti su kitomis „įprastomis“ sutartimis ar susitarimais, įskaitant 2001 m. UNESCO konvenciją. 1982 m. JT konvencijos 311 straipsnio 2 dalis nagrinėja šį klausimą, kai numato, kad „Ši Konvencija nekeičia Valstybių Šalių teisių ir įsipareigojimų, priimtų pagal kitus susitarimus, kurie neprieštaruja šiai Konvencijai ir netrukdo kitoms Valstybėms Šalims naudotis savo teisėmis ar vykdyti savo įsipareigojimus pagal šią Konvenciją“⁴⁹. Nepaisant šios nuostatos, pirmaisiais 2001 m. UNESCO konvencijos galiojimo metais išliko esminių neaiškumų minėtu klausimu. Jei į jį atsakoma teigiamai, kitoms sutartims ar susitarimams, priimtiems po 1982 m. JT konvencijos, suteikiamas tik labai ribotas vaidmuo ar funkcija (t. y.

⁴⁸ Comments on the question of the harmony of the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage with the UN Convention on the Law of the Sea [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/The-harmony-of-the-2001-Convention-with-UNCLOS_EN.pdf>

⁴⁹ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

paaiškino ar papildymo vaidmuo ar funkcija). Tokiu atveju į 2001 m. UNESCO konvencijos normatyvinį teisėtumą ar tinkamumą būtų atsižvelgiama tik iš siauro jos suderinamumo ar papildomumo 1982 m. JT konvencijos, ypač 303 straipsnio 3 dalies, atžvilgiu.

Visuotinai sutariama, kad prieštaringai vertinamų „privalomų normų“ kategorija, leidžianti netaikyti išimčių, mažai susijusi su jūrų teise ir 1982 m. JT konvencija. Susirūpinimas šiuo klausimu kilo 2001 m., konvencijos priėmimo metais, daugiausia iš teisininkų, kurie buvo daug įtraukti į 1982 m. JT konvencijos rengimo ir priėmimo procesą ir kuriems turėjo įtakos jų ankstesnė patirtis.⁵⁰ Atmetimas bet kokios idėjos 1982 m. JT konvencijos išskirtinumo povandeninio kultūros paveldo klausimais nereiškia, kad 1982 m. JT konvencijoje nuostatos negalėjo skirtis santykinio svarbumu. Pavyzdžiui, straipsniai, nustatantys pagrindinę vandenynų teisinę struktūrą, pvz., straipsniai, numatantys teritorinę jūrą iki 12 jūrmylių arba 200 jūrmylių išskirtinę ekonominę zoną, yra ilgų ir sunkių derybų serijos rezultatas, arba „Daugybės pasižymėjusių teisininkų ir valstybės tarnautojų Heraklio darbas“⁵¹. Taigi 1982 m. JT konvencijos sistemoje galima teigti, kad šios iš esmės normą sukuriančio pobūdžio nuostatos taisyklių hierarchijoje yra aukštesnės nei kitos nuostatos. Kitaip tariant, abejotina, ar 1982 m. JT konvencija yra tam tikras norminės hierarchijos elementas. Tačiau tai netaikoma povandeniniam kultūros paveldui, kuris buvo įtrauktas į 1982 m. JT konvenciją kaip paskutinės minutės kompromisas tarp septynių valstybių grupės.

Vien tik iš šio fakto galima teigti, kad 1982 m. JT konvencijos nuostatomis, susijusioms su povandeniniu kultūros paveldu, nesuteikiama teisė į tą pačią norminę galią, kokia yra kitoms 1982 m. JT konvencijos nuostatomis dėl bendro ir esminio importo.

Apibendrinant, povandeninis kultūros paveldas dabar yra tarptautiniu mastu pripažinta sąvoka, naudojama paminėti istorinę ir archeologinę vertę turinčius objektus, esančius jūrų erdvėse. Kiekviena konvencija priėmė apibrėžimą, kuris atitiktų jos konkretų tikslą. 2001 m. UNESCO konvencijoje taikomas 100 metų terminas. Tai reiškia, kad konvencija bus taikoma tik tiems kultūriniais, istoriniams ar archeologiniams žmogaus egzistencijos pėdsakams, kurie po vandeniu išbuvo ne mažiau kaip 100 metų. Šie pėdsakai, viršijantys šią ribą, patenka į konvencijos taikymo sritį. Tačiau tai, kad konvencija neapsaugo mažiau nei 100 metų po vandeniu buvusių pėdsakų, reiškia, kad yra daug istorinės ir archeologinės reikšmės liekanų nepatenka į jos apsaugos režimą, pavyzdžiui, materialusis Antrojo pasaulinio karo palikimas.

⁵⁰ Churchill R. R. and Lowe A.V. *The Law of the Sea*. Manchester University Press, 1999, p. 22

⁵¹ *Ibid.*

2. Pagrindiniai povandeninio kultūros paveldo apsaugos principai

UNESCO sudaryta sutartis iš tikrųjų yra kur kas daugiau, nei tik suteikianti priemones povandeninio kultūros paveldo, už 24 jūrmylių nuo bazinių linijų, apsaugai. Joje numatomos visos jūros erdvės, įskaitant pakrantės valstybės suverenias teritorijas. Tai taip pat numato ne tik veiklą, nukreiptą į povandeninį kultūros paveldą, veiklą, kurios pagrindinis objektas yra povandeninis kultūros paveldas, bet ir veiklą, kuri daro įtaką povandeniniam kultūros paveldui, kitaip tariant, kurios pagrindinis objektas nėra povandeninis kultūros paveldas, tačiau kuri vis dėlto gali fiziškai sutrikdyti ar kitaip sugadinti povandeninį kultūros paveldą. Į šią antrąją kategoriją patenka daugybė komercinės ir kitokios veiklos, vykdomos jūroje, todėl jai bus taikoma ši konvencija, įskaitant žvejų tralavimą, jūros dugno gilinimą ir vėjo jėginių bei kitų jūroje esančių įrenginių statybą.⁵² Apskritai, konvencija nustato ne tik žmogaus veiklos reguliavimo režimą, bet ir valstybių bendradarbiavimo pagrindą įvairiais klausimais, kurie padės apsaugoti povandeninį kultūros paveldą, įskaitant atsargų tvarkymą ir atnaujinimą, švietimą ir visuomenės informuotumą, mokymą ir bendradarbiavimą, tyrimus (19–22 straipsniai).

2001 m. UNESCO konvencija patvirtina pagrindinį archeologinį principą, kad prioritetą visada turi būti teikiamas povandeninio kultūros paveldo išsaugojimui *in situ*, būtent jo pirminėje vietoje vandenyno dugne. Šis principas numato, kad kasinėjimai turėtų būti vykdomi tik iškilus pavojui povandeniniam kultūros paveldui arba atliekant tyrimus, ir pagal šį principą išsaugojimas *in situ* turi būti laikomas „pirmuoju variantu“. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusi veikla gali būti leidžiama tik tokiu būdu, kuris neprieštaruoja to paveldo apsaugai, ir neturi pakenkti tam paveldui daugiau, nei būtina projekto tikslams pasiekti. Pirmenybę teikiant objektams, turi būti naudojami neardomieji metodai ir apžiūros metodai. Jei manoma, kad kasimas ar iškėlimas yra būtinas siekiant mokslinių tyrimų arba siekiant visiškos povandeninio kultūros paveldo apsaugos, naudojami metodai turi būti kiek įmanoma neardantys. Kai povandeninis kultūros paveldas iškeliamas, jis turi būti deponuojamas, saugomas ir tvarkomas taip, kad būtų užtikrintas ilgalaikis jo išsaugojimas. Valstybės, šios konvencijos Šalys, privalo užtikrinti, kad būtų tinkamai gerbiami visi žmonių palaikai, esantys jūrų erdvėse, todėl su povandeniniu kultūros paveldu vykdoma veikla turi vengti nereikalingo žmonių palaikų ar

⁵² Dromgoole, S. *Reflections on the position of the major maritime powers with respect to the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2001*. Marine Policy, 38, 2013, p. 118

garbinamų vietų trikdymo. Atsižvelgiant į bendrą tikslą, kad žmonija turėtų naudoti iš apsauginio režimo, skatinama netrukdoma galimybė stebėti ar dokumentuoti povandeninį kultūros paveldą *in situ*.

Pagrindinis konvencijos principas yra jos įsipareigojimas laikytis principo, kad archeologinis paveldas neturėtų būti komerciškai eksploatuojamas. Šio principo svarbą iniciatyvai iš dalies lėmė gilus tarptautinis susirūpinimas dėl didėjančio komercinio eksploatavimo lygio. Šios konvencijos 2 straipsnio 7 dalyje yra įtvirtintas yra komercinio eksploatavimo principas. Jis detalizuotas 2001 m. UNESCO konvencijos priedo 2 taisyklėje ir joje yra dvi tiksliai apibrėžtos bendrojo principo išlygos.

Visas 2001 m. UNESCO konvencijos pagrindas yra principas, pagal kurį valstybės, šios konvencijos Šalys, privalo bendradarbiauti ir skatinti supratimą apie povandeninio kultūros paveldo svarbą⁵³. Visi svarbūs kontinentinio šelfo ir išskirtinės ekonominės zonos reguliavimo režimai priklauso nuo valstybių, kurios yra šios konvencijos Šalys, dalijimosi informacija ir bendrų bei suderintų veiksmų. Konvencija taip pat nustato bendresnę valstybių, šios konvencijos Šalių, bendradarbiavimo, dalijimosi informacija ir savitarpio pagalbos povandeninio kultūros paveldo apsaugos tikslais sistemą ir numato, kad laikui bėgant dalyvaujančios valstybės plėtos plataus masto bendradarbiavimo pastangas visais klausimais. Be to, valstybės, šios konvencijos Šalys, raginamos sudaryti oficialius dvišalius, regioninius ar kitus daugiašalius susitarimus arba plėtoti galiojančius susitarimus povandeniniam kultūros paveldui išsaugoti, su sąlyga, kad tokie susitarimai visiškai atitiks konvenciją.

2.1 Išsaugojimas *in situ* kaip pirmoji galimybė

1 taisyklė. Pirmiausias tikslas – povandeninio kultūros paveldo apsauga jį konservuojant *in situ*. Atitinkamai turi būti leidžiama tik tokia su povandeniniu kultūros paveldu susijusi veikla, kuri dera su tokio paveldo apsauga ir, paisant to reikalavimo, gali būti leidžiama siekiant svarių prisidėti prie povandeninio kultūros paveldo apsaugos, žinių apie jį ir jo būklės gerinimo.⁵⁴

2001 m. UNESCO konvencija rekomenduoja *in situ* konservavimą kaip geriausią kultūros paveldo apsaugos povandeniniu būdu priemonę. Tačiau trūksta įvairių rūšių povandeninio

⁵³ Sarid E. *International Underwater Cultural Heritage Governance: Past Doubts and Current Challenges* Berkeley journal of International law. Published by Berkeley Law Scholarship Repository, 2018, p. 226

⁵⁴ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

kultūros paveldo pripažinimo, kurių kiekvienai gali reikėti skirtingo apsaugos režimo, ir nėra bendro kriterijų rinkinio, pagal kurį būtų vertinama visa medžiaga.

Verta paminėti, kad apsauga pagal 1990 m. Archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartiją⁵⁵ ir 1972 m. pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją⁵⁶ priklauso kiekvienos tautos politikai ir įstatymams, susijusiems su gindamomis savo kultūros vertybėmis ir įstatymų vykdymu. Apsaugojimas apima veiksmus ir valdymą aikštelėje, siekiant sustabdyti ar sumažinti erozijos procesą ir stabilizuoti aikštelės būklę.

2.1.1 Pagrindiniai povandeninio kultūros paveldo vietų *in situ* išsaugojimo būdai

Dislokacija, perkėlimas ant žemės

Šis klasikinis kasimo būdas paprastai naudojamas tiriant ir saugant objektus bei eksponuojant muziejuose. Šis procesas yra panašus į klasikinę sausumoje randamų medžiagų archeologiją. Yra vietų, kurios turėjo būti perkeltos į žemę dėl panardinimo pavojaus. Yra pavyzdžių, kai panardinimas įvyko labai seniai, pavyzdžiui, laivų nuolaužos: populiariausios iš jų, be kita ko, yra „Vasa” ir „Mary Rose”.⁵⁷ Tokiais atvejais paveldo vietos buvo iškastos, o objektai ir visos nuolaužų dalys buvo perkeltos į sausumą. Šis požiūris vėlgi buvo klasikinis archeologinės žemės kasimo po vandeniu metodas. Šie atvejai rodo skirtingas situacijas, kai geriausias sprendimas buvo priimtas atsižvelgiant į turimas technologijas, dabartinius nustatytus apsaugos ir išsaugojimo prioritetus dėl gamtos ir žmonių padarinių bei numatomą naudą, pavyzdžiui, švietimo tikslams ir siekiant apsaugoti visuomenės paveldo vertybes.

⁵⁵ 1990 Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990 m. Archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://icahm.icomos.org/wp-content/uploads/2017/01/1990-Lausanne-Charter-for-Protection-and-Management-of-Archaeological-Heritage.pdf> >

⁵⁶ Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-30, Nr. 73-2766

⁵⁷ Khakzad S., Van Balen K. *Complications and Effectiveness of In Situ Preservation Methods for Underwater Cultural Heritage Sites, Conservation and MGMT of arch. sites*, Vol. 14 Nos 1–4, 2012, p. 470

***In situ* konservavimo, apsaugos ir pateikimo metodai povandeninėse vietose**

Atsiradus naujiems metodams ir teorijoms, buvo sukurti nauji archeologinių vietų kasimo, apsaugos ir išsaugojimo būdai sausumoje ar po vandeniu. *In situ* archeologinių parkų ir muziejų idėja nėra labai nauja antžeminių kultūros vietų tema. Nepaisant to, šis metodas sukuria daugiau komplikacijų povandeniniam kultūros paveldui dėl ypatingos aplinkos, nors tuo pat metu jį griežtai rekomenduoja 2001 m. UNESCO konvencija. Pagal 2001 m. UNESCO konvencijos priedo pirmąją taisyklę povandeninio kultūros paveldo apsauga išsaugant *in situ* yra laikoma pirmąja galimybe. *In situ* išsaugojimas / apsauga gali būti laikoma vienu iš patogiausių povandeninio kultūros paveldo reikšmingumo ir vietos apsaugos būdų. Buvimas po vandeniu yra tas požymis, dėl kurio povandeninės vietos gali būti laikomos povandeniniu kultūros paveldu. Paprasčiau tariant, objektai ar paveldo vieta, esantys ne vandenyje, nebėra tokios būklės, kokios buvo po vandeniu. Kaip minėta 2001 m. UNESCO konvencijoje, kad iš vandens ištraukti ir eksponuojami sausumoje objektai iš povandeninių archeologinių vietų nebetenka konteksto ir praranda dalį reikšmingumo. Tačiau jei intervencija reikšmingai prisideda prie povandeninio kultūros paveldo apsaugos, žinių ar būklės gerinimo, veiksmas gali būti leidžiamas. Be to, išsaugojimas *in situ* gali apsaugoti pradinę teritorijos būklę po nuskendimo ir pasilieka galimybę ateityje naudoti pažangesnius metodus. Povandeninis kultūros paveldas tol, kol jis yra saugomas po vandeniu, turi vertingų istorinių, archeologinių ir gamtos duomenų. Iškeliant jį iš vandens, ši informacija gali būti sugadinta arba prarasta. Panardintas ir palaidotas povandeninis kultūros paveldas dažnai egzistuoja aplinkoje, kuri be trikdžių yra palanki ilgalaikiam įvairių archeologinių objektų išsaugojimui. Išsaugojimas *in situ* grindžiamas idėja, kad tam tikra aplinka gali sulėtinti objekto būklės blogėjimą. Būtent šis procesas leidžia archeologams kasinėjimų metu atskleisti praeitį. Kai šios vietos yra sutrikdytos, cheminės, biologinės ir fizinės jėgos pradeda naikinti trapių vietų stabilumą.

Apsaugojimas *in situ* yra bendras povandeninių vietų apsaugos ir išsaugojimo, naudojant skirtingus metodus, terminas. Tačiau žvelgiant į įvairius tarptautinius projektus ir ieškant literatūros, galima nustatyti įvairius *in situ* išsaugojimo metodus ir įgyvendinimus. Todėl svarbu aiškiai suprasti konkretūs *in situ* išsaugojimo / apsaugos būdai, naudojami aptariant tai mokslo kontekste.

Apsauga *in situ*

Kai kuriais atvejais neįmanoma atlikti didelio masto mokslinės intervencijos povandeninėse vietose dėl didelių ekonominių išlaidų arba dėl techninių sunkumų; tačiau šioms vietoms gali kilti grėsmė dėl natūralios erozijos ar žmonių įsikišimo. Tokiais atvejais galima naudoti gana paprastus apsaugos *in situ* metodus, tokius kaip teritorijos uždengimas arba patekimo apribojimas gali garantuoti teritorijų apsaugą.

***In situ* konservavimas**

In situ konservavimas apima platų metodų ir formų spektrą. Šis metodas apima intervenciją į vietas ir kartais gali būti derinamas su perlaidojuimu. Yra puikių įvairių *in situ* konservavimo būdų, kurių dėka lankytojai vis dar gali naudotis paveldo vietomis, pavyzdžiui, Kroatijoje. Povandeninėms Romos viloms Baiae, Italijoje, tarp plytų buvo išvirkštas hidraulinis skiedinys, siekiant apsaugoti sienas nuo griūties.⁵⁸ Yra įvairių *in situ* konservavimo būdų, tokių kaip katodinė apsauga, naudojant aukojimo (angl. *sacrificial*) anodus, tinkamus geležies ir metalo artefaktams. Daugeliu atvejų, naudojant katodinę apsaugą, artefaktai stabilizuojami vietoje, tačiau paveldo vieta po vandeniu lankytojams išlieka vis tiek prieinama.

Perlaidojimas

Archeologinis konservavimo *in situ* naudojimas yra tai, kad perlaidojimas yra pirmasis metodas, kuris turi būti reguliariai naudojamas bandant sukurti stabilesnę perlaidojimo aplinką, sulėtinant objekto cheminį, biologinį ir fizinį pažeidimą. Tai gali būti atliekama skirtingais būdais, tokiais kaip iškastų nuosėdų užpylimas, įvairių formų užtvarų įrengimas ir nuosėdų nusodinimo skatinimas vietoje. Šio metodo veiksmingumui didelę įtaką turi tiek natūralios sąlygos, tiek medžiaga, kuri naudojama perlaidojimui. Norint užtikrinti ilgalaikį išsaugojimą, reikalinga nuolatinė stebėseną.

⁵⁸ Khakzad S., Van Balen K. *Complications and Effectiveness of In Situ Preservation Methods for Underwater Cultural Heritage Sites, Conservation and MGMT of arch. sites*, Vol. 14 Nos 1–4, 2012, p. 472

Idėja naudoti fizines kliūtis vietų apsaugai grindžiama mintimi, kad originali laidojimo vieta sudarė sąlygas išsaugoti archeologinius objektus ir pačias paveldo vietas. Pradinių sąlygų atkūrimas ar panašių sąlygų sukūrimas teoriškai turėtų užtikrinti panašią apsaugą. Kliūtis gali sudaryti smėlio maišai ir geotekstilė, o nuosėdų nusėdimą galima skatinti dirbtinės jūros žolės kilimėliais, šiukšlių tinkleliu ar geotekstilės medžiagomis.⁵⁹ Kiekvienas iš šių metodų turi savo privalumų ir trūkumų. Pavyzdžiui, tokios nuosėdos, kaip smėlis, dažnai išpilamos srovių. Sunkesnės nuosėdos, tokios kaip žvyras, yra sėkmingesnės, tačiau išlieka klausimų, ar tai gali pažeisti saugomą vietą. Nors ši perlaidojimo forma gali būti ekonomiškai efektyvi, planavimas, atsižvelgiant į aplinkos aplinką, naudojamų nuosėdų tipą ir tai, kaip reikia atlikti kritimą, yra pagrindiniai elementai užtikrinant šios technologijos sėkmę. Kitas nuosėdų nusėdimą skatinimo būdas yra dirbtinė jūros žolė. Jūros žolė pasitaiko natūraliai daugelyje vietų, tačiau sutrikdyta ji vargu ar vėl įsitvirtins. Laikantis prevencinio išsaugojimo principo, atliekant perlaidojimą, patariama įdiegti stebėjimo priemones, kad būtų galima sekti išsaugojimo būklę, kol objektai ir paveldo vieta liks nematomi.

2.2 Komercinio eksploatavimo draudimas

2 taisyklė. Komercinis povandeninio kultūros paveldo naudojimas prekybos ar spekuliacinio tikslais arba tam, kad jis būtų negražinamai išblaškytas, yra iš esmės nesuderinamas su povandeninio kultūros paveldo apsauga ir tinkamu tvarkymu. Povandeniniu kultūros paveldu negalima prekiauti, negalima jo parduoti, pirkti ar išmainyti kaip komercinę prekę.

Ši taisyklė negali būti aiškinama kaip neleidžianti:

- a) teikti profesinių archeologinių paslaugų arba joms reikalingų paslaugų, kurių pobūdis ir tikslas visiškai atitinka šią Konvenciją ir kurioms yra gautas kompetentingų institucijų leidimas;
- b) perduoti povandeninio kultūros paveldo, iškelto pagal šią Konvenciją vykdant tyrimų projektą, jei toks perdavimas nepažeidžia mokslo ir kultūros interesų arba iškeltos medžiagos vientisumo ir negražinamai jo neišblaško; atitinka 33 ir 34 taisyklių nuostatas; ir jam yra gautas kompetentingų institucijų leidimas.⁶⁰

⁵⁹ Khakzad S., Van Balen K. *Complications and Effectiveness of In Situ Preservation Methods for Underwater Cultural Heritage Sites, Conservation and MGMT of arch. sites*, Vol. 14 Nos 1–4, 2012, p. 473

⁶⁰ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

Šis principas reiškia pagarbą visuomenės interesui tinkamai valdyti kultūros paveldą visiems. Kultūros paveldas neturėtų būti laikomas ekonominiu šaltiniu, kurį galima panaudoti prekyboje ar spekuliacijai. Atkuriant, šis paveldas turėtų būti apdorotas taip, kad būtų išsaugotos mokslinės ir (arba) kultūrinės savybės, dėl kurių jis turi unikalią vertę žmonijai. Paveldas turėtų likti viešas, nors konvencija nesprenžia nuosavybės teisių klausimų. Šis principas taip pat reiškia, kad paveldo vertė kyla iš konteksto ir asociacijos. Visas archeologinėje vietoje esantis ir paslėptas objektų rinkinys yra daug reikšmingesnis, nei tai būtų tik atskiri objektai. Labai svarbu visus artefaktus, mėginius ir informaciją, susijusią su archeologine vieta, laikyti kartu, reiktų vengti išskaidymo.

Prekyba kultūros paveldo objektais kelia didelę grėsmę kolekcijų vientisumui ir principui, kad archeologinis paveldas yra viešasis interesas, o ne privatus. Prekyba archeologiniais objektais turi ilgą ir gyvą istoriją, einančią kartu su archeologijos vystymusi.⁶¹ Buvo laikas, kai priimtina norma, o ne išimtis, kad paveldas buvo eksploatuojamas privačių kolekcijų naudai. Atitinkamai veikė valstybinės institucijos, tokios kaip archeologijos muziejai, įsigydami pavienių abejotinos kilmės objektų. Dėl to tos pačios vietos kilmės kolekcijos išsisklaidė tarp daugybės skirtingų šalių ir daugelis kūrinių prarado savo kilmės įrašą.

Didžiausi artefaktų srautai kilo iš kolonizuotų, okupuotų ir nepakankamai išsivysčiusių regionų ir buvo nukreipti į turtingus klestinčius regionus, į okupacines ir kolonizuojančias galias.⁶²

Komercinis eksploatavimas prekybai ar spekuliacijai nėra priimtinas, nes:

- Paveldu negalima prekiauti, jo negalima parduoti, pirkti ar maišyti kaip komercinių prekių;
- Paveldas neturi būti meno vagystės ar neteisėto srauto objektas.
- Paveldas neturi būti komerciškai naudojamas prekybai ar spekuliacijai;
- Paveldas neturi būti negrįžtamai išplatintas; ir
- Paveldas turi būti laikomas kuo arčiau vietos, kur jis randamas.⁶³

Kol nebuvo 2001 m. UNESCO konvencijos, povandeninių vietų plėšimas ir komercinis eksploatavimas buvo skatinamas, o ne atgrasomas. Pasinaudodami atviros jūros laisve ir povandeninio kultūros paveldo teisinės apsaugos trūkumais, komercinės veiklos vykdytojai ir

⁶¹ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p.30

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*, p. 32

jų aukcionai teigė, kad povandeninių vietų eksploatavimas buvo visiškai teisėtas ir etiškas. Taigi šis principas yra labai aiškus, kad povandeniniu kultūros paveldu negalima prekiauti, jis neparduodamas, neperkamas ir nemainomas kaip komercinės prekės.

Principas, draudžiantis komercinį eksploatavimą, aiškiai nusako, kad komercinis išnaudojimas prekybai ar spekuliacijai yra nesuderinamas su kultūros paveldo apsauga ir tinkamu valdymu. Tai nereiškia, kad povandeninio kultūros paveldo valdymui ir veiklai, vykdomai siekiant apsaugoti ir tinkamai valdyti, negali būti taikomi verslo principai, ir tai taip pat nereiškia, kad visas nuosavybės perdavimas būtų nepriimtinas. 2001 m. UNESCO konvencijos priedo 2 taisyklėje nurodoma, kad a) už intervenciją gali būti mokama, nelaikant jos komerciniu išnaudojimu, ir b) artefaktus galima perduoti be mainų.

Kalbant apie profesionaliąją archeologiją, a) punktas skirtas profesionalioms archeologinėms tarnyboms ir kitoms paslaugoms, kurios yra neatsiejamos nuo archeologinių intervencijų, ir tokiu būdu nurodoma, kurioms tarnyboms netaikomas draudimas komerciniam eksploatavimui. Nors pinigų valdančioje ekonomikoje įmanoma išreikšti visą naudą, veiklą ir paslaugas komercine prasme ir atitinkamai valdyti, a) punkte paaiškinama, kad profesionalių archeologinių paslaugų teikimas nėra tai, kas uždrausta. Visa archeologinė veikla gali būti reguliuojama pagal komercinius principus, jei tai leidžiama vykdyti pagal 2001 m. UNESCO konvenciją ir tol, kol radiniai, kurie priklauso tai teritorijai, nėra komercinės lygties dalis.⁶⁴

Paveldo tvarkymo, organizavimo ir leidimo vykdyti veiklą, nukreiptą į povandeninį kultūros paveldą, būdai gali skirtis įvairiose šalyse, nors kiekvienu atveju kompetentinga institucija yra atsakinga už visuomenės aspektų priežiūrą. Daugeliu atvejų profesinės archeologinės paslaugos arba reikalingos įrangos tiekimas yra perduodami ar perkami pagal sutartis. Tai neturėtų būti painiojama su neteisėtu komerciniu išnaudojimu. Be to, 2 taisyklės a) punkte dar kartą pakartojama, kad niekas netrukdo komerciškai nuomoti ir eksploatuoti įrangą, kompetenciją ir paslaugas paveldo tvarkymo srityje.

Kuravimas ir sklaidos klausimas pagal 2 taisyklės b) punktą skirtas kolekcijos perdavimui į tinkamą saugyklą. Toks perleidimas neturėtų būti aiškinamas kaip nepageidaujamas sandoris. Akivaizdu, kad tam turėtų būti gautas kompetentingos institucijos leidimas ir jis turėtų atitikti keletą sąlygų. Perkėlimas neturėtų pažeisti mokslo ar kultūros interesų; priešingai, perdavimas

⁶⁴ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p. 34

turėtų atitikti tuos interesus. Taip pat turėtų būti užtikrintas kolekcijos vientisumas. Artefaktai, pavyzdžiai ir su paveldo vieta susijusi informacija turėtų būti laikomi kartu. Tačiau praktikoje dėl saugojimo, konservavimo ir eksponavimo gali būti daugybė priešasčių, dėl kurių negalima fiziškai laikyti viską kartu toje pačioje vietoje ar tame pačiame pastate. Todėl kartais tinkamiausias sprendimas gali būti atsakomybės pasidalijimas tarp skirtingų institucijų, tokių kaip muziejai, saugyklos ir archyvai. Visi tokie perdavimai turėtų būti vykdomi laikantis 33 ir 34 taisyklių, reglamentuojančių tvarų archyvų ir kolekcijų kuravimą, nuostatų. Reikėtų pridurti, kad atsižvelgiant į autentiškumą ir kontekstą, geriau, kad įstaiga, kurioje turi būti saugomi radinių ir informacijos archyvai, būtų kuo arčiau kilmės archeologinės kilmės vietos.

Uždraudžiant komercinį povandeninio kultūros paveldo naudojimą prekybai ar spekuliacijai, 2 taisyklė apibrėžia, ką reiškia terminas komercinis eksploatavimas 2001 m. UNESCO konvencijos kontekste. 2 taisyklė visiškai sutinka, kad valdymas gali būti organizuotas komercine prasme. Tai taikoma „teikiant profesionalias archeologines paslaugas ar būtinas su tuo susijusias paslaugas” ir, be kita ko, taikoma lankytojų centrams, muziejams ir muziejų parduotuvėms.⁶⁵ Nei konvencija, nei priedu nesiekama užkirsti kelio lankytojų kaupiamo paveldo ir tvaraus turizmo ekonominei naudai, kad ji būtų realizuota ir ja dalijamasi tam tikroje srityje ar tarp bendruomenės. Be abejo, šie susitarimai pagal savo pobūdį ir tikslą turi visiškai atitikti konvenciją ir turi būti gautas kompetentingų institucijų leidimas. Suderinamo povandeninio kultūros paveldo naudojimo pavyzdžiai yra komerciniai susitarimai, pagal kuriuos nardymo operatoriai arba lankytojų centrai organizuoja prieigą prie paveldo vietų ir priežiūrą, arba įėjimo į muziejus, eksponuojančius povandeninį kultūros paveldą, įėjimo mokesčius.⁶⁶

2.3 Poveikio ribojimas

3 taisyklė. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusi veikla povandeniniam kultūros paveldui neturi daryti didesnio neigiamo poveikio, nei yra būtina siekiant projekto tikslų.

4 taisyklė. Vykdam su povandeniniu kultūros paveldu susijusią veiklą pirmiausia turi būti ne

⁶⁵ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage.* UNESCO, Paris, 2013, p. 36

⁶⁶ *Ibid.*

iškeliama objektai, o taikomi nežalingi ir žvalgybiniai metodai. Jei mokslinio tyrimo ar didžiausios apsaugos tikslais povandeninį kultūros paveldą būtina iškasti ar iškelti, turi būti taikomi kuo mažiau žalingi metodai ir būdai, padedantys išsaugoti paveldo liekanas.⁶⁷

3 taisyklė yra konkretus 1 taisyklėje nurodyto principo pakartojimas. Pirmasis pasirinkimas yra išsaugojimas *in situ*. Paveldas neturėtų būti trikdomas nesant rimtos priežasties. Be to, 3 taisyklėje pabrėžiamas santykinis veiklos poveikis ir nurodoma, kad teritorija neturėtų būti trikdoma daugiau, nei būtina projekto tikslams pasiekti. Taigi 3 taisyklėje reikalaujama proporcingumo tiek atsižvelgiant į tai, kiek reikia tyrimų, archeologinių stebėjimų ir intervencijų, kad būtų įgytos tikėtinos žinios ar apsauga, tiek ir dėl to, kokį poveikį ši veikla gali turėti vietai. Kompetentinga institucija nustato, koks poveikis yra proporcingas.

Paveldo vietos trikdymo priežastys gali būti įvairios. Gali būti išorinių veiksnių, lemiančių, kad išsaugojimas *in situ* nėra išeitis, reiškiantis, kad vieta yra galimybė pasisemti žinių atliekant archeologinius kasinėjimus. Apsauginės priemonės ir priemonės, palengvinančios prieigą, pagal savo pobūdį paprastai išliks kuo mažesnės. Gali būti įvairių techninių alternatyvų. Apsisprendžiant tarp jų, atsižvelgiama ir į santykinę kainą, ir į numatomą patvarumą.

Kalbant apie veiklą, kurią motyvuoja moksliniai tyrimai, 3 taisyklėje reikalaujama aiškiai sutelkti dėmesį į tyrimų tikslus, atsižvelgiant į mokslinių tyrimų prioritetus. Į kai kuriuos tyrimo klausimus galima atsakyti ribotai įsikišus, o kiti negali būti išskirti nepakenkiant visai vietai.

Remiantis paveldo vietos ypatybėmis ir sąlygomis, reikia nustatyti, kuriuos tyrimų klausimus pirmiausia reikia išspręsti, o kurie tyrimų klausimai yra proporcingi jų poveikiui, atsižvelgiant į dabartines žinias apie paveldo vietą. Atsargus žingsnis po žingsnio požiūris ir laipsniškas sprendimų priėmimas gali būti geriausias būdas išvengti neproporcingo poveikio. Dėl poveikio proporcingumo apribojimų archeologiniai tyrimai nuolat vykdomi tarp mėginių ėmimo strategijų ir bendrų kasinėjimų. Norint, kad mokslas progresuotų, reikia abiejų strategijų derinio. Mėginių ėmimas ir kasimas papildo vienas kitą. Vienas nebūtinai yra mažiau radikalus nei kitas. Tačiau tokia atranka nebūtinai yra mažiau proporcinga ar atsakinga, nes ji taip pat suteikia kitos informacijos. Siekiant palengvinti skubų, atsakingą ir proporcingą

⁶⁷ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

sprendimų priėmimą, naudinga suformuluoti regiono ar tam tikros rūšies vietos tyrimų darbotvarkę. Kruopštus pasirengimas ir kruopštus kompetentingas leidimas iš tiesų gali užtikrinti, kad veiklos, kuri pirmiausia vykdoma tyrimams, poveikis yra proporcingas jų tikslams.⁶⁸

4 taisyklė dar kartą pakartoja 1 taisyklės principą. Kaip ir 3 taisyklė, joje pabrėžiama, kad veikla neturėtų paveikti teritorijos labiau nei būtina, o pagrindinis tikslas yra išsaugoti ir apsaugoti teritoriją kuo daugiau ir kuo geriau. 4 taisyklėje akcentuojami taikytini metodai. Kiekvienas į vietą nukreiptos veiklos iniciatorius skatinamas apsvarstyti, ar apibrėžtų tikslų negalima pasiekti naudojant neardomuosius metodus ir tyrimo metodus, o ne atliekant tradicinius kasinėjimus.

Yra daugybė neardomųjų metodų, o daugelis kitų greičiausiai bus sukurti arba pritaikyti specifiniams archeologinių tyrimų poreikiams. Hidrografiniai ir geofizikiniai tyrimo metodai gali būti taikomi povandeniniam kultūros paveldui ir aiškinant panardintus kraštovaizdžius ar jūros dugno sąlygas.⁶⁹ Tokių metodų ir susijusių metodų tobulinimas vyko kartu su povandeninės archeologijos plėtra. Archeologinės vietovės dažnai rodė tai, ką sugeba nauji įrenginiai. Svarbiausi šių dienų metodai, tokie kaip hidrolokatorius ir swath-batimetrija, naudojami vizualizuojant vandens telkinio dugno paviršių.⁷⁰

Kalbant apie povandeninį kultūros paveldą, tokie tyrimo metodai, taip pat magnetometrai iš pradžių buvo naudojami tik ieškant, apžiūrint ir nustatant atskiras vietas. Geofizikiniais metodais sugeneruotų duomenų su tiksliais padėties nustatymo duomenimis, gautais naudojant globalias ar vietines padėties nustatymo sistemas (tokias kaip GPS), naudojimas leido naudoti šias priemones tiksliai apibrėžti dideles ar mažesnes sritis.⁷¹ Tai savaime yra labai naudinga tiek tyrimams, tiek valdymui. Tačiau plėtra tęsiasi, o įvairių paviršiaus kartografavimo ir dugno vaizdavimo metodų integracija reiškia, kad neardomieji metodai dabar gali padėti suprasti iki šiol nežinomas ir nematomas struktūras. Be abejo, tobulėjimui nėra pabaigos. Daugybė sričių yra naudojamos zondavimui garsu, šviesa, magnetizmu ir radiacija, todėl sukuriami vis jautresni įtaisai ir naudojami vis įvairesni fizinių spektrų diapazonai. Ne mažiau svarbu

⁶⁸ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p. 40

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*, p. 41

⁷¹ *Ibid.*

programinė įranga, leidžianti apdoroti, filtruoti ir distiliuoti dviejų ir trijų matmenų atvaizdus iš duomenų, naudojama plačiam taikymo diapazonui.⁷²

Taip pat yra kuriamos naujų sistemų architektūra, kuri, pasinaudodamas šiuolaikinėmis virtualios ir papildytos realybės technologijomis, leidžia narams ir ne narams turistams įgyti įdomesnę ir edukacinę povandeninių archeologinių vietų patirtį.

Visų pirma, virtualios realybės (toliau - VR) įrankis leidžia asmenims, neturintiems narų patirties, virtualiai išgyventi potyrius rekonstruotame povandeninės archeologinės vietovės 3D modelyje. VR įrankis taip pat suteikia galimybę interaktyviai naršyti virtualioje aplinkoje planuojant nardomuosius maršrutus.⁷³ Vietoj to, papildytos realybės (toliau - AR) įrankis yra skirtas narams turistams, kurie lankosi povandeniniame objekte, leidžiant jiems turėti virtualų vadovą, kuriame pateikiama konkreti informacija apie lankomus objektus ir paveldo vietą. AR įrankis yra pagrįstas planšetiniu kompiuteriu, kuriame tinkamai įrengtas neperšlampamas dėklas ir integruota garsinės lokalizacijos ir inercinės navigacijos sistema.⁷⁴

Šio įrankio tikslas - sukurti priemones, skirtas pagerinti povandeninių archeologinių vietų lankytojų patirtį, padarant jas įdomesnes, žavesnes ir veiksmingesnes. Procesas prasideda nuo optinių ir akustinių duomenų gavimo. Pirmąjį gali atlikti nardytojai arba nuotoliniu būdu valdomos povandeninės transporto priemonės, antrąjį - daugiaplanės sonaro sistemos, sumontuotos tyrimo laivo dugne.⁷⁵ Proceso pabaigoje vyksta optoakustinė 3D rekonstrukcija, iš kurios sudaromi daugialypės raiškos tekstūriniai povandeninių archeologinių vietų 3D modeliai.⁷⁶ Šie modeliai yra kaupiami duomenų bazėje ir pateikiami narams bei ne narams turistams, naudojant nardymo įrankius VR ir AR.

2.4 Žmonių palaikai ir garbinamos vietos

5 taisyklė. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusioje veikloje turi būti vengiama be reikalo judinti žmonių palaikus ar garbinamas vietas.⁷⁷

⁷² Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage.* UNESCO, Paris, 2013, p. 42

⁷³ F. Bruno, et al. *Digital Heritage. Progress in Cultural Heritage: Documentation, Preservation, and Protection.* Springer-Verlag GmbH, 2016, p. 270

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*, p. 271

⁷⁷ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

5 taisyklė reikalauja atidžiai apsvarstyti nereikalingą poveikį ir reikalauti deramai gerbti žmonių palaikus ir gerbiamas vietas. Tvirtindama pagarbą kitų žmonių jausmams, ji paliečia vieną iš pagrindinių archeologijos ir paveldo tvarkymo dilemų ir ginčytinų sričių.

Paveldo, taip pat ir povandeninio kultūros paveldo, reikšmingumą galima įvertinti objektyviai. Tačiau taip pat akivaizdu, kad svarbą skirtingi žmonės, skirtingos suinteresuotosios šalys ir skirtingos „suinteresuotosios“ grupės suvokia skirtingai. Tai ypač pasakytina apie paveldą, į kurį įeina žmonių palaikai ir garbinamos vietos, ir susijęs su įvairiais būdais, kuriais kultūros siejasi su šiuo palikimu, atsižvelgiant į jų santykį su mirusiuoju, religinius įsitikinimus ar istorines asociacijas. Be to, egzistuoja didžiulė kultūrinė įvairovė to, ką mirusieji ar jų palaikai reiškia gyviesiems.

Dabartinės galimybės išskirti žmogaus DNR arba rekonstruoti maisto įpročius remiantis dantų degradacija arba santykinio įvairių stabilių izotopų buvimu yra pavyzdžiai, parodantys, kaip nauji tyrimai gali būti paremti tuo, kas buvo padaryta anksčiau, tiek tolimos praeities atžvilgiu, tiek ir naujesniais laikotarpiais.⁷⁸ Tai ypač pasakytina apie žmonių palaikus, išsaugotus panardintoje aplinkoje, kur jų išsaugojimas paprastai buvo daug geresnis nei sausumoje. Priešistorės ir vėlesnių laikotarpių papročiai ir kultūros buvo išvestos iš laidojimo laidojimo praktikų.

5 taisyklė reikalauja deramos pagarbos žmonių palaikams ir taip pat reikalauja pagarbos gerbinamoms vietoms. Šie du klausimai yra aiškiai susiję, nes kapavietės ir paminklai dažnai yra garbinimo vietos. Be povandeninių kapų, užlietų urvų, aukų amžino poilsio vietų ar nuskendusiu laidojimo laivų, yra ir kitų panardintų vietų, pavyzdžiui, sakralinės cenotos (karstinės olos ar smegduobės), priešistorinės ar istorinės vietos, nuskendusios šventyklos ir šventų gyvūnų buveinės.⁷⁹ Daugeliu atvejų garbinimas laikui bėgant pasikeitė arba išnyko. Tiek žmonių palaikai, tiek garbinamos vietos reikalauja dėmesio ir rūpesčio. Šios kategorijos labiau nei kitas kultūros paveldas įkūnija tarpasmeninius žmonių santykius tiek dabartyje, tiek praeityje. Be to, be kraštovaizdžio, kuriame palaidoti žmonės, panardinimo, reikia atsižvelgti ir į kitus papročius, susijusius su povandeniniu kultūros paveldu. Kai kurios kultūros sąmoningai pasirinko jūrą ar upes kaip savo mirusiųjų kapinynus, o kitos tai padarė iš prigimties.

⁷⁸ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p. 43

⁷⁹ *Ibid.*, p. 44

Palaidojimas ar aukojimas pelkėse leido aptikti daugybę pelkių kūnų, išsaugotų velėnose. Ištisu laivų įtraukimas į prestižines kapavietes sausumoje atspindi kitas apeigas, kai mirusieji buvo siunčiami į jūrą laivu be įgulos.⁸⁰

Ne mažiau dramatiški nei tyčiniai palaidojimai yra skęstantys laivai, kuriems skęstant žūsta daug žmonių. Vėlgi, tai pasikartojanti tema, susijusi su jūra. Archeologinėse laivų nuolaužų vietose lavonai randami palyginti retai, nes ištikus nelaimei yra tendencija palikti laivą. Tik tada, kai jūreiviai patenka į sunkią įrangą, tinklą arba uždarą skyrių, jo palaikai yra sudedami į nuolaužų saugyklą.⁸¹ Labiau tikėtina, kad tai bus modernūs ar techniškai pažangūs laivai.

Derybose dėl 2001 m. UNESCO konvencijos svarstymų delegacijos sąmoningai suteikė ypatingą reikšmę tų karo kapų, kurie anksčiau buvo įskaičiuoti į tarptautinę teisę, apsaugai. Tokius karo kapus reikėtų gerbti ir jiems turėtų būti taikoma 2001 m. UNESCO konvencijos apsauga, jei jie buvo po vandeniu daugiau nei 100 metų (1 straipsnis). Kodifikuodami tai, delegacijos siekė bendros formuluotės, kuri atitiktų kitas paveldo vietas, kurios panašiai susijusios su traumine mirtimi.⁸² Todėl 2001 m. UNESCO konvencijos 2 straipsnio 9 dalis konkrečiai nenustato karo kapų, nors akivaizdu, kad jie yra numanomi. Atsižvelgiant į tai, paprasta 5 taisyklės formuluotė pabrėžia, pagarba taikoma visiems žmonių palaikams ir visoms garbinamoms vietoms. Šios paveldo gali būti garbinamos dėl bet kokios priežasties ir bet kokios grupės.

2.5 Reguliavimo poreikis

6 taisyklė. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusi veikla turi būti griežtai reguliuojama, kad būtų daromi tinkami kultūrinės, istorinės ir archeologinės informacijos įrašai.⁸³

6 taisyklė reikalauja, kad bet kokia veikla, daranti įtaką povandeniniam kultūros paveldui, būtų tinkamai užfiksuota. Neaprašytos sąlygos ir stebėjimai niekada nebus įtraukiami į veiklos dokumentus, jau nekalbant apie dalį platesnio archeologinių stebėjimų, galinčių informuoti

⁸⁰ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage.* UNESCO, Paris, 2013, p. 45

⁸¹ *Ibid.*, p. 46

⁸² *Ibid.*

⁸³ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

apie kitus tyrimus, įrašo.⁸⁴ Be to, jei jis nebus įrašytas, nebus padaryta ataskaita apie teritorijai padarytą poveikį ir žalą, nepaisant to, ar veikla buvo atidi. Jei nebus įrašyta, tai, kas buvo sunaikinta, to nebus galima naudoti ateityje. Šiuo tikslu veikla, nukreipta į povandeninį kultūros paveldą, turi būti griežtai reglamentuojama.

6 taisyklėje pakartojama tai, kas išdėstyta nacionaliniuose teisės aktuose dėl leidimo intervencijai archeologinėse vietose. Leidimas yra būtinas visiems veiksams, kurie yra reikalingi tolesnei apsaugai, žinioms ir tobulinimui; be to, tai apsiriboja organizacijomis, turinčiomis kvalifikuotus ir kompetentingus darbuotojus, kurie yra gerai susipažinę su platesniu tyrimų klausimų kontekstu, kuriame pabrėžiama vietos svarba ir siūloma intervencija. Tik tokie darbuotojai yra skirti užtikrinti geriausius įmanomus įrašymo ir dokumentų standartus.

Kompetencija ir kvalifikacija, taip pat įrašymo, ataskaitų teikimo ir dokumentų išsami informacija aptariama atitinkamai 2001 m. UNESCO konvencijos VII, IX ir XII skyriuose. 6 taisyklėje pabrėžiama, kad visi šie aspektai turi būti reglamentuojami, ir taip suformuluojamas įpareigojimas kompetentingai institucijai, apibrėžtai 2001 m. UNESCO konvencijos 22 straipsnyje. Kompetentingos institucijos prašoma patikrinti, ar taikomi griežti reglamentai, siekiant užtikrinti archeologinių darbų kokybę ir dokumentuoti bei išsaugoti visos veiklos metu gautus rezultatus.

Archeologija yra kaupiamoji disciplina. Tai reiškia, kad labai skirtingų pastangų rezultatas yra nuoseklus informacijos rinkinys. Reiškiniams apibūdinti ir iliustruoti yra sukurtos konvencijos, palengvinančios skirtingomis aplinkybėmis surinktų duomenų palyginimą. Tokios konvencijos tapo profesiniais standartais. Kompetentinga institucija yra atsakinga už griežtų ir vienodų standartų laikymąsi.

Skirtinguose kontekstuose buvo sukurtos išsamios taisyklės ir išsamios kokybės kontrolės sistemos. Tarptautinis palyginimas vis dėlto rodo, kad egzistuoja didelis sutarimas. Galbūt patys išsamiausi reglamentai galioja tais atvejais, kai archeologinės intervencijos yra teikiamos paslaugų teikėjams, ypač sistemose, kuriose vystymo vadovaujamos archeologijos kontekste kūrėjas veikia kaip klientas. Tuomet taikomi labai išsamūs reglamentai, siekiant patikrinti konkurenciją ir subalansuoti rinką. Kitose sistemose gali pakakti vidaus direktyvų. Nepaisant

⁸⁴ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p. 47

to, stebina, kiek iš tikrųjų yra gairių, reglamentuojančių lauko darbų vykdymą. 6 taisyklė tiesiog nurodo, kad tinkamą kultūrinės, istorinės ir archeologinės informacijos įrašymą galima užtikrinti tik tuo atveju, jei ji yra reglamentuojama.

2.6 Dalijimasis kaip principas

7 taisyklė. Turi būti skatinama sudaryti visuomenei galimybes povandeninį kultūros paveldą lankyti *in situ*, išskyrus atvejus, kai toks lankymas yra nesuderinamas su šio paveldo apsauga ir tvarkymu.⁸⁵

7 ir 8 taisyklėse teigiama, kad dalijimasis yra bendras principas. Paveldas saugomas dėl bendrojo ir viešojo intereso. Šio principo pasekmės yra toli siekiančios, tai reiškia, kad sprendimai dėl gelbėjimo jūroje nėra tinkami laivų avarijoms, kurioms taikoma 2001 m. Konvencija. Išgelbėjimo sprendimai liečia išimtinai privačius interesus, todėl slaptumas ir išimtinė prieiga prie informacijos. Tai prieštarauja dalijimosi principui ir viešajam interesui, kuris dominuoja paveldo apsaugos ir tvarkymo srityse. Taigi privatūs interesai nebūtinai yra ribojami, tačiau jie yra paverčiami nagrinėjamo paveldo reikšmingumu.

Dalijimosi principas nuo pat pradžių įgavo didelę reikšmę reguliuojant povandeninio kultūros paveldo apsaugą. 2001 m. UNESCO konvencija, įskaitant jos priedo taisykles, buvo parengta laikantis nuomonės, kad „norint apsaugoti povandeninius kultūrinius kultūrą būtina valstybių, tarptautinių organizacijų, mokslo institucijų, profesinių organizacijų, archeologų, narų, kitų suinteresuotų šalių ir plačiosios visuomenės bendradarbiavimas“.⁸⁶ Dalijimosi principas įgyvendinamas įgyvendinant direktyvas dėl galimybės visuomenei susipažinti su dokumentais (7 taisyklė) ir tarptautinio bendradarbiavimo (8 taisyklė).

Paveldas saugomas dėl jo viešojo intereso ir išskirtinės vertės žmonijai. Dėl šios priežasties 7 taisyklėje pabrėžiama, kad turi būti skatinama prieiga prie povandeninio kultūros paveldo vietoje. Tačiau paveldas taip pat yra ekonominis turtas, didinantis regiono ir jo aplinkos kokybę, jei jis žinomas ir prieinamas. Nepaisant to, vieša prieiga prie archeologinių vietų kelia tam tikras dilemas. Tai ypač pasakytina apie pažeidžiamas paveldo vietas, įskaitant

⁸⁵ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

⁸⁶ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p. 50

tas, kurios niekada nebuvo trikdamos, ir paveldo vietas, kurios yra kruopščiai, bet nenutrūkstamai tiriamos.

Archeologiniai tyrimai yra svarbi archeologinių vietų apsaugos priežastis. Nepaisant to, nepatartina riboti patekimo tik archeologams. Leidimas naudotis autentiška patirtimi apsaugą daro vertingą, mažiau išskirtinę ir geriau suprantamą. Kitaip tariant, prieiga yra ne tik svarbus tikslas; tai taip pat prisideda prie sąmoningumo ir bendros paramos apsaugos metodams palaikymo. Tai pasakytina apie povandeninį kultūros paveldą, kaip ir apie paveldo vietas sausumoje.

Tačiau yra priežasčių riboti visuomenės prieigą. Paveldas yra trapus. Be to, jis yra jautrus natūraliam skilimui ir erozijai, tačiau jį taip pat gali sugadinti piktnaudžiavimas, plėšikavimas ir neribota prieiga. Norint užtikrinti tolesnį jo egzistavimą, gali prireikti apriboti patekimą.

Norint išspręsti prieigos dilemą, naudinga palyginti povandeninį kultūros paveldą su paveldo objektais sausumoje, tačiau tai turėtų būti pagrįsta teisinga analogija. Sausumoje matomoms paveldo dalims, pavyzdžiui, pastatytiems paminklams ir pastatams, iš vienos pusės, ir palaidotoms archeologinių liekanų saugykloms, taikomi skirtingi režimai. Ankstesniam naudojimuisi paprastai leidžiama, nes pastariesiems vargu ar kyla problemų. Tuo tarpu povandeninis kultūrinis paveldas nėra matomas kasdieniame gyvenime. Todėl būtų lengva nesuteikti prieigos palyginus su nematomu paveldu sausumoje. Tačiau nardymas nėra kasimas, o patekimas ir įsibrovimas nėra tas pats. Povandeninis kultūros paveldas gali būti nematomas kasdieniame gyvenime, tačiau vis dėlto jis apima ir eksponuotus, ir palaidotus objektus. Kaip ir sausumoje, yra povandeninių kultūros paveldo vietų, į kurias patekti nėra sudėtinga, ir povandeninių kultūros paveldo vietų, kuris yra sunkiai prieinamos.

Prieiga gali būti teikiama tiesiogiai arba naudojant tarpininkų metodus. Nardymas leidžia tiesiogiai būti vietoje ir patirti vietoje. Nardymo lankytojai turi elgtis atsakingai ir turėtų būti skatinami tai daryti. Be to, galima imtis paprastų prevencinių priemonių. Skaidrios tvoros suteikia galimybę patirti įspūdį iš pirmų rankų, užkertant kelią įsibrovimui ir netrukdamt megautis vaizdu pro jas. Povandeninio kultūros paveldo vietą galima padaryti prieinamą per uždara televiziją, internetines kameras, nuotoliniu būdu valdomas transporto priemones, trimates reprodukcijas ar kitas vizualizacijos priemones. Tokie būdai leidžia netiesiogiai prieiti. Kai kurie tokie sprendimai, be abejo, reikalauja daug priežiūros, tačiau nebūtinai yra brangūs. Netiesioginė prieiga turi papildomą pranašumą - įtraukia ir nenardančią visuomenės dalį.

Ne kiekviena paveldo vieta yra vienodai tinkama viešai prieigai. 7 taisyklėje numatyta bendrosios taisyklės išimtis. Išimtis suformuluota labai plačiai: „išskyrus tuos atvejus, kai tokia prieiga nesuderinama su apsauga ir tvarkymu”⁸⁷. Tokia išimtis neturėtų tapti taisykle. Prieigos apribojimai turėtų būti išimtis, dėl kurių nusprendžiama tinkamai apsvarsčius. Konkrečios tokio sprendimo priežastys turi būti skaidrios visuomenės labui.

Ne kiekviena povandenio kultūros paveldo vieta yra tinkama tokiam požiūriui. Kaip alternatyva, tradicinius leidinius ir laikmenas galima papildyti vis daugiau virtualių metodų, imituojančių patirtį ar leidžiančių vizualizuoti nuotoliniu būdu, internetu ar kitomis priemonėmis. Tačiau apsauga suteikiant vertingesnę, mažiau išskirtinę ir geriau suprantamą galimybę suteikti prieigą ir autentišką patirtį. Tai prisideda prie supratimo ir bendros paramos apsaugos metodams palaikymo.

2.7 Tarptautinis bendradarbiavimas

8 taisyklė. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusioje veikloje yra skatinamas tarptautinis bendradarbiavimas, kad būtų veiksmingiau keičiamasi archeologais bei kitais atitinkamais specialistais ir naudojamasi jų paslaugomis.⁸⁸

Pagrindinis konvencijos principas yra bendradarbiavimo principas. Preambulėje aiškiai nurodoma, kad valstybių, kitų organizacijų ir konvencijos Šalių bendradarbiavimas „yra būtinas” povandeninio kultūros paveldo apsaugai ir valstybių bendradarbiavimas ir dalijimasis informacija yra esminė sukurto apsaugos režimo dalis ir nesant bendradarbiavimui, šis režimas tiesiog neveiks. Taigi valstybėms, šios Konvencijos Šalims, yra įvesta teigiama pareiga bendradarbiauti saugant povandeninį kultūros paveldą⁸⁹. Šios Konvencijos Šalys ne tik bendradarbiauja pranešimo ir apsaugos režimų, sankcijų vykdymo ir kitais klausimais pagal konvenciją, bet taip pat yra aiškiai raginamos sudaryti tarpvalstybinius susitarimus, kad apsaugotų povandeninį kultūros paveldą, jei tik tokie susitarimai yra „visiškai suderindami” su konvencija ir „nesusilpnina jos visuotinio pobūdžio”. Numatoma, kad tokiais susitarimais gali

⁸⁷ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Dromgoole S. 2001 *UNESCO Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage* The International Journal Of Marine And Coastal Law, Vol 18, No 1, 2003 p. 68

būti sėkmingai pasiekiami didesnė ar dar geresnė povandeninio kultūros paveldo apsaugą nei numatyta konvencijoje.

Paprastai turėtų būti skatinamas tarptautinis bendradarbiavimas. Povandeninis kultūros paveldas yra tarptautinė paveldo dalis. Nepaisant to, apsauga ir tvarkymas, įskaitant šiam paveldui skirtos veiklos valdymą, priklauso atskiroms valstybėms, kurių kiekviena turi savo kompetentingą instituciją spręsti šį klausimą. Tačiau valstybės, ratifikavusios 2001 m. UNESCO konvenciją, tai daro suprasdamos, kad elgiasi atsakingai ne tik savo, bet ir visų kitų valstybių, šios konvencijos Šalių, vardu. Tai iš tikrųjų yra sąlyga, kuria jos gali veikti kaip koordinuojanti valstybė jūrų erdvėse, tokiose kaip išskirtinė ekonominė zona, kontinentinis šelfas ar Rajonas (konvencijos 10 ir 12 straipsniai).⁹⁰

Net suprantant, kad kiekviena valstybė prisideda prie platesnio tikslo, kelias į priekį yra dalijimasis per tarptautinį bendradarbiavimą. Paveldo reikšmė neapsiriboja viena grupe ar viena konkrečia šalimi, net jei ta konkreti grupė ar šalis gali būti labai suinteresuota.

Bendradarbiavimas yra naudingas, ypač atliekant mokslinius tyrimus ir dalijantis patirtimi. Taigi iš visų egzistuojančių tarptautinio bendradarbiavimo lygmenų 8 straipsnis visų pirma skirtas keistis archeologais ir kitais susijusiais specialistais.⁹¹

2001 m. UNESCO konvencija remiasi tarptautiniu bendradarbiavimu. Tai skatina bendradarbiavimą visais lygmenimis tarp:

- valstybės, šios konvencijos Šalys,
- jų kompetentingos institucijos,
- jų ekspertai,
- profesionalai,
- nariai ir kitos suinteresuotosios šalys;
- tarptautiniai tyrėjai.

Konkrečios bendradarbiavimo sritys yra:

- pati konvencija ir jos veiklos gairės,
- svetainių su keliomis patikrintomis nuorodomis valdymas,
- teritorijų, esančių tarptautiniuose vandenyse, tvarkymas,
- keitimasis patirtimi,

⁹⁰ Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p. 56-57

⁹¹ *Ibid.*, p. 58

- mokymai,
- Bendradarbiavimo mokslinių tyrimų darbotvarkių ir projektų sudarymas.⁹²

Apibendrinant, 3, 4, 5 ir 6 taisyklėse nurodyti principai yra bendrieji principai, atsižvelgiant į poveikį, ir atitinkamai reglamentuojantys veiklą. 4 taisyklė turi didelę reikšmę atskirų vietų tvarkymui, tvarkymo klausimams, susijusiems su teritorijų planavimu ir plėtra, fundamentiniams archeologiniams tyrimams ir intriguojančių tyrimų intervencijų planavimui. Kaip siūloma 4 taisyklėje, visada turėtų būti apsvarstyta, ar neardomųjų metodų pakanka konkrečioms tikslams pasiekti, kurie tradiciškai būtų buvę priklausomi nuo įkyrių požiūrių. Atsižvelgiant į 7 ir 8 taisykles, dalijimasis žiniomis, vertinimas ir galimybė naudotis yra svarbūs etiniai principai. Todėl labai svarbu susipažinti su tokių metodų galimybėmis.

⁹² Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013, p. 59

3. Povandeninio kultūros paveldo santykis su kitais institutais: probleminiai aspektai

3.1 Moksliniai jūros tyrimai

Daugelį metų buvo visuotinai priimta nuomonė, kad veikla, nukreipta į nuolaužas ir kitas povandeninio kultūros paveldo formas, nėra moksliniai jūrų tyrimai ir todėl nėra reglamentuojama pagal 1982 m. JT konvencijos XIII dalį. 2001 m. UNESCO konvencija buvo sukurta specialiai siekiant sukurti mechanizmus, kurie suteikia valstybėms galimybę reguliuoti lobių gelbėtojų veiklą tarptautiniuose vandenyse, įskaitant veiklą kontinentiniame šelfe ir išskirtinėje ekonominėje zonoje.

Mokslinių jūrų tyrimų sąvoka nėra apibrėžta nei 1982 m. JT konvencijoje, nei jokioje kitoje sutartyje. Labiausiai paplitęs mokslinių jūrų tyrimų apibrėžimas nurodo veiklą, vykdomą vandenyne ar pakrantės valstybės jūros erdvėse, kuri skirta plėtoti žinias apie jūrinę aplinką ir jos procesus. Moksliniai jūrų tyrimai, nuo kurių priklauso išteklių eksploatavimas, gali būti vykdomi tik taikiais tikslais ir žmonijos labui.

Pakrantės valstybei priklauso suverenios teisės mokslinių jūrų tyrimų teritorinėje jūroje atžvilgiu ir jurisdikcija šiems tyrimams išskirtinėje ekonominėje zonoje ir kontinentiniame šelfe. Be to, pakrantės valstybė turi išimtinę gamtos išteklių savo išskirtinėje ekonominėje zonoje ir kontinentiniame šelfe tyrimo ir eksploatavimo teisę, todėl visos teisės į šiuos išteklius reglamentuojamos pakrantės valstybės įstatymų ir išteklių radimas pakrantės valstybės jūros erdvėse mokslinių jūrų tyrimų metu jokių teisių į rastus išteklius juos aptikusioms valstybėms nesuteikia.⁹³

2001 m. UNESCO konvencijos preambuleje išreiškiamas įsitikinimas povandeninio kultūros paveldo apsaugos ir išsaugojimo tyrimų, informacijos ir švietimo svarba. Konvencijoje povandeninio kultūros paveldo tyrimai atskirai neapibrėžiami, bet iš visumos nuostatų manytina, kad jie patenka į „su paveldu susijusią veiklą“.⁹⁴ Kadangi režimas remiasi pirmiausia paveldo apsaugos ir išsaugojimo žmonijos labui ir kitais principais, jais remtis turi ir paveldo tyrimai. Pagal 2001 m. UNESCO konvenciją, povandeninio kultūros paveldo apsauga jį konservuojant *in situ* yra „pirmiausias tikslas“. Atitinkamai turi būti leidžiama tik

⁹³ Isokaitė I. *Moksliniai jūrų tyrimai: teisinis režimas, problemos ir galimybės*. Teisė 85, 2012, p. 81

⁹⁴ *Ibid.*, p. 85

tokia su povandeniniu kultūros paveldu susijusi veikla, kuri derinasi su tokio paveldo apsauga ir, paisant to reikalavimo, gali būti leidžiama siekiant svariai prisidėti prie povandeninio kultūros paveldo apsaugos, žinių apie jį ir jo būklės gerinimo”⁹⁵.

Taigi povandeninio kultūros paveldo tyrimai yra specialūs, jie yra savarankiško – povandeninio paveldo apsaugos – režimo dalis, nors kartu savo pobūdžiu grynai moksliniai, nes jų metu įgytos žinios siekia paveldo apsaugos, išsaugoti jį ateities kartoms, o ne komercinių tikslų (komercinis eksploatavimas yra viena iš pagrindinių grėsmių šiam paveldui). Tad šiuos tyrimus reikėtų laikyti bendrų mokslinių jūrų tyrimų dalimi arba rūšimi, nes jie turi specialų objektą – povandeninį kultūros paveldą – ir labai specifinę paskirtį – išsaugoti šį paveldą ir gilinti žinias apie jį.⁹⁶

Per ilgą 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos brendimo periodą, praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntajame dešimtmetyje, jūrų archeologija buvo tik mokslinė disciplina ir supratimas apie povandeninio kultūros paveldo potencialią istorinę ir archeologinę vertę buvo ribotas ir neišvystytas.⁹⁷ Galimybės nustatyti ir atkurti povandeninį kultūros paveldą didesniame nei 50 m gylyje buvo tik teorinės ir pramoninės masto paieškos operacijos, tokios kaip dabar vyksta, nebuvo svarstomos. Todėl 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos yra tik labai eskizinė nuostata, ką ji vadina „archeologinio ir istorinio pobūdžio objektais”. Visų pirma, yra specialių nuostatų tokiems objektams, kurie randami Rajone (149 straipsnis), taip pat objektams, kurie randami gretutinėje zonoje (303 straipsnio 2 dalis). Tačiau pastebima spraga 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos teikiamose nuostatose, skirtose archeologiniams ir istoriniams objektams, esantiems nuo 24 jūrmylių iki 200 jūrmylių atstumu nuo bazinių linijų, arba iki fizinės kontinentinio šelfo tašos, jei jis tęsiasi toliau kaip 200 jūrmylių.

Nepaisant to, kad nėra specialių nuostatų dėl kontinentinio šelfo ir išskirtinės ekonominės zonos už 24 jūrmylių bėgant metams buvo pateikiami įvairūs pasiūlymai dėl būdų, kaip 1982 m. JT jūrų teisės konvencija galėtų būti įtraukta į pagalbą šiose vietose esančiam povandeniniam kultūros paveldui.⁹⁸ Tam nurodomos trys konkrečios galimybės. Pirmiausia reikia išnaudoti tai, kad gyvieji gamtos ištekliai dažnai kaupiasi laivų nuolaužose ir aplink jas

⁹⁵ Isokaitė I. *Moksliniai jūrų tyrimai: teisinis režimas, problemos ir galimybės*. Teisė 85, 2012, p. 86

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ Dromgoole, S. *Revisiting the Relationship between Marine Scientific Research and the Underwater Cultural Heritage*. The International Journal of Marine and Coastal Law, 25(1), 2010, p. 38

⁹⁸ *Ibid.*, p. 39

ir iš tikrųjų gali būti neatsiejamai su jomis susiję. Fizinis sudužusio laivo gadinimas gali pakenkti šiems gyviesiems ištekliams, ir jei taip, pakrantės valstybė gali pareikšti, kad buvo pažeistos jos suverenios teisės. Antras pasiūlymas yra tai, kad būtų galima panaudoti 81 straipsnį, kuris suteikia pakrantės valstybėms plačią teisę visiems tikslams reguliuoti grėžimą kontinentiniame šelfe. Sąvoka „grėžimas“ 1982 m. JT jūrų teisės konvencijoje neapibrėžta, todėl buvo teigiama, kad ji gali būti suprantama taip, kad apimtų veiklą, trikdančią ar pakeičiančią jūros dugną, o tai gali būti ir įsibrovėlių operacija laivo sudužimo vietoje.⁹⁹ Trečia, tais atvejais, kai gelbėtojai naudojami įranga, kurią galima priskirti įrenginiams ir statiniams, gali būti įmanoma pasinaudoti 60 ir 80 straipsnių nuostatomis, kurios pakrantės valstybėms suteikia tam tikromis aplinkybėmis teisę leisti ir reglamentuoti statybą, eksploatavimą ir tokių priemonių naudojimą.¹⁰⁰

Problemų galima išvengti panaudojant, 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos XIII dalies nuostatas, susijusias su moksliniais jūrų tyrimais. Jei laivų nuolaužų medžioklė būtų priskiriama jūrų moksliniams tyrimams, tai pakrančių valstybei suteiktų galimybę reguliuoti šią veiklą, kai ją vykdo užsienio gelbėtojai jos kontinentiniame šelfe ar jos išskirtinėje ekonominėje zonoje. Kaip ir „grėžimo“ atveju, jūrų mokslinių tyrimų terminas nėra apibrėžtas 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos, o tikslūs jo parametrai buvo daug diskutuojami. Nors daugelį metų buvo visuotinai priimta nuomonė, kad archeologinė ir kita veikla, nukreipta į nuolaužų vietas, nėra moksliniai jūrų tyrimai, atsižvelgiant į tai, kad sunku nustatyti kontrolės mechanizmus kontinentiniame šelfe ir išskirtinėje ekonomineje zonoje už 24 jūrmylių, pastaruoju metu kyla klausimas, kad būtų persvarstytas.¹⁰¹

1982 m. JT jūrų teisės konvencijos išplėtė jūrų mokslinių tyrimų reguliavimo nuostatas ir išplėtė jas iki naujai sukurtos išskirtinės ekonominės zonos koncepcijos. Išskirtinėje ekonominėje zonoje pakrančių valstybės suverenios teisės yra šiek tiek platesnės nei kontinentiniame šelfe, apimančios ne tik gamtos išteklių tyrinėjimą ir naudojimą, bet ir šių išteklių išsaugojimą bei valdymą bei kitokią veiklą, pavyzdžiui, ekonominį eksploatavimą ir tyrinėjimą. Be to, išskirtinėje ekonominėje zonoje pakrantės valstybei suteikta jurisdikcija jūrų mokslinių tyrimų srityje, taip pat dirbtinių salų, įrenginių ir konstrukcijų sukūrimo ir naudojimo bei jūrų aplinkos apsaugoje ir išsaugojime. 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos XIII dalyje

⁹⁹ Dromgoole, S. *Revisiting the Relationship between Marine Scientific Research and the Underwater Cultural Heritage*. The International Journal of Marine and Coastal Law, 25(1), 2010, p. 39

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 40

pateiktas išsamus teisinis jūrų mokslinių tyrimų režimas, o 246 straipsnyje išdėstyta nuostata dėl išskirtinės ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo. 246 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatyta:

1. Įgyvendindamos savo jurisdikciją, pakrantės valstybės turi teisę savo išskirtinėje ekonominėje zonoje ir kontinentiniame šelfe reglamentuoti mokslinius jūros tyrinėjimus, duoti jiems leidimą ir juos vykdyti vadovaudamosi atitinkamomis šios Konvencijos nuostatomis.
2. Moksliniai jūros tyrinėjimai išskirtinėje ekonominėje zonoje ir kontinentiniame šelfe vykdomi gavus pakrantės valstybės sutikimą.¹⁰²

1982 m. JT jūrų teisės konvencija ragina valstybes saugoti jūroje rastus archeologinio ir istorinio pobūdžio objektus. Tačiau yra trūkumų nuostatoje, kuria pakrančių valstybės imasi konkrečių priemonių apsaugoti povandeninį kultūros paveldą, ir tai yra susiję su kontinentiniu šelfu ir išskirtine ekonomine zona.

Pats 149 ir 303 straipsnių buvimas rodo, kad povandeninio kultūros paveldo apsauga buvo vienas iš pradinių 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos tikslų ir uždavinių. Pakrantės valstybių įvesta sutikimo, kaip sudužusių laivų medžiotojų vykdoma apžiūra, procedūra jokiū būdu nepažeistų pagrindinio principo, kad valstybių ir kompetentingų tarptautinių organizacijų visos žmonijos labui vykdomi moksliniai jūrų tyrimai turėtų vykti be kliūčių. Be to, nėra jokios priežasties, kodėl tai turėtų būtina pakenkti kai kurių valstybių pozicijai, kad hidrografiniai ir kariniai tyrimai išskirtinėje ekonominėje zonoje yra navigacijos laisvės ir nėra moksliniai jūrų tyrimai.

3.2 Laivų nuolaužų šalinimas

Atsižvelgiant į neaiškų nuskendusiu karo laivų ir kitų valstybinių laivų statusą pagal tarptautinę teisę, buvo neišvengiama, kad jų apsauga bus viena iš sunkiausių 2001 m. UNESCO konvencijos rengėjų problemų. Nepaisant to, ar tarptautinė teisė palaiko jūrinių valstybių poziciją dėl tokio plaukiojančio laivo statuso, šių valstybių atkaklus šios pozicijos gynimas reišė, kad ją reikia pritaikyti, jei yra galimybė sukurti sutarties tekstą. Kaip jau buvo aptarta anksčiau, 1994 m. ILA projekte ir 1998 m. UNESCO projekte buvo pasirinkta spręsti šį klausimą laikantis daugelio jūrų sutarčių principo, kai tokie laivai nebuvo įtraukti į jų taikymo sritį. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad tai būtų palikę didelę povandeninio kultūros paveldo dalį

¹⁰² Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

už sutarties apsaugos sistemos ribų, netrukus buvo pripažinta, kad tai rimtai pakenks iniciatyvos objektui.

Geriausias rezultatas JAV ir kitų panašių vėliavos valstybių požiūriu būtų buvęs, jei konvencija „kodifikuotų“ savo poziciją dėl aiškaus atsisakymo ir imuniteto, numatydama, kad visais atvejais reikia aiškių vėliavos valstybės sutikimų, kai siūlomas įsikišimas į nuskendusius valstybinius laivus.¹⁰³ Tačiau nuo pat pradžių buvo aišku, kad tai nerealus tikslas ir kad reikia rasti kompromisą, tenkinantį kitų valstybių interesus. Visų pirma nuskendusiu karo laivų statusas yra labai jautrus daugeliui Lotynų Amerikos ir Karibų jūros valstybių, kurios atsisako pripažinti vėliavos valstybės teises kolonijinės eros laivams savo pakrančių vandenyse.¹⁰⁴ Taip pat, kuo daugiau vėliavos valstybėms bus daroma nuolaidų dėl nuskendusiu karo laivų, tuo didesnis bus tų valstybių, kurios nori užtikrinti konvenciją, nepasitenkinimas, jei pakrančių valstybei bus suteikta visiška ir tiesioginė jurisdikcija visam povandeniniam kultūros paveldui kontinentiniame šelfe ir išskirtinėje ekonominėje zonoje.

2001 m. UNESCO konvencijos 1 straipsnio 8 dalyje „valstybiniai laivai ir orlaiviai“ apibrėžti:

„Valstybiniai laivai ir orlaiviai“ – karo ir kiti laivai bei orlaiviai, pripažinti tokiais ir atitinkantys povandeninio kultūros paveldo apibrėžimą, kurie priklausė valstybei, buvo jos eksploatuojami ir kurie tuo metu, kai nuskendo, vyriausybės buvo naudojami tik nekomerciniais tikslais.¹⁰⁵

Šis apibrėžimas atitinka apibrėžimus kitose sutartyse, įskaitant 1982 m. JT konvenciją ir 1989 m. Turto gelbėjimo jūroje konvenciją. Į jį neįeina valstybiniai laivai, kurie verčiasi prekyba ar teikė kitas privačias paslaugas. Tokiems laivams taikomos standartinės konvencijos nuostatos, o ne specialus valstybinių laivų režimas. Taip pat svarbu pažymėti, kad 1 straipsnio 8 dalyje pateiktas apibrėžimas taikomas net ir tais atvejais, kai nuosavybės teisė buvo prarasta laivui nuskendus, apleidus laivą ar kitaip.

Reikia nepamiršti, kad norint, kad 1 straipsnio 8 dalies nuostata būtų laikoma valstybiniam laivui ar orlaiviui, jis turi atitikti šios konvencijos povandeninio kultūros paveldo apibrėžimą, kuriame nustatyta 100 metų riba. Tai reiškia, kad Pirmojo pasaulinio karo nuolaužos jau patenka į 2001 m. UNESCO konvencijos taikymo sritį, o Antrojo pasaulinio karo nuolaužoms

¹⁰³ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 154

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389

dar turi praeiti šiek tiek laiko. Kalbant apie nuolaužas, reikia atkreipti dėmesį, kad kuo senesnė nuolauža, tuo sunkiau bus įrodyti, kad ji laikoma valstybiniu laivu. Be to, 1 straipsnio 8 dalyje pateikta apibrėžtis taikoma tik karo laivams ir kitiems valstybiniam laivams, kurie yra identifikuojami. Nors atrodo logiška, kad, prieš pradėdant naudoti tokį laivą, jis turi būti identifikuojamas kaip valstybinis laivas, tačiau, kaip parodė „Mercedes“ bylos atvejis, teigiamas nuolaužos identifikavimas gali būti problematiškas. Akivaizdu, kad įrodinėjimo pareiga šiuo atžvilgiu ir kiti 1 straipsnio 8 dalyje nurodyti reikalavimai tenka vėliavos valstybei.

Tuo metu, kai vyko UNESCO derybos, dešimtojo dešimtmečio pabaigoje, sprendimas pasirinkti 100 metų konvencijos taikymo slenksčiui reiškė, kad Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų nuolaužos gana aiškiai nepatenka į režimo ribas. Tai gali paskatinti kai kurias valstybes persvarstyti galimą naudą, kurią galėtų suteikti 2001 m. UNESCO konvencija, siekiant apsaugoti šias nuolaužas nuo veikų, kurias kitaip sunku reglamentuoti. Akivaizdu, kad teisinė tokių laivų padėtis pagal sutartį nėra blogesnė nei pagal bendrąją tarptautinę teisę ir potencialiai yra geresnė.

Nugrimzdę laivai kartais gali kelti pavojų virš jų plaukiojantiems laivams. Daugelyje povandeninių karo laivų, ypač iš tų, kurie kilo iš XX amžiaus konfliktų, yra senstančios amunicijos, kuri gali sprogti ir taip parodyti galimą pavojų uostams, kitiems jūrų laivams, narams ir jūrų aplinkai. Žinomas pavyzdys yra laivas SS Richardas Montgomery¹⁰⁶, kuris 1944 m. nuskendo prie Šeernesso (Jungtinė Karalystė), kuriame buvo apie 1400 tonų sprogmenų - sprogmenys, kurie vis dar kelia realią grėsmę uostui, kuriame jis nuskendo. Kitas pavojus, kurį kelia kelios nuolaužos - pavojus navigacijai. Laivai, prisišlieję prie jūros paviršiaus, riboja prieinamas jūros erdves, taigi nepalieka pakankamai laisvės šiuolaikiniams laivams laisvai plaukioti. Trečia, kai kurie nuskendę laivai kenkia jūrų ir pakrančių aplinkai, dažniausiai dėl medžiagų, kurias jie gabeno įplaukdami. Konvencija nepateikia aiškių nurodymų, kaip elgtis su potencialiai pavojingu povandeniniu kultūros paveldu. Tai gali sukelti teisinių ir politinių komplikacijų. Aiškių taisyklių nebuvimas taip pat gali sukelti nenuoseklią tarptautinę praktiką, nes skirtingos šalys taiko skirtingas schemas.

¹⁰⁶ SS Richard Montgomery Survey Report 2009 [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą:
<https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/300141/mca_survey_report_09_final_version.pdf>

Kad 2001 m. UNESCO konvencija nebuvo sukurta atsižvelgiant į dvidešimto amžiaus karus, vistiek gali sukelti klausimą, kodėl ji nebando spręsti šių ir kitų nuolaužų, patenkančių į konvencijos taikymo sritį, keliamo pavojaus klausimo. **2007 m. Nairobio tarptautinė konvencija dėl (laivų) nuolaužų šalinimo**¹⁰⁷ užpildė spragą tarptautiniame reglamentavime nustatydamą pirmąjį vienodų tarptautinių taisyklių paketą, kuriuo siekiama greito ir efektyvaus laivų nuolaužų už teritorinės jūros ribų pašalinimo. Konvencija suteikia pagrindą valstybėms pašalinti ar reikalauti, kad būtų pašalintos laivų nuolaužos, dėl kurių gali kilti pavojus gyvybei, turtui ar nuosavybei jūroje ir (ar) jūros ir jos aplinkos apsaugai. Pažymėtina, kad sutartis pakrantės valstybėms suteikia galimybę taikyti kai kurias jos nuostatas ir savo teritorinėje jūroje. Ši sutartis išsprendžia ir išlaidų už paskendusius objektų pašalinimą klausimą nustatydamą savininkų materialią atsakomybę ir įpareigojimą jiems pateikti šalinimo išlaidų atlyginimo garantiją ar kitokį finansinį užtikrinimą, be to, valstybėms numatyta tiesioginio ieškinio draudikams galimybė.

Be 2007 m. Nairobio konvencijos nebuvo aiškūs valstybių įgaliojimai dėl nuolaužų, esančių už teritorinės jūros ribų, šalinimo. Tačiau teritorinėje jūroje valstybės gali taikyti savo nacionalinius teisės aktus dėl nuolaužų, nes šioje srityje valstybė turi visišką suverenitetą. Išskirtinėje ekonominėje zonoje situacija nėra tokia aiški. Dėl šio neužtikrintumo neaišku, ar 2007 m. Nairobio konvencija kodifikuoja jau galiojančius įgaliojimus, kuriuos valstybės turi pagal tarptautinę teisę, ar ji pratęsia jau galiojančius įgaliojimus, ar sukuria naujus įgaliojimus valstybėms šiuo atžvilgiu.

2001 m. UNESCO konvencija ir 2007 m. Nairobio konvencija numato, kad tam tikromis aplinkybėmis pakrantės valstybė privalo pranešti vėliavos valstybei, o vėliavos valstybė pakrantės valstybei apie veiklą, kurią ji ketina atlikti, arba sankciją.

¹⁰⁷ Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. kovo 4 d.].
Prieiga per internetą:
<<http://www.moc.gov.cn/zizhan/zhishujigou/jiulaoku/guanlipindao/guanliwenjian/200906/P020090612573044023405.pdf>>

3.3 Turto gelbėjimas vandenyse ir radiniai

Gelbėjimo ir radinių teisė iš esmės yra teisė, reglamentuojanti privačių šalių santykius, o ne susijusi su valstybės interesais. Jas daugiausia reglamentuoja nacionalinė teisė, nors gelbėjimo įstatymus taip pat reglamentuoja tarptautinių sutarčių teisė. Povandeninio kultūros paveldo kontekste radinių dėsniai yra laikomi gelbėjimo teisės priedu, nors iš tikrųjų tai yra atskiros teisės sritys, turinčios gana skirtingus protėvius.

Nors daugumoje teisės sistemų galioja turto suradimo taisyklės, pirmiausia kalbama apie bendrosios teisės principus. Priešingai nei gelbėjimo įstatymai, radinių teisė yra bendrosios nuosavybės teisės dalis, o ne specialioji admiraliteto teisės sritis, o principai išplaukia iš bylų, susijusių su vertingo asmeninio turto suradimu žemėje ir turi būti taikomi pamestam ar apleistam turtui. Jei turtą prarado tik jo savininkas, ieškotojas, kuris pirmą kartą pasisavina turtą, gali įgyti teisę į turtą. Kita vertus, kai turtą apleido jo savininkas, jį perėmęs ieškotojas gali perimti tikrojo savininko pareigas. Tačiau, nepakanka vient tik rasti turtą, jeigu norima jį įgyti, jį reikia fiziškai užimti, kontroliuoti. Problemos kyla tada, kai turtas randamas žemėje, kuri priklauso kitam asmeniui arba ją užima kitas asmuo, ne ieškotojas; priklausomai nuo tikslų aplinkybių, savininkas arba okupantas gali įgyti geresnę padėtį nei ieškotojas. Pavyzdžiui, jeigu turtas yra pritvirtintas prie žemės arba yra įdėtas į ją, gali būti nustatyta, kad žemės savininkas arba okupantas turi geresnę teisę nei ieškotojas, nes žemės, prie kurios tas turtas pritvirtintas arba į kurią įdėtas, valdymas neatsiejamas nuo turto valdymo.

Nors radinių teisė yra rečiau taikoma nei gelbėjimo teisė, povandeniniam kultūros paveldui gali būti taikoma tais atvejais, kai akivaizdžiai nėra žinomo ar identifikuojamo savininko arba kai identifikuojamas savininkas yra nusprendęs atsisakyti nuosavybės. Jos taikymas kultūriniam paveldui lemia rezultatus, kurie gali būti dar mažiau tinkami nei tie, kurie atsiranda taikant gelbėjimo teisę. Gelbėjimo teisė bent jau suteikia galimybę savininkui pareikšti ieškinį, o kai kuriose sistemose - turtas, kuris buvo išgelbėtas ir kurio savininkas neprašė, gali patekti į karūną. Rezultatas, kai valstybė tampa savininke arba pirminio savininko teisių perėmėja, pagal likusias teises į turtą, dėl kurio nepareikštas ieškinys, visa tai gali būti naudinga iš kultūros paveldo perspektyvos. Atsiranda dėsnis, kuriame ieškotojas tampa saugotoju, ir tai neišvengiamai skatina lobių medžioklę.

Paprastai norint atitikti gelbėjimo reikalavimus reikia trijų elementų: (1) „jūrinio pavojaus“, iš kurio gelbėtojai gelbsti laivą; 2) savanoriškos tarnybos; ir (3) sėkmės gelbėjimo

operacijoje.¹⁰⁸ Įrodžius šiuos tris elementus, gelbėtojo reikalavimas gali būti patenkintas atsižvelgiant į įvairius veiksnius, įskaitant sėkmės lygį, pavojų, su kuriuo susidūrė gelbėtojai, dydį ir išgelbėtą laivą bei turtą. 1989 m. Tarptautinė turto gelbėjimo jūroje konvencija¹⁰⁹ buvo priimta, kad būtų išspręsti atlyginimo klausimai ir nustatytos vienodas turto gelbėjimo taisyklės. Turto gelbėjimo jūroje konvencija reglamentuoja privatinės teisės santykius tarp gelbėtojų ir asmenų, su kuriais jie sudaro sutartis ir nenagrinėja viešosios teisės klausimų.

Turto gelbėjimo operacijos reiškia bet kurią veiksmą ar veiklą, kurių imamasi siekiant padėti laivui ar bet kuriam kitam pavojuje atsidūrusiam turtui laivybai tinkamuose ar bet kuriuose kituose vandenyse (1 straipsnis).¹¹⁰ Tarptautinė turto gelbėjimo jūroje konvencija nurodo, kad ji neturės įtakos jokioms nacionalinės teisės nuostatoms ar bet kuriai tarptautinei konvencijai, susijusiai su turto gelbėjimo operacijomis, kurias vykdo ar kontroliuoja valstybinės institucijos; tačiau pažymėtina, kad turto gelbėtojai, vykdydami tokias turto gelbėjimo operacijas, turi teisę pasinaudoti šioje konvencijoje numatomomis teisėmis ir jų gynimo būdais, susijusiomis su turto gelbėjimo operacijomis, o kiek tokiomis teisėmis ir jų gynimo būdais gali pasinaudoti institucija, kuriai priklauso vykdyti gelbėjimo operacijas, nustato valstybės, kurioje yra ši institucija, įstatymai (5 straipsnis). Be to, jokia aptariamos konvencijos nuostata negali paveikti suinteresuotos pakrantės valstybės teisės imtis priemonių pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus, siekiant apsaugoti jos pakrantę (ar su tuo susijusius interesus) nuo užteršimo ar užteršimo grėsmės, kylančios dėl nelaimingo atsitikimo jūroje, ar veiksmų, susijusių su tokiu atsitikimu, dėl kurio pagrįstai tikimasi didelių žalingų pasekmių, įskaitant ir pakrantės valstybės teisę duoti nurodymus dėl turto gelbėjimo operacijų (9 straipsnis)¹¹¹.

Gelbėjimo taisyklės yra sena ir garbinga institucija, tinkamai tenkinanti komercinės laivybos poreikius. Tačiau jie veikia prieštaraudami povandeniniams objektams ir nuolaužoms bei kultūrinio paveldo objektams. Tradiciškai jūrų įstatymai buvo apdovanoti už sėkmingą laivų ir krovinių, kurie laikomi „pavojuje“ jūroje, gelbėjimą, suteikiant gelbėtojams išimtinės teisės užimti nuolaužas gelbėjimo metu. Sąvoka „pavojus“ yra pagrindinė gelbėjimo

¹⁰⁸ Juvelier B. *"Salvaging" History: Underwater Cultural Heritage And Commercial Salvage*. American University International Law Review Vol. 32, 2018, p. 1032

¹⁰⁹ 1989 metų tarptautinė turto gelbėjimo vandenyse konvencija. Valstybės žinios, 1999-07-14, Nr. 61-1980

¹¹⁰ Isokaitė-Valužė, I. *Jūros erdvių reglamentavimas tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010

¹¹¹ *Ibid.*

apibrėžime, nes tai yra turtas (ir (arba) gyvybė), kuriai kyla pavojus dėl laivo žuvimo ar kitokio apgadinimo. Tačiau archeologinių ir istorinių nuolaužų atveju pavojus dažniausiai jau seniai pasibaigė ir iš tikrųjų dabartinėje jūros dugno vietoje jie dažnai pasiekė pusiausvyros situaciją, kuriai trukdytų bet kokie gelbėjimo darbai. Tačiau yra atvejų, kai jūros dugno tiesimo darbai (povandeninių kabelių klojimas, statybiniai įrenginiai ar dirbtiniai uostai ir pan.) gali pažeisti nuolaužas ir vėl joms sukelti pavojų. Tačiau tai nėra gelbėjimo taisyklių taikymo šioms nuolaužoms argumentas, o archeologinio poveikio įvertinimo ir gelbėjimo kasinėjimų įtraukimas, jei būtina, kad būtų išsaugota kuo daugiau informacijos apie nuolaužas. Iš esmės tradicinės gelbėjimo taisyklės nesuderinamos su archeologinėmis ir istorinėmis nuolaužomis, nes jos grindžiamos laivų ir jų krovinių pinigine verte (ir būtinybe išsaugoti neseniai apgadintus laivus) ir visiškai neatsižvelgia į informacinę bei kitokią vertę šiose nuolaužose.

1982 m. JT jūrų teisės konvencija neišaiškina „gelbėjimo teisės“ reikšmės. Daugelyje šalių gelbėjimo sąvoka (pranc. *sauvetage*) siejama tik su savininkų bandymais išgelbėti laivą ar krovinį nuo gresiančio jūrinio pavojaus.¹¹² Tačiau niekada nebuvo numatyta, kad tai bus taikoma povandeninėms archeologinėms vietoms ar senovės nuskendusiams laivams, kurie, nepaisant pavojų, buvo galutinai prarasti.

Išlieka faktas, kad „gelbėjimo įstatymai ir kitos admiraliteto taisyklės“ šiandien yra būdingos kelioms bendrosios teisės sistemoms, tačiau lieka visiškai svetimos kitų šalių įstatymams. Kadangi trūksta atitinkamų sąvokų, pačius žodžius „gelbėjimas“ ir „admiralitetas“ sudėtinga tinkamai išversti į kitas nei anglų kalbas. Oficialiame prancūziškame 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos tekste jie pateikiami posakiais (pranc. *droit de récupérer des épaves et..... Autres règles du droit marine*), kurie turi platesnę ir kitokią prasmę. Taip pat, visi beveik teologiniai išsireiškimai, kuriuos naudoja gelbėjimo įstatymai ir radinių įstatymai („grįžimas į įprastą komerciją“, „admiraliteto darbštumo etika“, „garbinga jūrų teisė“ ir kt.) yra abejotini eufemizmai.¹¹³ Tačiau nepaisant šios teigiamos raidos, gelbėjimo įstatymai išlieka galingu režimo, reglamentuojančio istorinio ir archeologinio pobūdžio nuolaužų tvarkymą, elementu.¹¹⁴

Kalbant apie pakrantės valstybės teisę reikalauti nuosavybės teisių į nuskendusį laivą ar krovinį, tai jeigu yra tikimybė, kad pakrantės valstybė gali reikalauti nuosavybės teisių į

¹¹² Nafziger J. A.R., Nicgorski A. M. *Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce*. Brill | Nijhoff, 2009, p. 293

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ Blake J. *International Cultural Heritage Law*. Oxford University Press, 2015. p. 86

nuskendusį laivą ar krovinį, ji galėtų pasekti Ispanijos pavyzdžiu. Ispanija įsikišo į gelbėjimo veiksmus ir pareikalavo nuosavybės teisių į nuskendusius laivus JAV federaliniuose teismuose. Dešimtojo dešimtmečio pabaigoje Ispanija labai sėkmingai įrodė savo nuosavybės teisės byloje, susijusioje su Ispanijos kariniais jūrų laivais Juno ir La Galga¹¹⁵. Tačiau šiuo keliu valstybei galima eiti tik tada, kai yra reali galimybė, kad valstybė turi teisėtą interesą dėl areštuoto turto. Daugeliu atvejų rastos nuolaužos bus tik paprasti prekybiniai laivai, ir tokiais atvejais tokio valstybės intereso negali būti. Nepaisant to, jei toks laivas randamas konkrečios pakrantės valstybės kontinentiniame šelfe ar išskirtinėje zonoje, tai traktuojama, kad jis galėjo plaukti iš tos valstybės uosto, įplaukti į jį arba ketinti įplaukti į jį, ir tokiais atvejais egzistuoja istorinis ryšys su ta valstybe. Pasak 2001 m. UNESCO konvencijos, tai yra patikrintas ryšys su valstybe ir tai bus tos valstybės kultūros paveldo dalis. Be to, nors neišvengiama, kad valstybė praktiškai gali būti suinteresuota imtis veiksmų tik tais atvejais, kai kyla pavojus jos tiesioginiams nacionaliniams interesams, nereikėtų pamiršti, kad pagal 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos 303 straipsnio 1 dalį valstybės, konvencijos Šalys, privalo saugoti „jūroje rastus archeologinio ir istorinio pobūdžio objektus“, nežiūrint į tai, kokia yra tų objektų kilmė.

1982 m. JT jūrų teisės konvencijos 149 straipsnis numato, kad objektai, rasti Rajone, turėtų būti (1) saugomi arba panaudojami „žmonijos labui“, tuo tarpu 2) suteikiant privilegijuotas teises trims įsivaizduojamai skirtingiems subjektams: kilmės valstybei arba kilmės kraštui, arba kultūrinės kilmės valstybei, arba istorinės ar archeologinės kilmės valstybei. Pirmame punkte pateikiami klausimai: a) kas yra objektai, b) koks yra išsaugojimo ir panaudojimo santykis ir c) kaip naudos „žmonijos labui“.¹¹⁶ Antrame punkte konvencija taip pat nenurodo, kaip suderinti tris skirtingas valstybes, kurios galėtų reikalauti privilegijuotų teisių, taip pat nepaaiškina, kokios turėtų būti šios privilegijuotosios teisės. 149 straipsnis yra neįgyvendinamas atspirties taškas povandeninio kultūros paveldo supratimui, tačiau kartu jis iš tikrųjų pradeda aiškiai parodyti tarptautinės bendruomenės norą saugoti ir išsaugoti povandeninį kultūros paveldą žmonijos labui.

1982 m. JT jūrų teisės konvencijos 303 straipsnyje yra daug konkretesnių nuostatų, susijusių su povandeniniu kultūros paveldu. 303 straipsnyje kalbama apie archeologinius ir istorinius objektus jūroje ir išdėstomi trys pagrindiniai principai: (1) valstybių pareiga

¹¹⁵ Jungtinių Valstijų apeliacinis teismas, Ketvirtoji grandinė. 2000 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *Sea Hunt, Inc. v. Unidentified Shipwrecked Vessel or Vessels* 221 F.3d 634 (2000)

¹¹⁶ Juvelier B. "Salvaging" History: Underwater Cultural Heritage And Commercial Salvage. American University International Law Review Vol. 32, 2018, p. 1030

bendradarbiauti ir saugoti jūroje rastus archeologinės ar istorinės vertės objektus; 2) reikalaujama, kad nebūtų pažeidžiamos savininkų, kurių tapatybės gali būti nustatyta, teisės; ir (3) teigiama, kad jokia 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos pareiga neturi įtakos teisėms pagal gelbėjimo įstatymus ar kitas admiraliteto taisykles.¹¹⁷ Panašiai kaip 149 straipsnyje, 1982 m. JT jūrų teisės konvencija nustato tarptautinei bendruomenei atspirties taškus, susijusius su povandeninio kultūros paveldo apsauga. Kalbant apie povandeninio kultūros paveldo konfliktą, 303 straipsnio antrasis ir trečiasis principai pateikia konkretų konfliktą: koku mastu laivų nuolaužos yra gelbėjamos ir randamos, priešingai nei išsaugojimas *in situ*, kurio reikalauja archeologinė praktika.

2001 m. UNESCO konvencija numato povandeninio kultūros paveldo apsaugą ir joje numatytos pareigos, apibrėžtos 1982 m. JT jūrų teisės konvencijos 149 ir 303 straipsniuose. Į 2001 m. UNESCO konvenciją taip pat įeina taisyklių rinkinys, skirtas padėti valstybėms saugoti kultūros paveldą ir atspindėti reikalavimus, kuriuos valstybės turėtų įtraukti į povandeninio kultūros paveldą reglamentuojančias vidaus sistemas. Svarbu tai, kad vienas iš svarbiausių 2001 m. UNESCO konvencijos tikslų yra išsaugoti kultūros paveldą, skirtą archeologiniam naudojimui ir tyrimams, o ne traktuoti kaip povandeninį išteklius. 2001 m. UNESCO konvencijoje yra dvi ypač svarbios išlygos, susijusios su povandeninio kultūros paveldo naudojimu, atsižvelgiant į kitus įstatymus: 1) išgelbėjimo išlyga ir 2) nekomercinė išlyga. 2001 m. UNESCO konvencijos 4 straipsnis numato, kad su povandeniniu kultūros paveldu susijusiai veiklai joms negali būti taikomi gelbėjimo ar radinių įstatymai, nebent ta veikla a) turi kompetentingų institucijų leidimą taikyti tokią teisę, b) ji visiškai atitinka konvenciją ir c) gali užtikrinti didžiausią apsaugą iškeltam povandeniniam kultūros paveldui. Nekomercinės prekybos sąlyga buvo ginčo šaltinis dėl gelbėjimo įstatymų taikymo povandeniniam kultūros paveldui. Pagrindinis šios sąlygos tikslas buvo uždrausti lobių ieškotojams vogti ir parduoti iš nuolaužų išplėštus vertingus istorinius artefaktus. Nors kompromiso nuostata yra kruopščiai suformuluota tai, kad tam tikriems komerciniams subjektams leistų naudotis povandeniniu kultūros paveldu, ji pabrėžia prieštarai vertinamą klausimą apie lobių medžiotojų ir rangovų priežiūros ir kontrolės mastą.

Apibendrinant, 2001 m. UNESCO konvencija į tarptautinę teisę įtraukia sąvoką: reikia atskirti gelbėjimo įstatymo ir paveldo teisės sritis. Tais atvejais, kai taikoma konvencija,

¹¹⁷ Juvelier B. "Salvaging" History: Underwater Cultural Heritage And Commercial Salvage. American University International Law Review Vol. 32, 2018, p. 1030

objektai, patenkantys į jos taikymo sritį, bus laikomi „perėjusiais iš komercinės jūrų gelbėjimo įstatymų srities į archeologinės teisės sritį“. 2001 m. UNESCO konvencija neišsprendžia Antrojo pasaulinio karo jūrinio palikimo ir ankstesnių laikų galimai pavojingų nuolaužų tvarkymo yra klausimo, kurį tarptautinė bendruomenė turėtų spręsti skubos tvarka. Jei reikia, reikia rasti tinkamą pusiausvyrą užtikrinant, kad bet koks pavojus būtų tinkamai „pašalintas“ ar sumažintas, tuo pat metu deramai atsižvelgiant į kultūrinių vertybių, kurias gali turėti šios nuolaužos, išsaugojimą. UNESCO konvencijoje įtvirtinti principai turėtų bent pateikti vertingų nurodymų šiems tikslams pasiekti.

4. Tarptautinėje teisėje įtvirtintos jurisdikcijos taisyklės ir reglamentavimo Lietuvos nacionalinėje teisėje pagrindai

4.1 Tarptautinėje teisėje įtvirtintų jurisdikcijos taisyklių taikymas povandeninio kultūros paveldo kontekste

Atsižvelgiant į skirtingas jūrų erdves ir skirtingus joms taikomus teisinius režimus, negalima kalbėti apie povandeninio kultūros paveldo apsaugą vienoje formulėje. Dėl to kyla labai sudėtingų klausimų, susijusių su valstybės jurisdikcijos apimtimi ir pobūdžiu. Valstybės jurisdikcija – tai valstybės teisė ir įgaliojimai vykdyti teisingumą apibrėžtoje teritorijoje. Tarptautinėje teisėje įtvirtintos jurisdikcijos taisyklės, pagal kurias valstybė gali kontroliuoti fizinius ir juridinius asmenis tiek civilinėse, tiek baudžiamosiose bylose.

4.1.1 Teritorinė taisyklė

Pagal teritorinę jurisdikcijos taisyklę, valstybė turi įstatymų leidybos ir vykdymo jurisdikciją visais klausimais, kylančiais jos teritorijoje. Valstybė gali laisvai leisti ir vykdyti įstatymus savo teritorijoje, tačiau tą laisvę riboti gali tarptautinės teisės normos. Taigi paprastai ji gali uždrausti ar apriboti veiklą jos teritorijoje ir gali tai daryti, neatsižvelgdama į tai, ar ją vykdo savo, ar kitų valstybių piliečiai. Valstybė, laikydama tam tikrų išimčių, gali reguliuoti ne tik kitų valstybių, esančių jos teritorijoje, piliečių, bet ir laivų, plaukiančių su tos valstybės vėliava, ar orlaivių, įregistruotų kartu su jais, ir asmenų, esančių laive veiklą. Nors valstybė savo oro erdvėje turi suverenitetą, veiksams, įvykdytiems užsienyje registruotuose orlaiviuose, pirmiausia taikoma registracijos valstybės jurisdikcija, jei jie padaromi lėktuvo skrydžio metu.¹¹⁸

Tinkamai remdamasi teritorine taisykle, valstybė gali kovoti su veiksmais, kuriais siekiama padaryti poveikį laivų nuolaužų vietoms, esančioms už jos teritorijos ribų. Pavyzdžiui, apribodama ar uždraudama uostų naudojimą arba reikalaujama, kad jų naudojimui būtų gautas išankstinis sutikimas, valstybė galėtų pasinaudoti principu, kad apribotų užsienio laivų veiklą. Taip pat valstybė gali reikalauti pranešti apie objektus, rastus

¹¹⁸ Aust A. *Handbook of International Law*. Cambridge University Press, 2010. p. 43

už teritorinių ribų, bet vėliau patenkančias į šias ribas, taip pat apriboti ar uždrausti importuoti medžiagą, išgautą iš tam tikrų vietų.¹¹⁹

4.1.2 Pilietybės taisyklė

Apsaugoti ekstrateritorinius objektus taip pat gali būti naudinga naudojant kitą nustatytą jurisdikcijos pagrindą - pilietybės taisyklę. Pagal šią taisyklę valstybė turi teisę įgyvendinti įstatymų leidybos ir kai kuriais atvejais vykdymo jurisdikciją dėl savo piliečių veiklos, kai jie yra už jos teritorijos ribų. Tai reiškia, kad valstybė gali priimti teisės aktus, reglamentuojančius savo piliečių užsienyje, ten gyvenančių ar tik esančių laikinai, veiklą. Pilietybės taisyklė taikoma ne tik valstybės piliečiams, bet ir laivams, įregistruotiems valstybėje, nes leidimas plaukioti su valstybės vėliava faktiškai suteikia laive valstybės pilietybę.¹²⁰ Todėl valstybė gali leisti savo vėliavos laivų ir visų tų laivuose esančių asmenų, įskaitant ne piliečius, veiklą. Tam tikru mastu valstybės narės turi įstatymus, numatančius, kad jų piliečiai, padarantys tam tikrus nusikaltimus užsienyje, gali būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn, ir tuo tikslu gali būti galima gauti ekstradiciją.¹²¹

Nors pilietybės principas yra skirtas tik užsienyje padarytoms sunkioms nusikalstamoms veikoms, tokioms kaip pavyzdžiui žmogžudystė, jis taip pat gali būti naudojamas kontroliuojant kitą veiklą, kurią valstybė norėtų pamatyti reglamentuojamą, ir turinčią įtakos povandeniniam kultūros paveldui. Galima rasti teisės aktų, kurie tai daro. Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės 1986 m. Karinių liekanų apsaugos įstatymas¹²² ir JAV 2004 m. nuskendusiu karinių laivų įstatymas¹²³, juose naudojamas pilietybės principu siekiant apsaugoti nuskendusius karinius laivus ir orlaivius, esančius už teritorinės jūros. Jungtinės Karalystės įstatymai sukuria nusikaltimus, taikomus tam tikroms karinėms nuolaužoms tarptautiniuose vandenyse, aiškiai nurodydamas, kad tuos nusikaltimus gali padaryti tik kažkas, esantis Britanijos kontroliuojamame laive, arba Britanijos pilietis. JAV įstatymai

¹¹⁹ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 243

¹²⁰ *Ibid.*, p. 244

¹²¹ Aust A. *Handbook of International Law*. Cambridge University Press, 2010, p. 44

¹²² 1986 Protection of Military Remains Act (1986 m. Karinių liekanų apsaugos įstatymas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/35/contents>>

¹²³ 2004 Sunken Military Craft Act (2004 m. nuskendusiu karinių laivų įstatymas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.history.navy.mil/research/underwater-archaeology/policy-and-resource-management/sunken-military-craft-act/smca.html>>

nustato įvairius draudimus, kuriems netaikomi jokie geografiniai apribojimai, tačiau dar kartą paaiškina, kad šie draudimai ne piliečiams taikomi ribotai.¹²⁴

4.2 Teisės, jurisdikcija ir pareigos pagal Jungtinių Tautų jūrų teisės konvenciją

Be bendrųjų tarptautinės jurisdikcijos taisyklių, 1982 m. JT konvencijoje yra ir specialiosios taisyklės, susijusios su valstybių teisėmis ir jurisdikcija jūrų erdvėse. Atsižvelgiant į susirūpinimą dėl povandeninio kultūros paveldo teisinės apsaugos Viduržemio jūroje stokos, trečiojoje Jungtinių Tautų jūrų teisės konferencijoje buvo pateikti pasiūlymai, kurie pakrančių valstybėms būtų suteikę tiesioginę jurisdikciją dėl povandeninio kultūros paveldo, esančio kontinentiniame šelfe.¹²⁵ Tai būtų reiškę, kad pakrančių valstybės būtų galėjusios reguliuoti šioje srityje ne tik savo piliečių ir laivų, plaukiojančių su tų valstybių vėliavomis, bet ir kitų valstybių veiklą, susijusią su povandeniniu kultūros paveldu. Tačiau kai kuriuos jūrų valstybės (ypač Jungtinės Amerikos Valstijos, Jungtinė Karalystė ir Nyderlandai) šiuos pasiūlymus atmetė. Šios valstybės laikėsi nuomonės, kad nukrypimas nuo ankstesnės pozicijos - kad pakrančių valstybių teisės ir jurisdikcija kontinentiniame šelfe turėtų būti susietos su gamtos ištekliais - lemtų slenkančią jurisdikciją ir galiausiai pretenzijas dėl visiško pakrančių valstybės suvereniteto šiose srityse.¹²⁶ Todėl 1982 m. JT konvencijoje yra tik ribotos nuostatos dėl povandeninio kultūros paveldo, suteikiant pakrančių valstybėms galimybę naudotis specialia jurisdikcijos priemone jūrinei zonai, tiesiogiai besiribojančiai su teritorine jūra, ir numatant tam tikras nuostatas dėl povandeninio kultūros paveldo, esančio giliajame jūros dugne už nacionalinės jurisdikcijos teritorijų ribų.

¹²⁴ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 245

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*

4.2.1 Įsipareigojimai pagal 1982 m. JT konvencijos 303 straipsnio 1 dalį

1982 m. JT konvencijos 303 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad valstybės privalo saugoti archeologinės ar istorinės vertės objektus, rastus jūroje, ir bendradarbiauja šiuo tikslu¹²⁷. Yra keletas pastabų apie šią nuostatą. Pirma, pareiga yra dvejopa, ją sudaro dvi susijusios pareigos: i) pareiga saugoti ir ii) pareiga bendradarbiauti. Antra, nuostata susijusi su jūroje aptinkamu povandeniniu kultūros paveldu (arba, tiksliau, „archeologinio ir istorinio vertės objektais“).¹²⁸ Atsižvelgiant į tai, kad 303 straipsnis yra 1982 m. JT konvencijos XVI dalyje, pavadintoje „Bendrosios nuostatos“, visuotinai pripažįstama, kad 1 dalyje išdėstytos pareigos yra taikomos visoms jūros erdvėms. Trečia, ir svarbu, kad nuostata yra „internacionalistinio“ pobūdžio, kitaip tariant, ji reikalauja, kad valstybės veiktų siekdamos apsaugoti povandeninį kultūros paveldą, nesvarbu, kokia jo kilmė. Galiausiai antroji pareigos dalis, reikalaujanti, kad valstybės bendradarbiautų siekdamos apsaugoti povandeninį kultūros paveldą konkrečiame povandeninio kultūros paveldo kontekste - tai bendresnė pareiga, egzistuojanti pagal tarptautinę teisę, reikalaujanti valstybių bendradarbiauti tarpusavyje visų labui.¹²⁹ Be to, atsižvelgiant į tarptautinį vežimo jūra ir prekybos pobūdį bei iš to kylančią didelės povandeninio kultūros paveldo reikšmę, bendradarbiavimo veiksmai yra akivaizdžiai tinkami nustatant, kaip toks povandeninis kultūros paveldas turėtų būti apsaugotas.

Valstybė, sąmoningai sunaikinusi ar leidusi sunaikinti povandeninio kultūros paveldo elementus, bus atsakinga už pareigos saugoti paveldą pažeidimą.¹³⁰ Tačiau, pavyzdžiui, valstybei gali prireikti imtis veiksmų siekiant pašalinti rimtą pavojų, kurį kelia istorinio laivo nuolaužos, ir tai darant gali būti sugadintos ar galbūt sunaikintos nuolaužos. Įpareigojimo įgyvendinimas tokiomis aplinkybėmis gali reikalauti užtikrinti, kad būtų padaryta kuo mažesnė žala nuolaužoms, arba vykdyti gelbėjimo vietoje sunaikinimo. Klausimai dėl 303 straipsnio 1 dalyje nurodomos pareigos pažeidimo iškilo Tarptautiniame Jūrų Teisės Tribunale (toliau - ITLOS). M/V „Louisa“ byloje¹³¹ Tarptautiniame Jūrų Teisės Tribunale Sent Vinsentas ir

¹²⁷ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

¹²⁸ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 246

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ Scovazzi T. *The Protection of Underwater Cultural Heritage - Before and After the 2001 UNESCO Convention*. Brill - Nijhoff, 2004, p. 4

¹³¹ Tarptautinis Jūrų Teisės Tribunalas. 2013 m. gegužės 28 d. sprendimas byloje *The M/V "Louisa" (No. 18). Sent Vinsentas ir Grenadinai prieš Ispanijos Karalystę*

Grenadinai iš pradžių tvirtino, kad Ispanijos Karalystė perdėtai stengėsi apsaugoti povandeninį kultūros paveldą, kai sulaikė laivą, plaukiantį su Sent Vinsento ir Grenadinų vėliava, veikianti Ispanijos pakrančių vandenyse, gavusi leidimą vykdyti mokslinius jūrinius tyrimus, remdamasi tuo, kad atkurti povandeninio kultūros paveldo objektai buvo Ispanijos paveldo įstatymų pažeidimas.

303 straipsnio 1 dalyje nurodomos valstybės, o ne valstybės Šalys. Neįmanoma atsakyti, kiek ši nuostata gali būti reprezentuojanti paprotinę tarptautinę teisę ir yra privaloma ne 1982 m. JT konvencijos Šalims, atsižvelgiant į tai, kad jos norminis turinys yra neaiškus. Akivaizdu, kad daugelis valstybių dabar imasi vienokių ar kitokių veiksmų povandeninio kultūros paveldo apsaugai, įskaitant ir esantį už teritorijos ribų. Tai pasakius, nėra jokių abejonių, kad viena iš pagrindinių 1982 m. JT konvencijai nepriklausančių šalių - JAV - laiko 303 straipsnio 1 dalį kaip reikšmingą įpareigojimą.¹³² Šioje vietoje svarbu paminėti, kad JAV dėjo daug pastangų, kad apsaugotų povandeninį kultūros paveldą, įskaitant ir tą, kuris yra už jos teritorinių ribų, ir šiuo atžvilgiu stengėsi bendradarbiauti su kitomis valstybėmis. Ispanijos vardu įsikišusi į „Mercedes“ bylą¹³³, ji užsiminė apie savo pareigą (pagal tarptautinę teisę) saugoti jūroje rastus kultūros išteklius ir bendradarbiauti su kitomis tautomis juos saugant.

4.2.2 Jūrų erdvės, kurios priklauso pakrančių valstybių suverenitetui

Pagal 1982 m. JT konvencijos 2 straipsnio 1 dalį: pakrantės valstybės suverenitetas, be jos sausumos teritorijos ir vidaus vandenų, o salyno valstybės atveju – be jos salyno vandenų, apima ir gretimą jos pakrantėms jūros juostą, kuri vadinama teritorine jūra¹³⁴. Teritorinės jūros suverenitetas vykdomas vadovaujantis 1982 m. JT konvencijos nuostatomis ir kitomis tarptautinės teisės normomis. Visų pirma, teisė į taikų plaukimą, kuria naudojasi visų valstybių laivai, eina per teritorinę jūrą. 1982 m. JT konvencija nustato maksimalų teritorinės jūros plotį - dvylika mylių nuo bazinių linijų. Savo teritorinėje jūroje pakrantės valstybė turi išimtinę jurisdikciją visais klausimais, atsižvelgiant į aukščiau nurodytus suvereniteto apribojimus. Tai reiškia, kad, atsižvelgiant į šiuos apribojimus, ji gali priimti teisės aktus bet koku būdu, kaip

¹³² Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 246

¹³³ Jungtinių Valstijų apygardos teismas, M.D. Florida, Tampa skyrius. 2009 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *Odyssey Marine Exploration, Inc. prieš Unidentified, Shipwrecked Vessel* 8:07-cv-614-T-23MAP.

¹³⁴ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

ji mano esant tinkama apsaugoti povandeninį kultūros paveldą. Manoma, kad pakrantės zonose greičiausiai yra ypač daug visų rūšių povandeninio kultūros paveldo, todėl labai svarbu, kad ši paveldas būtų tinkamai saugomas. Daugybė valstybių pasinaudojo jurisdikcija šiuo klausimu ir galima teigti, kad pagal 303 straipsnio 1 dalį jos privalo tai padaryti. Valstybės, turinčios teisę rengti „salyno bazines linijas“ pagal 1982 m. JT konvencijos IV dalį, pavyzdžiui, Indonezija ir Filipinai, turi suverenias teises savo salyno vandenyse, taip pat teritoriniuose ir vidaus vandenyse.¹³⁵ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos srityje, salyno vandenių teisinė padėtis yra reikšminga, nes tai gali būti labai plačios teritorijos, kurias kerta svarbūs istoriniai prekybos keliai.

4.2.3 Gretutinė zona

Gretutinė zona yra dvylikos jūrmylių ilgio vandens zona, esanti šalia teritorinės jūros. Pagal bendrą vandenynų erdvės schemą ji žymi palyginti nedidelę geografinę sritį, tačiau povandeninio kultūros paveldo kontekste ji yra svarbi, nes šioje zonoje taikomas vienintelis specifinis jurisdikcijos įrankis, kurį 1982 m. JT konvencijos suteikia pakrančių valstybėms.

1982 m. JT konvencijos 303 straipsnio 2 dalyje nustatyta: siekiant kontroliuoti prekybą archeologinės ar istorinės vertės objektais, pakrantės valstybė, taikydama 33 straipsnį, gali laikyti, jog jų iškėlimas iš jūros dugno tame straipsnyje nurodytoje zonoje be jos sutikimo yra tame straipsnyje nurodytų jos teritorijoje bei teritorinėje jūroje galiojančių įstatymų ir kitų teisės aktų pažeidimas¹³⁶. Norint geriau suprasti šios nuostatos prasmę, reikia ją apsvarstyti kartu su nuostata, į kurią ji daro nuorodą. 1982 m. JT konvencijos 33 straipsnis numato:

1. Gretimoje teritorinei jūrai zonoje, kuri yra vadinama gretutine zona, pakrantės valstybė gali vykdyti kontrolę, kurios reikia siekiant:

- a) užkirsti kelią muitinės, mokesčių, imigracijos ar sanitarinių įstatymų ir kitų teisės aktų pažeidimui jos teritorijoje ar teritorinėje jūroje;
- b) nubausti už aukščiau minėtų įstatymų ir kitų teisės aktų pažeidimą, padarytą jos teritorijoje ar teritorinėje jūroje.

¹³⁵ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 249

¹³⁶ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

2. Gretutinė zona negali tęstis toliau kaip 24 jūrmyles nuo bazinių linijų, nuo kurių yra matuojamas teritorinės jūros plotis.¹³⁷

Aišku, kad pakrantės valstybėms pagal 33 straipsnį suteikta gretutinės zonos jurisdikcija turėjo būti griežtai ribojama, todėl ji apima tik keturias šiame straipsnyje konkrečiai nurodytas funkcijas: muitų, mokesčių, imigracijos ir sanitarijos klausimus. Taip pat numatyta tik vykdymo jurisdikcija. Kita vertus, 303 straipsnio 2 dalies nuostata reiškia koncesiją valstybėms, kurios reikalavo visiškos pakrantės valstybės jurisdikcijos dėl povandeninio kultūros paveldo kontinentiniame šelfe ir todėl buvo aiškiai numatyta numatyti bent tam tikrą pakrančių valstybės kontrolę veikloms, vykstančioms labiau ribojamoje gretutinėje zonoje.¹³⁸

Pagal 33 straipsnį valstybė savo gretutinėje zonoje gali įgyvendinti muitų, mokesčių, imigracijos ir sanitarijos įstatymus, taikomus jos teritorijoje ir teritorinėje jūroje. Kitaip tariant, valstybei suteikiami įgaliojimai imtis veiksmų gretutinėje zonoje, kad būtų užkirstas kelias minėtų įstatymų pažeidimui jos teritorijoje ar teritorinėje jūroje; ji taip pat gali imtis priemonių gretutinėje zonoje, kad nubaustų tuos, kurie daro tokius pažeidimus. Tai, ko pakrančių valstybė negali padaryti pagal 33 straipsnį, tai sukurti įstatymus ir kitus teisės aktus, taikomus pačiai gretutinei zonai. Kitaip tariant, 33 straipsnis nesuteikia jai jokios įstatymų leidžiamos jurisdikcijos šioje zonoje. Tai reiškia, kad ji negali priimti teisės aktų, reglamentuojančių ar draudžiančių veiklą (susijusią su keturiais straipsnyje nurodytais klausimais), vykdomą pačioje zonoje.

Nors 303 straipsnio 2 dalis yra susieta su 33 straipsniu, ji yra gana skirtinga. Bent iš dalies taip yra todėl, kad ji grindžiama „teisine fikcija“.¹³⁹ Pagal šią nuostatą pakrantės valstybei leidžiama manyti, kad povandeninio kultūros paveldo iškėlimas iš gretutinėje zonoje esančio jūros dugno be jo patvirtinimo reikštų jos teritorijoje ir teritorinėje jūroje galiojančių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su muitų, mokesčių, imigracijos ir sanitarijos klausimais, pažeidimą. Pati fikcija iš tikrųjų yra dvejopa: pirmiausia nusikaltimas, padarytas gretutinėje zonoje, gali būti traktuojamas taip, lyg jis būtų padarytas teritorinėje jūroje; antra, nors mažai tikėtina, kad povandeninio kultūros paveldo iškėlimas iš jūros dugno (net jei jis būtų vykdomas

¹³⁷ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

¹³⁸ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 250

¹³⁹ *Ibid.*, p. 250

teritorinėje jūroje) būtų nurodytų įstatymų pažeidimas, vis dėlto tai galima traktuoti taip, tarsi tai būtų toks pažeidimas.¹⁴⁰

303 straipsnio 2 dalis leidžia valstybei povandeninio kultūros paveldo iškėlimą iš jūros dugno gretutinėje zonoje laikyti jos muitų, mokesčių, imigracijos ir sanitarinių įstatymų, taikomų jos teritorijai, įskaitant jos teritorinę jūrą, pažeidimu. 303 straipsnio 2 dalyje konkrečiai kalbama apie objektų „iškėlimą“ iš jūros dugno „nurodytoje zonoje“ ir, atrodo, nėra abejonių, kad jame numatyta galimybė pakrantės valstybei kontroliuoti tokį iškėlimą (turint tikslą kontroliuoti „eismą“ tokiuose objektuose).¹⁴¹ Tačiau tokia kontrolė turėtų būti traktuojama kaip jos teritorijoje galiojančių įstatymų vykdymas ir neturėtų būti vykdoma teisės aktais pačiai gretutinei zonai. Tačiau reiktų pastebėti ir esminį skirtumą tarp 303 straipsnio 2 dalies ir 33 straipsnio: nors pagal 33 straipsnį pakrantės valstybei leidžiama užkirsti kelią pažeidimams, vykstantiems dvylikos jūrmylių teritorinėje jūroje, arba už juos bausti, 303 straipsnio 2 dalyje pakrantės valstybei leidžiama imtis veiksmų, kad sureguliuotų tam tikrą veiklą, vykdomą pačioje gretutinėje zonoje.

Vis dėlto, 303 straipsnio 2 daliai leidžiant pakrančių valstybei kontroliuoti veiklą, vykdomą pačioje gretutinėje zonoje, sunku suprasti, kaip tai galima įgyvendinti praktiškai, jei nėra nuorodos į tinkamą teisinę sistemą. Teisės aktai, susiję su muitinės, fiskaliniais, imigracijos ir sanitarijos klausimais, yra savaimė suprantama, netinkami. Tinkamesnė būtų nuoroda į teritorinėje jūroje taikomus paveldo įstatymus, tačiau reikia turėti omenyje, kad 303 straipsnio 2 dalyje numatyta jurisdikcija yra ribota: valstybei leidžiama imtis veiksmų tik tiek, kiek tai susiję su objektų pašalinimu iš jūros dugno ir prekyba objektais.

Gretutinė zona neegzistuoja automatiškai, tačiau ją turi nustatyti pakrantės valstybė. Jungtinių Tautų paskelbtoje pretenzijų dėl jūrinės jurisdikcijos lentelėje teigiama, kad šia teise pasinaudojo daugiau kaip aštuoniasdešimt valstybių¹⁴², tačiau oficialiai nesusiję duomenys apie tai, kaip naudojama ši zona. Atrodo, kad vis daugiau valstybių kreipiasi į 303 straipsnio 2 dalies mechanizmą, kad suteiktų tam tikrą apsaugą povandeniniam kultūros paveldui savo pakrančių vandenyse. Atsižvelgiant į leistiną 303 straipsnio 2 dalies pobūdį, sunku teigti, kad

¹⁴⁰ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 251

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² Table of claims to maritime jurisdiction (Pretenzijų jūrų jurisdikcijai lentelė). [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/table_summary_of_claims.pdf>

valstybės turi pareigą naudotis joms suteikta jurisdikcija, atsižvelgiant į jų bendrą pareigą pagal 303 straipsnio 1 dalį.

4.2.4 Kontinentinis šelfas ir išskirtinė ekonominė zona

Vienas iš pagrindinių 1982 m. JT konvencijos sudaryto susitarimo dėl bendro paketo elementų buvo tai, kad pakrančių valstybėms buvo suteikta teisė reikalauti 200 jūrmylių išskirtinės ekonominės zonos, kad būtų galima papildyti jau tvirtai nustatytas teises, susijusias su kontinentiniu šelfu. Abiejose jūrų erdvėse pakrančių valstybei suteikiamos suverenios teisės ir jurisdikcija, susijusi su gamtos ištekliais. Abi jūrų erdvės kartu sudaro didelę vandenynų erdvę, kurios dalis siekia 50 procentų visų vandenynų.¹⁴³

1982 m. JT konvencijos V dalyje nustatytas išskirtinės ekonominės zonos režimas, o VI dalyje - kontinentinio šelfo režimas. Kontinentinio šelfo ir išskirtinės ekonominės zonos režimai, taip pat V ir VI dalys, yra glaudžiai persipynę. Tačiau kai valstybės pretenduoja į išskirtinę ekonominę zoną, abu režimai bus taikomi kartu su teritorija, esančia 200 jūrmylių atstumu nuo bazinių linijų. Tuo tarpu V dalies 56 straipsnis nustato pakrančių valstybės teises, jurisdikciją ir pareigas savo išskirtinėje ekonominėje zonoje. Pagrindinė 56 straipsnio pastraipa yra 1 dalis, kurioje numatyta:

1. Išskirtinėje ekonominėje zonoje pakrantės valstybė turi:

a) suverenias teises tyrinėti ir eksploatuoti, saugoti ir valdyti gyvuosius išteklius ir negyvosios gamtos turtus, kurie yra vandenyse virš jūros dugno, jūros dugne ir jo gelmėse, bei kitaip tyrinėti ir eksploatuoti išskirtinę ekonominę zoną, pavyzdžiui, gaminti energiją vandens, srovių ir vėjo pagalba;

b) atitinkamomis šios Konvencijos nuostatomis numatytą jurisdikciją dėl:

i) dirbtinių salų, įrenginių ir statinių statymo ir naudojimo;

ii) jūrų mokslinių tyrinėjimų;

iii) jūros aplinkos apsaugos ir išsaugojimo;

c) kitas šioje Konvencijoje numatytas teises ir pareigas.¹⁴⁴

¹⁴³ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 256

¹⁴⁴ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

Pakrantės valstybės teisės yra išdėstytos VI dalies 77 straipsnyje, kuriame numatyta nuostata dėl kontinentinio šelfo (kitais tariant, kai jis neegzistuoja kartu su išskirtine ekonomine zona). 77 straipsnio 1 dalyje nustatyta: pakrantės valstybė naudojami suverenomis teisėmis į kontinentinį šelfą, kiek tai susiję su jo tyrimu bei jo gamtos turtų eksploatavimu.¹⁴⁵ Gamtiniai išteklių, nurodyti 77 straipsnyje, yra gamtos išteklių, susiję su jūros dugnu ir jo gelmėmis, būtent mineraliniai ir kiti negyvieji išteklių kartu su nejudriomis rūšimis, tokiomis kaip koralai, kempinės, austrės ir moliuskai.¹⁴⁶ Pakrantės valstybei, paskelbusiai išskirtinę ekonominę zoną, per 200 jūrmylių suteikiamos teisės ir jurisdikcija gamtos išteklių atžvilgiu, visų pirma teisių, susijusių su tokių išteklių žvalgymu, eksploatavimu, išsaugojimu ir valdymu, taip pat su kita veikla, susijusia su ekonominiu šių išteklių naudojimu ir tyrinėjimu, taip pat jurisdikcijai keliuose su tuo susijusiuose dalykuose, t. y. dirbtinių salų, įrenginių ir konstrukcijų įrengimu ir naudojimu; moksliniai jūrų tyrimais; jūrų aplinkos apsauga ir išsaugojimu.

1982 m. JT konvencija nenustato jokių specialių nuostatų dėl povandeninio kultūros paveldo, esančio kontinentiniame šelfe ar išskirtinėje ekonominėje zonoje už dvidešimt keturių jūrmylių. Taigi pagrindinis tarptautinis teisinis režimas, reguliuojantis laivų nuolaužų ir kito povandeninio kultūros paveldo paieškas ir išieškojimą už dvidešimt keturių jūrmylių, priklauso nuo pagrindinio šių zonų teisinio pobūdžio. Išskirtinės ekonominės zonos teisinis statusas yra *sui generis*: tai nėra nei atvira jūra, nei teritorija, kuriai pakrantės valstybė turi suverenias teises (tai leistų manyti, kad pakrantės valstybės jurisdikcija būtų palanki). Vietoj to, pakrantės valstybės ir visos tarptautinės bendruomenės santykinės teises reglamentuoja V dalies, nustatančios išskirtinės ekonominės zonos režimą, nuostatos. Kadangi V dalis nesuteikia teisės ieškoti ir atkurti povandeninį kultūros paveldą nei pakrantės valstybei, nei kitoms valstybėms, ji laikoma „nepriskirta“ teise.¹⁴⁷ Taigi visi su šia veikla susiję ginčai turi būti sprendžiami pagal formulę, nustatytą V dalies 59 straipsnyje.

Pagal 59 straipsnio formulę:

Tais atvejais, kai ši Konvencija nesuteikia teisių arba jurisdikcijos išskirtinėje ekonominėje zonoje pakrantės valstybei ar kitoms valstybėms ir kai kyla pakrantės valstybės ir bet kokios kitos valstybės ar valstybių interesų konfliktas, toks konfliktas turi būti sprendžiamas

¹⁴⁵ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

¹⁴⁶ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 257

¹⁴⁷ Churchill R.R. and Lowe A.V. *The Law of the Sea*. Manchester University Press, 1999, p. 175

teisingumo pagrindu ir atsižvelgiant į visas svarbias aplinkybes ir į interesus, turinčius svarbos ginčo šalims ir visai tarptautinei bendrijai.¹⁴⁸

4.2.5 Už nacionalinės jurisdikcijos ribų

Kaip minėta anksčiau, vienas iš pagrindinių 1982 m. JT konvencijos tikslų buvo nustatyti tarptautinio jūros dugno išteklių režimą, siekiant užtikrinti, kad jie būtų naudojami tinkamai ir visos žmonijos interesams. Todėl 1982 m. JT konvencijos įsteigė visiškai naują jūrų zoną - „Rajoną“, kuri ji apibrėžia kaip „jūrų ir vandenynų dugnas bei jo gelmės, esantys už nacionalinės jurisdikcijos ribų“. Ji taip pat įsteigė tarptautinę instituciją - Tarptautinę jūros dugno instituciją (ISA) administruoti Rajoną ir jo išteklius valstybių, šios Konvencijos Šalių, vardu.¹⁴⁹

Detali nuostata dėl teritorijos pateikta 1982 m. JT konvencijos XI dalyje. Kaip ir kontinentinio šelfo srityje, reikia nepamiršti, kad šis plotas yra pats jūros dugnas ir jo gelmės. Todėl šis režimas galioja atsižvelgiant į specialųjį režimą, nustatytą XI dalyje, reglamentuojantį Rajono mineralinių išteklių tyrinėjimą ir naudojimą.

XI dalies 149 straipsnis nustato specialią nuostatą povandeniniam kultūros paveldui, esančiam Rajone: visi Rajone rasti archeologinio ir istorinio pobūdžio objektai yra saugomi arba panaudojami visos žmonijos labui, didelį dėmesį skiriant kilmės valstybės arba kilmės krašto, arba kultūrinės kilmės valstybės, arba istorinės ar archeologinės kilmės valstybės pirmenybės teisėms¹⁵⁰.

Per daugelį metų 149 straipsnis buvo kritikuojamas. Kritikuojama buvo tai, kad jame numatyta, jog dalykai turi būti daromi nenumatant, kas juos turėtų padaryti ar kaip jie turėtų būti padaryti. Iš esmės ši sritis yra „už nacionalinės jurisdikcijos ribų“.¹⁵¹ Jokia 149 straipsnio nuostata nesuteikia jokios formos jurisdikcijos atskiroms valstybėms ar kartu veikiančioms valstybėms arba reikalauja, kad jos, siekdamos šio straipsnio tikslų, pasinaudotų bendraisiais tarptautinės jurisdikcijos principais. Akivaizdus kandidatas, kuriam pavesta pareiga užtikrinti

¹⁴⁸ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

¹⁴⁹ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 258

¹⁵⁰ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786

¹⁵¹ Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 261

149 straipsnio įgyvendinimą - ISA - 149 straipsnyje neminimas, o iš XI dalies nuostatų aišku, kad jo vaidmuo yra tik su Rajono naudingųjų iškasenų žvalgymu ir eksploatavimu susijusios veiklos kontrolė.

Kyla klausimas, kokia yra laivų nuolaužų ir kito Rajone esančio povandeninio kultūros paveldo padėtis. Kaip ir kontinentinio šelfo atveju, daroma prielaida, kad reikia naudotis atviros jūros laisvėmis, įskaitant laisvę ieškoti ir susigražinti povandeninį kultūros paveldą. Tačiau 303 straipsnio 1 dalimi valstybėms nustatyta pareiga saugoti povandeninį kultūros paveldą ir šiuo tikslu bendradarbiauti taikoma teritorijai, esančiai už nacionalinės jurisdikcijos ribų, kaip ir visoms kitoms jūros teritorijoms, ir 149 str. suteikia tam tikro laipsnio šią pareigą, numatydamas, kad rajone rastas povandeninis kultūros paveldas turi būti išsaugotas arba pateiktas žmonijai labai ir atsižvelgiant į kilmės valstybių privilegijuotas teises. Taigi, jei valstybės gali turėti teisėtą jurisdikciją ar kitokius mechanizmus, kad galėtų imtis veiksmų šioje zonoje aptikto povandeninio kultūros paveldo atžvilgiu, jos turi išmanyti 149 straipsnį.

Veikla rajone, kuri, atsižvelgiant į galimą žalą povandeniniam kultūros paveldui ar jo sunaikinimą, gali būti tokia pat reikšminga - jei ne reikšmingesnė už nereglamentuojamą veiklą, nukreiptą į povandeninį kultūros paveldą - tai jūros dugno kasimas kartu su operacijomis, susijusiomis su tokia kasyba.¹⁵² Būtent čia ISA gali atlikti naudingą vaidmenį. Įgyvendinama mineralų žvalgymo ir naudojimo reguliavimo sistema, išdėstyta XI dalyje, ISA gali užtikrinti, kad rangovai, atlikdami savo darbą, tinkamai atsižvelgs į povandeninį kultūros paveldą. Nors šio Rajono mineralinių išteklių komercinis panaudojimas greičiausiai dar kurį laiką bus mažai tikėtinas, buvo išduota keletas žvalgymo licencijų, o ISA rengia Kasybos kodeksą, skirtą valdyti Rajono mineralinių išteklių veiklą. 2000 m. Ji priėmė Polimetaliųjų darinių žvalgymo ir tyrinėjimo Rajone nuostatus, kuriuose reikalaujama, kad rangovai praneštų ISA apie archeologinius radinius ir imtųsi visų pagrįstų priemonių, kad tokie objektai netrukdytų.¹⁵³ Visai neseniai ji parengė reglamentų rinkinius, susijusius su dviem kiti

¹⁵² Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013, p. 262

¹⁵³ Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Nodules in the Area (Polimetaliųjų darinių žvalgymo ir tyrinėjimo Rajone nuostatai) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 5 d.]. Prieiga per internetą <<https://ran-s3.s3.amazonaws.com/isa.org/jm/s3fs-public/documents/EN/Regs/PN-en.pdf>>

mineraliniais ištekliais, į kurias įtrauktos patobulintos nuostatos dėl povandeninio kultūros paveldo radinių.¹⁵⁴

4.3 Nacionalinis reglamentavimas: pagrindiniai aspektai

Lietuvos nacionalinėje teisėje yra nemažai įstatymų, Vyriausybės nutarimų bei kultūros ir aplinkos ministrų įsakymų, tiesiogiai ar netiesiogiai reguliuojančių paveldo apsaugą. Kultūros paveldo apsauga Lietuvoje numatyta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, o pačiai paveldosaugai skirti šie teisės aktai: Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas, Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas, Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas ir Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, kuris pakeitė anksčiau galiojusį Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹⁵⁵ 42 straipsnis skelbia, kad „Valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga“

Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas¹⁵⁶ nustato visuomeninius santykius, susijusius su saugomomis teritorijomis, saugomų teritorijų sistema, saugomų teritorijų steigimo, apsaugos, tvarkymo ir kontrolės teisinius pagrindus, taip pat reglamentuoja veiklą jose.

Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas¹⁵⁷ reglamentuoja Lietuvos Respublikos teritorijų planavimą, taip pat fizinių, juridinių asmenų ir valstybės institucijų tarpusavio santykius šiame procese.

Pagrindinis dokumentas, reglamentuojantis nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą, yra Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas¹⁵⁸. Šio įstatymo paskirtis – išsaugoti Lietuvos nekilnojamąjį kultūros paveldą ir jį perduoti ateities kartoms, sudaryti sąlygas visuomenei jį pažinti ir juo naudotis.

¹⁵⁴ Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Sulphides in the Area (Polimetaliųjų sulfidų žvalgymo ir tyrinėjimo Rajone nuostatai) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 5 d.]. Prieiga per internetą <<https://ran-s3.s3.amazonaws.com/isa.org.jm/s3fs-public/documents/EN/Regs/PolymetallicSulphides.pdf>>

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992-11-30, Nr. 33-1014

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas. Valstybės žinios, 1993-11-24, Nr. 63-1188

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. Valstybės žinios, 1995-12-30, Nr. 107-2391

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Valstybės žinios, 1995-01-06, Nr. 3-3

Kitas nemažiau svarbus įstatymas, apibrėžiantis kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos administravimą, kilnojamųjų kultūros vertybių apskaitą, saugojimą, yra Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas¹⁵⁹. Šie du pagrindiniai įstatymai iš esmės apibrėžia visą kultūros paveldo apsaugos politiką Lietuvos Respublikoje.

Vis tik paminėtina, kad LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme (17 straipsnio 1 dalies 4 punkte) įtvirtintas draudimas be institucijos, atsakingos už apsaugą, sutikimo judinti, tirti, iškelti povandeninius objektus, atskiras jų dalis ar archeologinius radinius vidaus vandenyse, teritorinėje jūroje ir gretutinėje zonoje, kaip apibrėžta LR tarptautinėse sutartyse¹⁶⁰. Nors 2001 m. UNESCO konvencijoje yra nurodytas įpareigojimas informuoti apie radinius, susijusius su povandeniniu kultūros paveldu, tačiau LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme tokios nuostatos nėra. Šioje vietoje išryškėja problema, kad informacija apie radinius jūros dugne ne visada gali pasiekti tyrinėtojus.

Lietuva yra viena iš 60 Šalių narių ir vienintelė Baltijos regione, 2006 m. ratifikavusi 2001 m. UNESCO konvenciją. Lietuvos Respublika 2001 m. UNESCO konvenciją ratifikavo 2006 m. birželio 12 d. įstatymu¹⁶¹, įsigaliojusi 2009 m. sausio 2 d. Povandeninio kultūros paveldo konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje pavesta koordinuoti Kultūros paveldo departamentui prie Kultūros ministerijos.

Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos iniciatyva 2018 m. lapkričio 30 d. buvo pasirašyta tarpinstitucinė bendradarbiavimo sutartis dėl Povandeninio kultūros paveldo apsaugos, kuri liudija valstybės tarptautinių įsipareigojimų vykdymą ir Konvencijos nuostatų integravimą į nacionalinę kultūros politiką. Šia sutartimi tikimasi efektyviai bendradarbiauti saugant povandeninį kultūros paveldą jo buvimo vietoje Lietuvos teritorijos vandenyse Baltijos jūroje. Tarpinstitucinę bendradarbiavimo sutartį pasirašė Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, Lietuvos kariuomenė, Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Lietuvos transporto saugos administracija.

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Valstybės žinios, 1996-02-14, Nr. 14-352

¹⁶⁰ Isokaitė-Valužė, I. *Jūros erdvių reglamentavimas tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010

¹⁶¹ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijos ratifikavimo. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2378

2020 m. į Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių registrą¹⁶² yra įrašyta 22 povandeninio kultūros paveldo objektai, iš jų 13 yra Baltijos jūroje, 3 – Kuršių mariose ir 6 – ežeruose. Tai nuskendusius ir sudužusių laivų liekanos Baltijos jūroje, Luokesų senovinės polinės gyvenvietės, Trakų senamiesčio, Platelių senovinio tilto liekanos, Juodkrantės gintaro gavybos kolonijos vietovė, Kopgalio kranto senovės sutvirtinimai, Gintaro įlankos uosto vieta, Kaltanėnų senovės gyvenvietė ir Švedų kapinynas.

Jūrinį kultūros paveldą Baltijos jūroje daugiausia sudaro dvi plačios povandeninių sričių kategorijos - tai sudužę laivai ir nuskendusios gyvenvietės, kraštovaizdžiai.

Apibendrinant, šį skyrių daroma išvada, kad siekdant kontroliuoti veiklą, kuri gali neigiamai paveikti povandeninį kultūros paveldą, valstybė privalo turėti reikiamus įgaliojimus pagal tarptautinę teisę. 1982 m. JT konvencijos sistema nustato valstybių teises ir jurisdikciją jūrų erdvių ir jose vykdomos veiklos atžvilgiu, nors apima tik ribotas nuostatas, konkrečiai susijusias su povandeniniu kultūros paveldu.

¹⁶² Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių registras. [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 7 d.]. Prieiga per internetą <<https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>>

IŠVADOS

1. Apibrėžimas, koks paveldas turi būti saugomas, nėra pakankamai aiškus ir nesuteikia galimybės kai kurių valstybių aiškinimuose įvesti reikšmingumo reikalavimą. Tarptautinės teisės aktuose naudojami kultūros paveldo apibrėžimai labai dažnai apima dviejų rūšių kriterijus. Povandeninio kultūros paveldo apsaugą reglamentuoja dvi konvencijos: 2001 m. UNESCO konvencija ir 1982 m. JT konvencija. 2001 m. UNESCO konvencija yra skirta povandeninio kultūros paveldo apsaugai, ir yra sukurta, siekiant užtikrinti tokio paveldo išsaugojimą ir palengvinti valstybių bendradarbiavimą. Tačiau ji nėra skirta pakeisti ar iš dalies pakeisti 1982 m. JT konvenciją. Tai reiškia, kad 2001 m. UNESCO konvencija reglamentuoja klausimus, kuriuos 1982 m. JT konvencija palieka atvirus, tačiau ji jokių būdu jai neprieštaruoja.
2. 2001 m. UNESCO konvencijos bendrieji principai, yra taikomi visai veiklai, nukreiptai į povandeninį kultūros paveldą. Todėl jie įtraukia tokią veiklą į platesnį paveldo valdymo ir apsaugos kontekstą. Ši veikla turėtų būti vykdoma visuomenės labui, siekiant svaraus indėlio į apsaugą, žinias ir tobulinimą. Šios veiklos nauda turėtų būti dalijamasi taip pat, kaip ir kultūros paveldu. Nacionalinėje teisėje bendrieji principai jau padeda formuoti vidaus apsaugos režimus ir visuotinę praktiką. 2001 m. UNESCO konvencija saugo brangų kultūros paveldą, o jos principai turi galią sušvelninti dabartinius iššūkius ir priimti protingą ateities pasirinkimą.
3. Povandeninio kultūros paveldo tyrimus galima laikyti mokslinių jūrų tyrimų dalimi, jie yra labiau pavaldūs specialiam reglamentavimui, turinčiam specialų tyrimo objektą ir tikslą. Pasaulinių karų palikimo ir ankstesnių laikų galimai pavojingų nuolaužų tvarkymas yra klausimas, kurį tarptautinė bendruomenė turėtų spręsti skubos tvarka. Bet koks pavojus turi būti tinkamai pašalintas ar sumažintas, tuo pat metu deramai atsižvelgiant į kultūros vertybių, kurias gali turėti šios nuolaužos, išsaugojimą. Jeigu Turto gelbėjimo jūroje konvencija būtų tinkamai pakeista, tai galėtų padėti užtikrinti, kad būtų pripažintas „nepatogus gelbėjimo įstatymų pritaikymas“ povandeniniam kultūros paveldui ir, kiek įmanoma, pritaikytas visoje teismų sistemoje.
4. 1982 m. JT konvencija tiesiogiai nenustato pakrantės valstybės jurisdikcijos dėl povandeninio kultūros paveldo išskirtinėje ekonominėje zonoje ir kontinentiniame

šelfe už dvidešimt keturių jūrmylių. Tai reiškia, kad kai kyla konfliktas tarp dviejų valstybių dėl veiklos išskirtinėje ekonominėje zonoje, kiekvienu konkrečiu atveju reikia įvertinti visus susijusius veiksnius. Pakrantės valstybės jurisdikcijos pripažinimas šioje srityje galėtų suteikti saugią teisinę sistemą, kurioje bus taikomos 2001 m. UNESCO konvencijos taisyklės. Riboti povandeninio kultūros paveldo išteklių, kuriems iškilo pavojus dėl pažangių povandeninių technologijų plėtros ir pražūtingų lobių ieškotojų / gelbėjimo įmonių, reikalauja imtis tokių apsaugos priemonių.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Tarptautinės teisės aktai:

- 1) Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786
- 2) UNESCO kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija. Valstybės žinios, 1998-11-20, Nr. 102-2806
- 3) UNIDROIT konvencija "Dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros vertybių objektų". Valstybės žinios, 1997-01-29, Nr. 8-
- 4) UNESCO nelegalaus kultūros vertybių įvežimo, išvežimo ir nuosavybės teisės perdavimo uždraudimo priemonių konvencija. Valstybės žinios, 1998-11-20, Nr. 102-2807
- 5) Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2389
- 6) 1985 European Convention on Offences Relating to Cultural Property (1985 m. Europos konvencija dėl nusikaltimų, susijusių su kultūros vertybėmis) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 9 d.]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680079d34>>
- 7) 1969 European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (1969 metų Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/1680072318;>>
- 8) 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1999-11-25, Nr. 100-2895
- 9) 1958 Geneva Convention on the Continental Shelf (1958 m. Ženevos konvencija dėl kontinentinio šelfo) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20499/volume-499-I-7302-English.pdf>>
- 10) 2007 Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks (2007 m. Nairobio tarptautinė konvencija dėl nuolaužų šalinimo) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.moc.gov.cn/zizhan/zhishujigou/jiulaoju/guanlipindao/guanliwenjian/200906/PO20090612573044023405.pdf>>
- 11) 1989 metų tarptautinė turto gelbėjimo vandenyse konvencija. Valstybės žinios, 1999-07-14, Nr. 61-1980

12) Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 2006-06-30, Nr. 73-2766

13) 1990 Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990 m. Archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartiją) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://icahm.icomos.org/wp-content/uploads/2017/01/1990-Lausanne-Charter-for-Protection-and-Management-of-Archaeological-Heritage.pdf>>

2. Lietuvos Respublikos teisės aktai:

14) Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992-11-30, Nr. 33-1014

15) Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Valstybės žinios, 1995-01-06, Nr. 3-3

16) Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Valstybės žinios, 1996-02-14, Nr. 14-352

17) Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijos ratifikavimo. Valstybės žinios, 2006-06-10, Nr. 65-2378

18) Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas. Valstybės žinios, 1993-11-24, Nr. 63-1188

19) Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. Valstybės žinios, 1995-12-30, Nr. 107-2391

3. Kitų šalių teisės aktai:

20) 1986 Protection of Military Remains Act (1986 m. Karinių liekanų apsaugos įstatymas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/35/contents>>

21) 2004 Sunken Military Craft Act (2004 m. nuskendusiu karinių laivų įstatymas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.history.navy.mil/research/underwater-archaeology/policy-and-resource-management/sunken-military-craft-act/smca.html>>

4. Specialioji literatūra:

- 22) Churchill R.R. and Lowe A.V. *The Law of the Sea*. Manchester University Press, 1999
- 23) Dromgoole, S. *Underwater Cultural Heritage and International Law*. Cambridge University Press, 2013
- 24) Blake J. *International Cultural Heritage Law*. Oxford University Press, 2015
- 25) Caminos H. and McCorquodale R. *Law of the Sea*. Routledge, 2001
- 26) Aust A. *Handbook of International Law*. Cambridge University Press, 2010
- 27) Scovazzi T. *The Protection of Underwater Cultural Heritage - Before and After the 2001 UNESCO Convention*. Brill - Nijhoff, 2004
- 28) Nafziger J. A. R., Nicgorski A. M. *Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce*. Brill | Nijhoff, 2009, p. 293
- 29) Dizon E., et al. *Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage. A guide on the Rules annexed to the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paris, 2013
- 30) F. Bruno, et al. *Digital Heritage. Progress in Cultural Heritage: Documentation, Preservation, and Protection*. Springer-Verlag GmbH, 2016
- 31) Forrest, C. J. S. *Defining 'underwater cultural heritage'*. The International Journal of Nautical Archaeology, 2002
- 32) Khakzad S., Van Balen K. *Complications and Effectiveness of In Situ Preservation Methods for Underwater Cultural Heritage Sites, Conservation and MGMT of arch. sites*, Vol. 14 Nos 1–4, 2012
- 33) Isokaitė-Valužė, I. *Jūros erdvių reglamentavimas tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010
- 34) Sarid E. *International Underwater Cultural Heritage Governance: Past Doubts and Current Challenges*. Berkeley journal of International law. Published by Berkeley Law Scholarship Repository, 2018
- 35) Dromgoole S. *2001 UNESCO Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage*. The International Journal Of Marine And Coastal Law, Vol 18, No 1, 2003
- 36) Dromgoole, S. *Revisiting the Relationship between Marine Scientific Research and the Underwater Cultural Heritage*. The International Journal of Marine and Coastal Law, 25(1), 2010

37) Dromgoole, S. *Reflections on the position of the major maritime powers with respect to the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2001*. Marine Policy, 38, 2013

38) Juvelier B. *"Salvaging" History: Underwater Cultural Heritage And Commercial Salvage*. American University International Law Review Vol. 32, 2018

39) Isokaitė I. *Moksliniai jūrų tyrimai: teisinis režimas, problemos ir galimybės*. Teisė 85, 2012

5. Teismų praktika

40) Tarptautinis Jūrų Teisės Tribunolas. 2013 m. gegužės 28 d. sprendimas byloje *The M/V "Louisa" (No. 18). Sent Vinsentas ir Grenadinai prieš Ispanijos Karalystę*

41) Jungtinių Valstijų apygardos teismas, M.D. Florida, Tampa skyrius. 2009 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *Odyssey Marine Exploration, Inc. prieš Unidentified, Shipwrecked Vessel* 8:07-cv-614-T-23MAP.

42) Jungtinių Valstijų apeliacinis teismas, Ketvirtoji grandinė. 2000 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *Sea Hunt, Inc. v. Unidentified Shipwrecked Vessel or Vessels* 221 F.3d 634 (2000)

6. Kita praktinė medžiaga

43) Report of the International Law Commission to the General Assembly, 11 UN GAOR Supp. (No. 9), UN Doc A/3159 (1956), reprinted in (1956) Yearbook of the International Law Commission, Vol. II

44) Comments on the question of the harmony of the UNESCO 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage with the UN Convention on the Law of the Sea [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/The-harmony-of-the-2001-Convention-with-UNCLOS_EN.pdf>

45) 1968 Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private works (1968 m. UNESCO rekomendacija dėl kultūros vertybių, kurioms kyla grėsmė dėl viešųjų arba privačių darbų) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 5 d.] Prieiga per internetą: <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13085&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>

46) 1956 Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations (1956 m. UNESCO rekomendacija dėl tarptautinių principų, taikomų

archeologiniams kasinėjimams) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. vasario 8 d.]. Prieiga per internetą:

<http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13062&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>

47) Recommendation 848 (Rekomendacija 848) [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14882&lang=en>>

48) Table of claims to maritime jurisdiction (Pretenzijų jūrų jurisdikcijai lentelė). [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/table_summary_of_claims.pdf>

49) Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Nodules in the Area (Polimetalinių darinių žvalgyimo ir tyrinėjimo Rajone nuostatai) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 5 d.]. Prieiga per internetą <<https://ran-s3.s3.amazonaws.com/isa.org/jm/s3fs-public/documents/EN/Regs/PN-en.pdf/>>

50) Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Sulphides in the Area (Polimetalinių sulfidų žvalgyimo ir tyrinėjimo Rajone nuostatai) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 5 d.]. Prieiga per internetą <<https://ran-s3.s3.amazonaws.com/isa.org/jm/s3fs-public/documents/EN/Regs/PolymetallicSulphides.pdf>>

51) Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių registras. [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 7 d.]. Prieiga per internetą <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>

52) SS Richard Montgomery Survey Report 2009 [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/300141/mca_survey_report_09_final_version.pdf>

SANTRAUKA (lietuvių kalba)

Didėjanti grėsmė povandeniniam kultūros paveldui, kylanti dėl pramoninės gavybos darbų, infrastruktūros plėtros ar komercinio naudojimo, kviečia tarptautinę bendruomenę susiimti ir atitinkamai sureguliuoti kylančias problemas. Tuo tikslu priimamos įvairios konvencijos, kad būtų apibrėžti šalių narių bendradarbiavimo principai, įtvirtinami tarptautiniai apsaugos standartai, palengvinamas bendradarbiavimas tarp valstybių, teikiamos metodinės rekomendacijos ir dalykinė pagalba. Tačiau tuo pačiu šis paveldas turi būti ne tik saugojamas žmonijos labui, bet ir prieinamas atsakingai turizmo veiklai taip, kad būtų gaunama naudos visiems.

Šis darbas skirtas nustatyti kaip vykdoma povandeninio kultūros paveldo apsauga, išanalizuoti tarptautinį reglamentavimą, kylančias įgyvendinimo problemas bei pasiūlyti galimas jų sprendimo priemones.

Povandeninio kultūros paveldo apsaugos teisės raidos, ją reglamentuojančių teisės aktų analizė leidžia daryti išvadą, kad apibrėžimas, kas turi būti saugoma, nėra pakankamai aiškus ir nesuteikia galimybės kai kurių valstybių aiškinimuose įvesti reikšmingumo reikalavimą. Taip pat, kad 2001 m. UNESCO konvencija reglamentuoja klausimus, kuriuos 1982 m. JT konvencija palieka atvirus, tačiau ji jokių būdu jai neprieštaruoja.

Išskyrus ir įvertinus pagrindinius povandeninio kultūros paveldo apsaugos principus darytina išvada, kad bendrieji principai, yra taikomi visai veiklai, nukreiptai į povandeninį kultūros paveldą, ir, kad ta veikla turėtų būti vykdoma visuomenės labui, siekiant svaraus indėlio į apsaugą, žinias ir tobulinimą.

Povandeninį kultūros paveldą atibojus nuo laivų nuolaužų šalinimo, turto gelbėjimo vandenyse, radinių bei mokslinių jūrų tyrimų galima daryti išvadą, kad povandeninio kultūros paveldo tyrimus galima laikyti mokslinių jūrų tyrimų dalimi, taip pat, kad Pasaulinių karų palikimo ir ankstesnių laikų galimai pavojingų nuolaužų tvarkymas yra klausimas, kurį tarptautinė bendruomenė turėtų spręsti skubos tvarka.

Tarptautinės jurisdikcijos taisyklių ir jų taikymo povandeninio kultūros paveldo kontekste, valstybių teisių, jurisdikcijos ir pareigų pagal Jungtinių Tautų jūrų teisės konvenciją bei pakrantės valstybei numatytų pagrindinių teisių ir pareigų pagal tarptautinę jūrų teisę ir nacionalinio reglamentavimo išskyrimas ir aptarimas leidžia daryti išvadą, kad pakrantės valstybės jurisdikcija dėl povandeninio kultūros paveldo išskirtinėje ekonominėje zonoje ir

kontinentiniame šelfe už dvidešimt keturių jūrmylių yra nenumatoma ir, kad pakrantės valstybės jurisdikcijos pripažinimas šioje srityje galėtų suteikti saugią teisinę sistemą, kurioje bus taikomos 2001 m. UNESCO konvencijos taisyklės.

SUMMARY (užsienio kalba)

Fast growth of the danger to the underwater cultural heritage, which occurs from the industrial extraction, development of infrastructure or commercial usage, invites society to take action and adjust to rising issues accordingly. With that intention wide variety of conventions are introduced, so principles of cooperation between Member States would be defined, international security standards would be consolidated, cooperation between countries gets facilitated, methodical recommendations and objective aid are being provided. However this heritage should not only be protected for the benefit of humanity, but also be accessible for the responsibly performed practices of the tourism domain, in order to deliver benefit for everybody. Every country, which joins these international treaties, creates their own system for protection of national heritage, which helps to preserve the most valuable heritage objects existing in its territory.

This work is dedicated for underwater heritage protection practices identification, by analysing international regulations, reoccurring execution issues and suggesting solutions for these issues.

The analysis of the development of the law of underwater cultural heritage protection and the legal acts regulating it leads to the conclusion that the definition of what is to be protected is not clear enough and does not allow to introduce the requirement of significance in the interpretations of some countries. Also, in 2001 The UNESCO convention governs matters which 1982 The UN convention left open, but it does not contradict this convention in any way.

Distinguishing and evaluating the basic principles of underwater cultural heritage protection helped to conclude that the general principles apply to all activities aimed at underwater cultural heritage and that those activities should be carried out in the public interest in order to make a significant contribution to protection, knowledge and development.

Separating the underwater cultural heritage from shipwreck disposal, salvage of wealth, underwater finds and marine scientific researches, it can be concluded that underwater cultural heritage researches can be considered as part of marine researches, and that the management of legacy from both World Wars and potentially dangerous wreckage from the past is an issue, which should be addressed by the international community as a matter of urgency.

International jurisdiction and their application in the context of underwater cultural heritage, the rights of the countries, jurisdiction and obligations according to the United Nations Law of the Sea convention and the fundamental rights and obligations according to the international maritime law and national regulation separation and discussion of the rules for the coastal State leads to the conclusion that the jurisdiction of the coastal State with regard to the underwater cultural heritage in the exclusive economic zone and on the continental shelf beyond twenty-four nautical miles is not foreseen, and that the recognition of the jurisdiction of a coastal State in this area could provide a secure legal system in which the rules of the 2001 UNESCO Convention will apply.